

Pronominell könsdikotomi i svenska och finska

**Översättningsbyten vid *hon, han* och *hän*
i skönlitterära texter**

Kalle Keijonen
Avhandling pro gradu
Nordiska språk, språkexpertlinjen
Institutionen för språk- och översättningsvetenskap
Humanistiska fakulteten
Åbo universitet
April 2016

Turun yliopiston laatujaarjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

ÅBO UNIVERSITET

Institutionen för språk- och översättningsvetenskap/Humanistiska fakulteten

KEIJONEN, KALLE: Pronominell könsdikotomi i svenska och finska.

Översättningsbyten vid *hon*, *han* och *hän* i skönlitterära texter.

Pro gradu-avhandling, 81 s., bilagor 10 s.

Nordiska språk, språkexpertlinjen

April 2016

I den här avhandlingen undersöker jag hur de personliga pronomenen *hon* och *han* i svenska återges vid översättning till finska och vilka finska strukturer som blir återgivna med *hon* och *han* vid översättning till svenska. Med hjälp av kontrastiv översättningsanalys redogör jag för översättningsbyten mellan finska och svenska som beror på att de personliga pronomenen är könande i det ena språket och könsneutrala i det andra. Tidigare forskning visar att *hon/han* oftast motsvaras av *hän* på finska, men samtidigt förekommer *hon* och *han* nästan dubbelt så ofta i svenska texter som *hän* i finska texter. I den här avhandlingen fokuserar jag på fall där *hon* och *han* motsvaras av något annat än *hän*: vilka ord eller uttryck motsvarar dem på finska och är orden lika könande som *hon* och *han*? Mitt material består av en svensk roman, *Män som hatar kvinnor* av Stieg Larsson och dess finska översättning av Marja Kyrö, samt en finsk roman, *Totta* av Riikka Pulkkinen och dess svenska översättning av Janina Orlov. Teoretiska utgångspunkter tar jag från teorier om kön som performance samt från Tourys deskriptiva översättningsteori.

Resultatet stöder de tidigare iakttagelserna att det finns betydligt mycket mera personliga pronomen i svenska texter än i finska texter. Ca 1/3 av de belägg på *hon/han* i materialet som inte motsvaras av *hän* på finska saknar en direkt motsvarighet i den finska texten. Ungefär hälften av beläggen på *hon/han* i materialet motsvaras av ett substantiv på finska. Substantivet är oftast ett personnamn eller en personbeteckning med könande konnotationer. Endast sällan är den finska motsvarigheten ett icke-könande substantiv. Motsvarigheten kan också vara ett annat pronomen eller t.ex. en satzmotsvarighet.

Påfallande ofta motsvaras *hon/han* av ett könande substantiv som har en pronominal funktion i den finska texten. Substantivet kan vara t.ex. *mies* 'mannen' eller *tyttö* 'flickan'. Tidigare forskning visar att särskilt *mies* används ofta pronominalt på finska och att ordklassbyten mellan pronomen och substantiv är ett av de vanligaste översättningsbyten mellan finska och svenska. Också i mitt material används könande substantiv som *mies* eller *tyttö* ofta pronominalt på finska och deras svenska motsvarighet är ofta ett könsdikotomt pronomen, *hon* eller *han*, oavsett översättningsriktning. Icke-könande substantiv används inte pronominalt på ett motsvarande sätt i materialet. Det pronominala bruket av könande substantiv kan ha en funktion i det litterära berättandet: huvudpersonen i kontexten omtalas ofta med *hän* medan andra personer omtalas med könande substantiv. Resultatet visar att finska har vissa drag av pronominal könsdikotomi trots att kön inte är en strukturell egenskap i finska.

Ämnesord: språk och kön, personliga pronomen, finska språket, litterära översättningar

Förkortningar

f. = femininum

m. = maskulinum

n. = neutrum

LA-fi = Larsson, Stieg, 2006: *Miehet jotka vihaavat naisia*. Finsk övers. av Marja Kyrö.

LA-sv = Larsson, Stieg, 2005: *Män som hatar kvinnor*.

PU-fi = Pulkkinen, Riikka, 2010: *Totta*.

PU-sv = Pulkkinen, Riikka, 2012: *Sanningen*. Svensk övers. av Janina Orlov.

SAG = Svenska Akademiens grammatik

SAOB = Svenska Akademiens ordbok

VISK = Iso suomen kielioppi, verkkoversio [Stor finsk grammatik, nätupplaga]

Innehåll

Abstract

Förkortningar

1	Inledning.....	8
1.1	Syfte.....	9
1.2	Material och metod.....	10
1.3	Centrala begrepp i avhandlingen.....	12
1.4	Avhandlingens disposition.....	14
2	Kön och genus.....	15
2.1	Vad är kön?.....	15
2.2	Språk och kön.....	16
2.3	Grammatiskt genus.....	18
2.4	Kön och översättning.....	20
3	Personliga pronomen.....	22
3.1	Personliga pronomen i svenska.....	23
3.1.1	Genus som grammatisk kategori i svenska.....	23
3.1.2	Könsneutrala pronomen i svenska.....	25
3.2	Personliga pronomen i finska.....	28
3.2.1	Substantiv med pronominal funktion.....	30
3.2.2	Är finska ett könsneutralt språk?.....	32
4	Översättningsteori.....	36
4.1	Ekvivalens och trogenhet.....	36
4.2	Obligatoriska och frivilliga översättningsbyten.....	37
4.3	Tidigare jämförelser av personliga pronomen vid översättning mellan finska och svenska.....	39
5	Analys.....	42
5.1	Indelning i könande och icke-könande element.....	44
5.2	Analys enligt ordklass.....	47

5.2.2	Pronomen som motsvarighet till <i>hon/han</i>	49
5.2.2.1	Tämä	49
5.2.2.2	Tuo.....	51
5.2.2.3	Se	51
5.2.2.4	Elsa och han – he Elsan kanssa.....	54
5.2.2.5	Hän.....	54
5.2.3	Substantiv som motsvarighet för <i>hon/han</i>	56
5.2.3.1	Personnamn.....	56
5.2.3.2	Könande substantiv.....	59
5.2.3.3	Icke-könande substantiv	65
5.2.4	Satsmotsvarighet och nominalfras som motsvarighet för <i>hon/han</i>	68
5.2.4.1	Infinitiver och particip	68
5.2.4.2	Nominalfraser	70
5.2.5	Direkt motsvarighet saknas i originalet eller översättningen.....	71
5.2.6	Övriga fall.....	73
6	Sammanfattande diskussion	74
	Litteratur.....	77
	Lyhennelmä	82
	Figurer	
	Figur 1. De situationella egenskaperna i en mening på engelska och på ryska.....	21
	Figur 2. Animathet hos svenska och finska personliga pronomen i 3 pers. sg.....	28
	Tabeller	
	Tabell 1. Antalet könande och icke-könande element i det empiriska materialet..	45
	Tabell 1. Analyskategorierna och deras andel i det empiriska materialet.	48

1 Inledning

I min avhandling undersöker jag hur de personliga pronomenen *hon* och *han* i svenska återges vid översättning till finska och vilka finska strukturer som blir återgivna med *hon* och *han* vid översättning till svenska. Med hjälp av kontrastiv översättningsanalys redogör jag för översättningsbyten mellan finska och svenska som beror på att de personliga pronomenen är könande i det ena språket och könsneutrala i det andra. Jag analyserar både svensk skönlitteratur översatt till finska och finsk skönlitteratur översatt till svenska. Tidigare forskning (Forsgren 1992, 1995, 1997) visar att *hon/han* oftast motsvaras av *hän* på finska, men samtidigt förekommer *hon* och *han* nästan dubbelt så ofta i svenska texter som *hän* i finska texter. I den här avhandlingen fokuserar jag på fall där *hon* och *han* motsvaras av något annat än *hän*: vilka ord eller uttryck motsvarar dem på finska och är orden lika könande som *hon* och *han*?

Svenska är ett indoeuropeiskt språk som har en konventionell *pronomnell könsdikotomi*, d.v.s. det finns två könsdikotoma personliga pronomen, *hon* och *han*. Med att kalla de två pronomenen *könsdikotoma* vill jag framhäva att det, när språkbrukaren vill omtala en referent med ett personligt pronomen i singularis, traditionellt endast finns två uteslutande könsalternativ som språkbrukaren måste välja emellan. Pronominell könsdikotomi är en del av det språkliga *könandet*, d.v.s. det hur kön och könsdikotomi (re)produceras genom språket, vilket har att göra med könets performativitet. Det könsneutrala pronomenet *hen* bryter mot det språkliga könandet men har inte ännu slagit igenom i skönlitteratur. I mitt material som består av två romaner finns det inga belägg på *hen*.

I motsats till svenska har finska, som är ett finsk-ugriskt språk med en helt annat slags struktur än svenskan, bara ett personligt pronomen, *hän*, som i ordböckerna motsvarar både *hon* och *han*. I stället för att syfta på en person med en specifik könstillhörighet är *hän* könsneutralt. I diskussionen om könsneutrala pronomen och könsneutralt språk i Sverige nämns därför ofta Finland och finska som ett modellexempel. Könsneutrala pronomen innebär emellertid inte nödvändigtvis att finska är mindre könande som språk än svenska. Det finns till exempel könsdikotoma drag i bruket av könande substantiv

som *mies* 'man(nen)' i stället för det personliga pronomenet *hän*. Syftet i min avhandling är därför att utreda hur könande finska och svenska texter är i bruket av personliga pronomen.

Som Edlund, Erson & Milles (2007:23–25) konstaterar spelar språket en stor roll när en individs identitet skapas. Könsidentitet utgör inget undantag. Man kan därför säga att en språkgemenskap som skiljer mellan ett feminint *hon* och ett maskulint *han* kan bidra till att konstruera individens identitet som antingen ”kvinna” eller ”man”. Å andra sidan kan finskans könsneutrala *hän* dölja sexism och könande i finska. Att kön inte är inbyggt i det finska grammatiska systemet har de facto lett till att könande eller sexistiskt språk inte har ägnats lika stor uppmärksamhet i Finland som i många andra länder (jfr Engelberg 2002:111).

Kontrastiv översättningsanalys av skönlitterära texter är en lämplig metod när man vill jämföra svenska och finska eftersom översättningsprocessen fordrar ett slags semantisk dekonstruktion av texten på grund av de strukturella skillnaderna mellan språken. Målsättningen vid översättning är ett flytande, naturligt och skönlitterärt passande språk även på målspråket, vilket gör det möjligt att jämföra språket i original och översättningar.

Den metodologiska utgångspunkten för min avhandling är deskriptiv översättningsforskning (Toury 2012). Jag utgår även från teorier om språk och kön (t.ex. Edlund, Erson & Milles 2007 och Cameron 1992) samt kön och översättning (Simon 1996).

1.1 Syfte

Syftet med föreliggande studie är att undersöka de könsrelaterade skillnader och likheter som förorsakas av de personliga pronomen som är tillgängliga i finska och svenska. I ordböcker översätts både *hon* och *han* med *hän*, och också i skönlitteratur motsvarar *hon/han* och *hän* oftast varandra (Forsgren 1995:48). Ibland är det dock inte så enkelt att översätta orden. *Hon* och *han* används ofta i en och samma sats så att kön ser ut som

att vara den egenskap som skiljer åt de omtalade: *Han hade hållit henne fjättrad i handbojor hela natten* (Stieg Larsson, *Män som hatar kvinnor*, s. 253). Då måste översättaren vara kreativ och ta till ett översättningsbyte eftersom det inte finns en explicit motsvarighet för båda pronomenen i målspråket.

Mina forskningsfrågor är därför följande:

- Vilka andra översättningsmotsvarigheter än *hän* får svenskans *hon* och *han* vid översättning till finska?
- Vilka andra finska ord och uttryck än *hän* får *hon* och *han* som översättningsmotsvarighet vid översättning från finska till svenska?
- Är översättningsmotsvarigheterna mer eller mindre könande än uttrycken i källtexten?

Jag antar att det finns skillnader inte bara mellan svenska och finska texter men också mellan finska källtexter och översatta finska texter: källspråket påverkar översättningsprocessen så att måltexterna får källspråksenliga drag, vilket kallas interferens. På samma sätt är det intressant att se om texter som översatts från svenska till finska är mindre könande än originaltexterna på svenska på grund av det formellt könsneutralare källspråket finska.

1.2 Material och metod

Mitt empiriska material består av två skönlitterära prosaverk, en roman på finska och en på svenska, och de svenska respektive finska översättningarna av dem. Den svenska roman jag excerperat är *Män som hatar kvinnor* av Stieg Larsson (2005), som har översatts till finska av Marja Kyrö (fi. *Miehet jotka vihaavat naisia*, 2006). Den finska romanen är *Totta* av Riikka Pulkkinen (2010), som har översatts till svenska av Janina Orlov (sv. *Sanningen*, 2012). Jag har valt relativt nya romaner för att kunna utreda situationen i dagens språk. Prosaformen gör det möjligt att använda metoder inspirerade av litteraturvetenskaplig närläsning för att analysera till exempel berättarperspektivet i romanerna: man läser hela kontexten noggrant och ser vems perspektiv berättaren tar i

olika kapitel och hur berättaren hänvisar till olika personer. På det sättet kan man analysera texten och dess kontext som helhet bättre än till exempel i en korpusundersökning, som lämpar sig bättre för en kvantitativ studie.

Skönlitteratur som material gör det möjligt att hitta översättningar av samma text, vilket inte är fallet vid till exempel tidningstexter. Båda verken jag studerar är uppskattade romaner med en liknande episodisk struktur, en berättare i tredje person och ett växlande perspektiv, vilket gör dem lämpliga för en studie av personliga pronomen i tredje person. Nackdelen med att studera bara två romaner och översättningarna av dem är att resultatet delvis kan vara påverkat av en författares och en översättares individuella språkbruk och stil. Båda översättarna är etablerade och belönade skribenter. Janina Orlov, som arbetar som universitetslektor i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet, har översatt också författare som Sofi Oksanen, Rosa Liksom och Katja Kettu till svenska. Orlov tilldelades 2015 Statens utländska översättarpris (UKM 2015). Marja Kyrö tilldelades Erkki Reenpää-översättarpriset samma år (Otavan kirjasaatiö 2015).

Kön och könsroller är ett tema som behandlas i båda romanerna. Redan titeln *Män som hatar kvinnor* antyder att Stieg Larssons kriminalroman tematiserar sexism och misogyni i 2000-talets Sverige, och den ena huvudpersonen, Lisbeth Salander, har till och med beskrivits som ”vänsterfeministisk actionfigur”¹ (Denby 2011). *Sanningen* av Riikka Pulkkinen är en roman om tre generationer kvinnor och särskilt den äldsta, Elsa, bryter mot sin tids könsnormer genom att vara en aktiv yrkes- och vetenskapskvinna på 1960- och 70-talet och låta maken stanna hemma med barnen. Romanen har emellertid också kritiserats för att den ”dryper av nostalgi [– –] inför gamla tiders könsroller” (Blomqvist 2012).

I översättningar mellan svenska och finska motsvaras finskans *hän* oftast av *hon* eller *han* på svenska oavsett översättningsriktning (Forsgren 1995:48). I Forsgrens (ibid.)

¹ ”[Lisbeth Salander] becomes not only an avenger but a kind of left-feminist action figure, striking at the nexus of male and corporate power.” (Denby 2011)

² Det nya pronomenet *hen*, som skapats för att fylla denna lucka, tar inte ställning till den omtalades kön. *Hen* har emellertid inte ännu slagit igenom i skönlitteratur (se kap. 3.1.2).

material finns det emellertid sammanlagt betydligt fler belägg på antingen *hon* eller *han* i texter på svenska än på *hän* på finska. Svenskan har en större tendens än finskan att använda personliga pronomen. I finska används andra metoder för att syfta på personer. I min undersökning vill jag utreda vilka dessa metoder är. Jag fokuserar på belägg på fall där *hon* eller *han* inte entydigt översätts med *hän* på finska och fall där något annat ord eller uttryck än *hän* har blivit *hon* eller *han* i den svenska översättningen. Jag indelar beläggen i könande och icke-könande element och analyserar eventuella skillnader i könsmarkeringen: jag utreder om könande ord har blivit könsneutrala eller tvärtom. Jag gjorde också en annan indelning enligt ordklass: jag noterar till exempel byten från en ordklass till en annan och lägger speciell fokus på könande substantiv som *mies* som ibland får en pronominal funktion på finska (jfr Rossi 2010, Engelberg 2011a:24ff).

1.3 Centrala begrepp i avhandlingen

I tidigare forskning tillämpas flera olika sätt att benämna de personliga pronomen som jag undersöker. Det är vanligt att inte använda något särskilt begrepp för *hon* och *han*, medan könsneutrala alternativ ofta kallas just *könsneutrala*. Exempelvis Forsgren (1992) och Pilke (1997) talar om *hon och han* (i denna ordning) och Huhtala (1995:80f) och Edlund, Erson & Milles (2007:185–187) om *han och hon*. Forsgren (1995:46) talar om *könsmarkerande* pronomen. Milles (2013a, 2013b), som skriver om könsneutrala pronomen, använder ingen särskild benämning för icke-könsneutrala pronomen. Rancken (2015) talar om *traditionella* pronomen och Språkrådet (2013) om *könsspecifika* pronomen i motsats till *hen*. Himanen (1987:102) talar om såväl *könsspecifika* som *könsbundna* pronomen, och också Harjuniemi (2014:50, 163) använder båda begreppen. På engelska skriver Nissen (2002) – ur ett omvänt perspektiv – om *pronominal gender*. Wojahn (2015:32f) använder begreppen *(icke-)könspecificerande* eller *(icke-)könande*. Det finns sålunda ingen terminologisk enighet om hur pronomenen *hon* och *han* kallas i forskningen.

I den här avhandlingen har jag valt att kalla pronomenen *hon* och *han* *könsdikotoma* eftersom jag vill framhäva att det i det traditionella svenska pronomensystemet bara

finns två alternativ att välja mellan (vilket Wojahn 2015:104 kallar *tvåKönande*). Enligt *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2012) betyder ordet *dikotomi* ”delning av en klass i två varandra uteslutande underklasser”. Det traditionella bruket av personliga pronomen i svenska baserar sig på en dikotomi mellan *hon* och *han*. Vill man som skribent använda ett personligt pronomen måste man oundvikligen ta ställning till den mänskliga referentens kön enligt det konventionella (dikotoma) könssystemet med *kvinnor* och *män* (jfr t.ex. Hultman 2003:96). Systemet tar inte hänsyn till könets variation och är självuppfyllande då det inte erbjuder några andra alternativ än de två ovannämnda könen.² Begrepp som *könsbunden* eller *könsspecifik*, som inte tar ställning till hur många könsbundna eller könsspecifika alternativ som är tillgängliga, följer pronomenens roll i det dikotoma könssystemet, vilket jag vill synliggöra med begreppet *könsdikotomi*. När det inte är fråga om lika tydligt motsatta ordpar som *hon* och *han* använder jag också begreppet *könande* (i enlighet med t.ex. Wojahn 2015) när jag talar om ord som betydelsemässigt associeras med ett visst kön. Participiformen *könande* framhäver ordens roll i att (re)producera kön.

Viktiga översättningsvetenskapliga begrepp i avhandlingen är till exempel *översättningsmotsvarighet*, som Ingo (2007:162–170) definierar som ”ett ord eller uttryck på målspråket som har använts i en viss text [...] som motsvarighet till ett ord eller uttryck på källspråket”. Ingo redogör för flera olika typer av översättningsmotsvarigheter. Vid *implicit motsvarighet* kan ”man ur satsammanhanget eller kotexten direkt [...] utläsa den betydelse översättaren inte har sagt ut i ord” (ibid. 163). Motsatsen är *explicit motsvarighet* då översättaren ”klart uttrycker något som författaren har låtit framgå endast implicit av textsammanhanget” (ibid.). Övriga typer inkluderar t.ex. *bruksmotsvarighet* som inte är det semantiskt, stilistiskt eller formellt exaktaste översättningsalternativet men som, enligt översättarens individuella smak och språkkänsla, är mest passande i den aktuella kontexten (ibid. 169).

Ett *översättningsbyte* (*translation shift*, Catford 1965:73) är en förändring som sker vid översättning från ett språk till ett annat. Orsakerna till bytet kan vara flera och det är

² Det nya pronomenet *hen*, som skapats för att fylla denna lucka, tar inte ställning till den omtalades kön. *Hen* har emellertid inte ännu slagit igenom i skönlitteratur (se kap. 3.1.2).

ibland omöjligt att i efterhand fastslå varför översättaren har kommit fram till den aktuella lösningen. Huhtala (1995), som tillämpar Catfords kategorier i sin översättningsanalys från finska till svenska, indelar översättningsbyten i *obligatoriska översättningsbyten*, som beror på de aktuella språkens strukturella skillnader, och *frivilliga översättningsbyten*, som beror på översättarens egna val. Jag återkommer till olika typer av översättningsbyten senare i kapitel 4.2.

1.4 Avhandlingens disposition

I kapitel 2, 3 och 4 presenterar jag närmare de teorier som jag stöder min undersökning på samt definierar centrala begrepp. I kapitel 2 diskuterar jag begreppen *kön* och *genus* med fokus på deras förhållande till språk. Här utgår jag från Butler (1990) och Foucault (1976) och ser kön som performans och som något som skapas i diskurser där språket spelar en avgörande roll. Jag behandlar också könets betydelse vid översättning och redogör för hur kön kan ses som en av de situationella egenskaper som gör en ordagrann översättning mellan olika språk svår eller omöjlig. I kapitel 3 redogör jag för den grammatiska aspekten av de personliga pronomen som står i fokus i min undersökning. Jag presenterar tidigare forskning om pronomenen *hon* och *han* samt genus som grammatisk kategori i svenskan. Jag diskuterar också om finskans *hän* faktiskt är så könsneutralt som det anses vara. Jag redogör vidare för hur könande substantiv som *mies* 'man(nen)' ibland används pronominent i stället för *hän*. I kapitel 4 presenterar jag de översättningsteorier som jag bygger min undersökning på. I själva analysfasen i kapitel 5 presenterar jag min undersökning med hjälp av exempel från det excerperade materialet. Därefter följer slutsatser samt en diskussion kring resultaten. Jag diskuterar också framtida forskningsfrågor som resultaten ger upphov till.

2 Kön och genus

I det här kapitlet beskriver jag kort kön som fenomen och särskilt dess förhållande till språk. I avsnitt 2.1 diskuterar jag kategorierna *kvinn*a och *man* och hur de skapas performativt och genom diskurser. I avsnitten 2.2 och 2.3 redogör jag för könets förhållande till språk och översättning.

2.1 Vad är kön?

Traditionellt brukar man se *kön* som en kategori med utgångspunkt i biologi och människokroppar med olika reproduktionsorgan, hormoner och kromosomer. Trots att det finns vissa drag som genomsnittligt är typiska för kvinnors och mäns kroppar är det dock enligt biologer som Fausto-Sterling (2000:5) omöjligt att entydigt definiera de två könen *kvinn*a och *man* inom biologins ramar. Kriterierna för könen har skapats i en västerländsk kulturomgivning och utgår från antagandet att det finns två biologiskt skiljbara köns kategorier. När man gör kliniska undersökningar av individers könstillhörighet – vilket förekommer främst inom toppidrott – visar det sig ofta att en individ vars kön utan testningar aldrig skulle ifrågasättas kan ha till exempel en avvikande hormonbalans eller ett avvikande inre organsystem (ibid. 1–5). Det finns människor som är inter- eller transkönade och människor som inte tillhör någon av de köns kategorier som vår kultur accepterar. Därför påpekar många biologer, till exempel Fausto-Sterling (ibid. 11–16), att uppfattningen om kön är bunden till tid och plats snarare än att den är ett universellt eller entydigt biologiskt faktum.

Butler (1990:24f) beskriver kön som *performativt*. Vi agerar inte på ett visst sätt eftersom vi är av ett visst kön, utan skapar tvärtom vår könsidentitet genom att agera på ett visst sätt. Begreppen *kvinn*a och *man*, *feminin* och *maskulin* konstrueras alltid genom diskurser som är bundna till en viss tid och en viss plats (jfr Foucault 1976). Det som ses som *feminint* eller *maskulint* formuleras som en binäropposition: fenomenen existerar endast i förhållande till det motsatta fenomenet. Diskurserna pågår i vårt vardagliga liv och producerar kön och sexualitet. Sexualitet formuleras typiskt via

samma binäropposition som består endast av *kvinnor* och *män*. Detta har fått benämningen *heterosexualitet*. Som Jackson (2006:53) konstaterar tar de flesta människor, merparten av tiden, det för givet att man kan göra en uppdelning i *kvinnor* och *män* som ”naturligt” är sexuellt intresserade av människor av det ”motsatta” könet. Butler (1990:151) kallar detta för *heterosexuell matris*. Avvikelser från den heterosexuella matrisen, eller *heteronormativiteten* som den också kallas, har fått benämningar som *homosexualitet* – som också bara existerar i förhållande till heterosexualitet och de två dikotoma könen. *Homosexualitet* betyder att en människa av *ett* kön är intresserad av människor av *samma kön*, i motsats till *heterosexualitet* där en människa av *ett* kön är intresserad av det *motsatta könet*. Båda begreppen bygger på det dikotoma könssystemet och kräver att både den aktuella individen och det sexuella intresseobjektet tillhör ett av de två könen (Cameron & Culick 2003:46). Vanligtvis accepterar vår kultur alltså endast två kön, och denna dikotomi inbegriper en heterosexuell norm. Både vår uppfattning om kön och sexualitet är avhängiga av den diskurs som råder i en viss tid och ett visst samhälle (Edlund, Erson & Milles 2007:214f). För oss som lever i den dominerande västerländska kulturen kan det vara svårt att förstå att kön som biologisk och social kategori inte är något universellt. I modern tid har också de flesta andra kulturer antagit den västerländska synen på kön via kolonialism. Som till exempel Oyëwùmí (1997:ix, 31) konstaterar var det tidigare omöjligt att tillämpa västerländska teorier om kön på det västafrikanska yorùbáfolket, en av de största folkgrupperna i Nigeria, eftersom de samhällseliga kategorierna ”kvinnor” och ”män” inte existerade i den ursprungliga yorùbákulturen innan det västerländska inflytandet gjorde sig gällande.

2.2 Språk och kön

Språket spelar en avgörande roll för vår uppfattning om kön (Edlund, Erson och Milles 2007:30). Som konstaterats ovan konstrueras kön i diskurser. Via språket är individen hela tiden utsatt för andra människors bemötande (Edlund, Erson & Milles 2007:23f). Om ett språk bara har två personliga pronomen som utgår från en binär könsuppfattning påverkar detta också individens uppfattning om sig själv och sitt eget kön. Guiora, Beit-Hallahmi, Fried & Yoder (1982) konstaterar att det för barn med modersmål utan

könsdistinktion tar en längre tid att anamma en könsidentitet än för barn med modersmål som uttrycker kön på flera olika sätt. I sin undersökning jämförde de finsk-, engelsk- och hebreiskspråkiga barn med varandra och kom fram till att de finska barnen var de sista som nådde en stabil könsidentitet (ibid. 296). Hebreiska är ett språk där kön framkommer både i pronomen och i verbformer i första och andra person, så att talaren hela tiden måste vara uppmärksam på både sitt eget och den till- och omtalades kön. Undersökningens slutsats är att de hebreiska barnen, som är de tidigaste att uppnå en könsidentitet, har en klar, ehuru temporär fördel (ibid. 299). Lika väl kunde man dock konstatera det motsatta: de finska barnen har en fördel då de får stå längre utanför samhällets binära könsnormer.

De språk vi idag talar har utformats genom årtusenden och är ett resultat av den allmänna samhällsutvecklingen och de kulturella ideologier som dominerat genom tiderna. En dominerande ideologi är enligt Cameron (1992:123) *sexismen*³, d.v.s. könsrelaterad diskriminering. Språket är inte åtskilt från resten av samhället och inte heller oföränderligt utan, för att använda Camerons ord (ibid.), ”a muddy pond full of the debris of history and ideology”. Sexismen i språket har lett till språklig aktivism och motreaktioner (se Wojahn 2015). Enligt Wojahn (ibid. 107f, 113) är binära ordpar som *hon–han* exempel på ”tvåKönande”, d.v.s. föreställningen om existensen av två separata köns kategorier, och ”cisKönande”, d.v.s. föreställningen om att kön är något statiskt och oföränderligt. Båda föreställningarna diskriminerar personer utanför de traditionella könsnormerna. Ett exempel på språklig aktivism som intervenerar två- och cisKönande är införandet av det nya pronomenet *hen* i svenska. Det är emellertid inte enbart pronomen som bidrar till könsdikotomier i språk utan det finns också andra faktorer. Även språk som finska som inte har könsdikotoma pronomen kan vara sexistiska (se Engelberg 2002 och kap. 3.2.1 nedan). För en närmare analys av språklig sexism i allmänhet, se till exempel Cameron (1992:99–127) och Edlund, Erson och Milles (2007:179–205).

³ Vissa forskare (se Wojahn 2015:27) talar hellre om *genderism* eftersom det etablerade begreppet *sexism* ofta anses bara gälla diskriminering som beror på maktrelationer mellan kvinnor och män. Däremot beaktar *genderism* t.ex. trans- eller sexualitetsrelaterad diskriminering bättre.

De svenska orden *kön* och *genus* används ibland på ett motsvarande sätt som engelskans *sex* och *gender* (Edlund, Erson & Milles 2007:28f., 44f.). På engelska använder man ibland begreppet *sex* i betydelsen ”biologiskt kön” och *gender* i betydelsen ”socialt kön”. Tanken med distinktionen är att lägga fokus på könets sociala och samhälleliga aspekter och ojämlikheter, men distinktionen har kritiserats av bland annat Butler (se t.ex. 1990:6ff, 1990:137). Distinktionen mellan ”biologiskt” och ”socialt” kön utgår från kön som en biologisk kategori som är åtskild från kön som social kategori, trots att både den biologiska och den sociala könsdikotomin har sitt ursprung i samma kulturella utgångspunkter och därför inte är helt åtskiljbara (jfr Fausto-Sterling 2000, se även kap. 2.1 ovan). I denna avhandling använder jag ordet *kön* i enlighet med till exempel Harjuniemi (2014:38) och Edlund, Erson och Milles (2007:34) utan att skilja åt de aspekter som tar utgångspunkt i människokroppen och de som utgår från den kulturella och sociala könsnormen. Ordet *genus* använder jag endast om den grammatiska kategorin för klassificering av substantiv.

2.3 Grammatiskt genus

Med *grammatiskt genus* avser man ett system för klassificering av substantiv. Trots att ordet *genus* ibland förknippas med kön härstammar det från det latinska ordet *genus* som betyder samma som *class* eller *kind* på engelska (Lyons 1968:283). I de indoeuropeiska språken klassificeras substantiv typiskt i tre genuskategorier som allt sedan antiken kallas *femininum*, *maskulinum* och *neutrum*. Enligt Lyons (ibid.) beror denna klassificering på två distinkta grammatiska fenomen hos substantiv i latin och i grekiska: 1) pronominell referens och 2) adjektivkongruens. Genusklassificeringen i moderna språk även utanför den indoeuropeiska språkfamiljen bygger på samma grund. I de indoeuropeiska språken uppfattas (historiska) genuskategorier som könade begrepp, men det finns också språk som har ett annat genussystem. Till exempel bantuspråk som swahili kan ha minst sex genuskategorier för substantiv och kategorierna behöver inte ha något med kön att göra (Lyons 1968:283f).

Historiskt sett hade också svenskan ett tregenussystem med *femininum*, *maskulinum* och *neutrum*, men femininum och maskulinum har sammanfallit och resulterat i det som

kallas *utrum* (se kap. 3.1.1). Tregenussystemet lever emellertid kvar i många andra indoeuropeiska språk som tyska och ryska. Även om grammatiskt genus är typiskt för indoeuropeiska språk är tendensen dock den att bruket av genusklassificeringen håller på att minska (Corbett 1991:316). På samma sätt som femininum och maskulinum har slagits ihop i de skandinaviska språken har maskulinum och neutrum sammanslagits i romanska språk som franska och slaviska språk som slovenska. Engelskan har totalt förlorat sitt grammatiska genus. Det som finns kvar i engelska är dock de könsdikotoma personliga pronomenen *she* och *he*: pronomenvalet vid mänskliga referenter är fortfarande könsbestämt, även om *she* och *he* har förlorat den grammatiska funktion de hade i tregenussystemet. Samma utveckling har skett i svenska och i viss mån även i modern (talad) franska (ibid. 247).

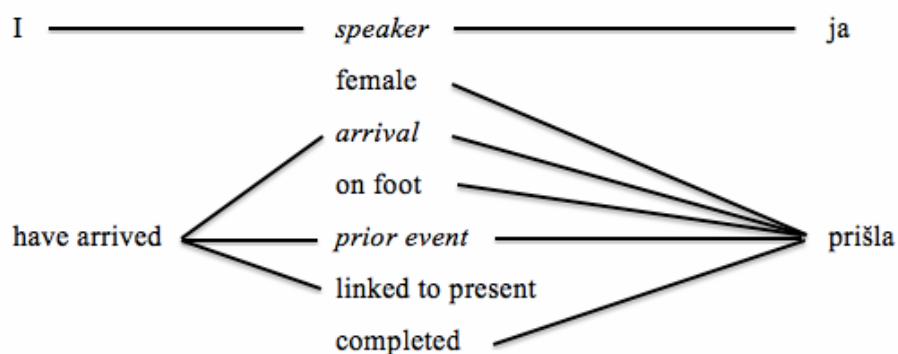
I fråga om grammatiskt genus påpekar Cameron (1992:82ff) att hela konceptet med grammatisk femininitet och maskulinitet i språk alltid är arbiträrt. Ett bevis på det är skillnaderna i hur olika språk klassificerar samma substantiv, jämför t.ex. ordet med betydelsen 'sol' som är femininum på tyska (*Sonne* f.), maskulinum på latin (*sol* m.), och neutrum på ryska (*солнце* n.) (Hellinger & Bußmann 2003:3). Cameron (1992:83) konstaterar vidare att eventuella feminina eller maskulina konnotationer hos substantiv är relationella. Hon hänvisar till en undersökning av Jack Rosenthal (1990) där informanterna fick dela in ordpar som *sked/gaffel* i feminina och maskulina: det visade sig att *gaffel* ses som feminin jämfört med *kniv* men som maskulin jämfört med *sked*. Det finns alltså inget feminint eller maskulint i orden i sig, bara i förhållande till ett annat ord. Med en hänvisning till Cixous (1981) konstaterar Cameron (1992:84) att dikotomier som *maskulin/feminin* härstammar från antikens grekiska filosofi. Dikotomierna utgör alltid (implicita) hierarkier: till exempel *maskulin*, *god* och *ljus* är positiva företeelser gentemot *feminin*, *ond* och *mörk*. Därför är det inte oproblematiskt att de grammatiska genuskategorierna har fått namnen femininum och maskulinum. Cameron påpekar att de som skrivit tidiga preskriptiva grammatikor spelat en stor roll för hur språken ser ut idag, även om språkforskare brukar förneka att politik och ideologier speciellt tidigare skulle ha spelat en roll även i lingvistik. Genom att använda traditionella klassificeringar som *genus* tar moderna språkforskare över traditionella och eventuellt sexistiska värderingar (Cameron 1992:97).

2.4 Kön och översättning

Forskningen kring kön och översättning började med undersökningar av kvinnor som översättare (Simon 1996:7f, 9ff). Sedan dess har fokus flyttats till analyser av sexism och könets roll i språket och hur dessa kommer fram i översättningar mellan språk. Ett feministiskt intresse för översättning väcktes ungefär samtidigt som den ”kulturella vändningen” skedde i översättningsvetenskap på 1980-talet och blicken riktades från normer och rekommendationer till käll- och måltextens roll i de aktuella kulturerna. Språket spelade sedan gammalt en stor roll i feminismen, och efter den ”kulturella vändningen” låg fokus i översättningsforskningen på att beskriva det som faktiskt översätts i stället för att reflektera kring hurdana översättningar borde vara. Feministisk översättningsforskning innebär till exempel att man inte tar termer som ”kön” eller ”genus”, ”kultur” och ”identitet” som givna utan att det är just dessa begrepp och hur de uttrycks i översättningen som man forskar i (ibid. ix). Enligt Simon (ibid. 8) är den stora frågan för en feministisk översättningsforskare hur sociala/samhälleliga, könsrelaterade och historiska skillnader utspeglar sig i språket och hur de kan överföras till ett annat språk samt vilken slags trogenhet som förväntas av översättaren.

Kön spelar en stor roll och är en strukturell egenskap i de flesta indoeuropeiska språken men kommer till uttryck i olika former och på olika nivåer i olika språk. Därför har kön alltid varit en av de situationella egenskaper som oftast gör en ordagrann översättning med exakt samma betydelse omöjlig. Catford (1965:35–39) belyser detta med ett exempel på en översättning mellan ryska och engelska. Den engelska meningen *I have arrived* kan översättas till ryska som *я пришла / я пришла*. Catford nämner sex *situationella egenskaper (situational features)* som är kontextuellt relevanta i denna enkla mening (figur 1). En av dem är kön: i den ryska meningen står verbet i femininum, i motsats till den engelska meningen som saknar egenskapen kön. Även om den ryska meningen är en bra översättningsmotsvarighet till den engelska meningen är betydelsen en annan eftersom de situationella egenskaperna – p.g.a. språkens olika lingvistiska struktur – är olika. Det finns ett oräkneligt antal situationella egenskaper av detta slag som varierar från kontext till kontext och från mening till mening i olika språk. Svårast att översätta är de egenskaper som finns på strukturnivån i språket, som till exempel just

kön i vissa ryska verbformer. Översättaren måste då själv välja vilka egenskaper är relevanta i just den aktuella kontexten.

Figur 1. De situationella egenskaperna i en mening på engelska och på ryska. Bara de kursiverade egenskaperna är kontextuellt relevanta både på engelska och på ryska. (Catford 1965:39)

Ett annat exempel presenteras av Nissen (2002:27) som diskuterar ideologiska aspekter vid översättning mellan språk som uttrycker kön på olika strukturella nivåer. Nissen illustrerar sitt resonemang med en autentisk översättning av en dikt av Rosario Castellanos. Strofen *presumiendo de culta y de viajada* blir på engelska *putting on the airs of a cultured and well-traveled woman* (ibid.). I det spanska originalet är könet en grammatisk egenskap hos adjektivet, medan den engelska översättaren har lagt till ordet *woman* 'kvinna' eftersom engelskan saknar samma grammatiska medel att uttrycka genus som spanskan. Översättaren har kommit fram till att egenskapen kön är viktig och måste komma till uttryck även i översättningen. Översättningen är mer explicit än originalet, vilket är typiskt för översatta texter. Som Nissen konstaterar framhäver översättningen könet på ett sätt som originalet inte gör. Val av detta slag är alltid ideologiska, och översättaren måste vara medveten om ideologierna på källspråket och de ideologiska konsekvenser översättningen har på målspråket (ibid. 35f). Här kommer man även in på frågan om översättningens trogenhet (se kap. 4.1 nedan). När käll- och målspråkens strukturer uttrycker olika situationella egenskaper är exakta spegelbildslika översättningar omöjliga (Ingo 2007:160). Simon (1996:12–14) ifrågasätter till och med hela begreppet trogenhet. Föreställningen om en översättnings(motsvarighets) trogenhet är alltid beroende på den individuella översättarens – eller forskarens – subjektiva uppfattning: vem bestämmer om översättaren är trogen mot originalet genom att göra t.ex. könsuttrycket mer explicit eller implicit än i källtexten?

3 Personliga pronomen

I det här kapitlet redogör jag för personliga pronomen som grammatisk kategori. Jag inleder kapitlet med att kort presentera pronomensystem i olika språk. I avsnitt 3.1 och 3.2 beskriver jag de personliga pronomenen i svenska och finska närmare. För svenskans del redogör jag också för grammatiska genus ur en historisk synvinkel samt diskuterar könsneutrala pronomen som *hen*. I avsnitt 3.2 redogör jag för personliga pronomen i finska och jämför dem med pronomenen i svenska. Jag presenterar också det pronomina bruket av könande substantiv i finska. Till slut diskuterar jag frågan om finska faktiskt är så köns neutralt som det ser ut att vara.

De flesta indoeuropeiska språk har en pronomina könsdikotomi, det vill säga ett pronomensystem som skiljer mellan kvinnor och män. På grund av de indoeuropeiska språkens dominans är det lätt att förbise det faktum att språk i andra språkfamiljer kan ha pronomensystem som ser annorlunda ut. Som Catford (1965:44f) noterar skiljer till exempel pronomensystemet i indonesiska mellan *bekant/obekant* och *exklusiv/inklusiv* i stället för kön. Enligt Oyèwùmí (1997:40) har det nigerianska språket *yorùbá* två pronomen i tredje person singularis men de uttrycker inte dimensionen *kön* utan *ålder*. Finska gör skillnad mellan människor och icke-människor men inte mellan kvinnor och män (figur 2). Därtill kan man nämna språk som turkiska som endast har ett neutralt personligt pronomen i tredje person singularis.

Eftersom de största världsspråken och akademiska språken är indoeuropeiska är det inte ovanligt att man glömmer att också alternativa pronomensystem finns. Som Laakso-Tammisto (2007) påpekar finns det till och med professionella språkbrukare som inte kommer att tänka på att språk som finska saknar kön som grammatisk kategori existerar. Också vanliga språkbrukare blir ibland förvånade över att språk som finska inte skiljer mellan *hon* och *han*. Ett vanligt språkfel hos finskspråkiga som lärt sig svenska som främmande språk är fel personpronomen, vilket kan förefalla obegripligt för den som har svenska som förstaspråk (jfr Forsgren 1995:46f).

3.1 Personliga pronomen i svenska

Svenska har två könsdikotoma personliga pronomen, *hon* och *han*. Hultman (2003:96) beskriver dem så att *hon* har feminin och *han* maskulin betydelse, ”d.v.s. de används om människor och ’besjälade’ djur av manligt respektive kvinnligt kön”. Enligt *Svenska Akademiens grammatik* (SAG 2:277) bestäms valet av *hon* eller *han* av ”faktiska eller konventionella föreställningar om den animata referentens kön”. Jag kallar dessa traditionella personliga pronomen för *könsdikotoma* eftersom de bygger på en dikotom tudelning i feminina och maskulina referenter som lämnar rum varken för andra könsidentiteter eller könsneutralitet.

Pronomenet *hon* kan användas om inanimata referenter som båtar, kyrkan och tiden (SAG 2:276) samt om orden *människa* eller *nästa* med generisk referens (ibid. 277). I övrigt används *han* ibland generiskt oavsett kön (se avsnitt 3.1.2). Också djur kan betecknas med *hon* eller *han*. Om djurets kön är obekant eller irrelevant kan man enligt SAG (ibid.) välja pronomen relativt fritt. En tendens är att välja pronomen enligt stereotypa föreställningar om djur och om det kvinnliga och manliga könet. Man kan också ta utgångspunkt i formen hos det ord som beskriver referenten.

3.1.1 Genus som grammatisk kategori i svenska

Moderna svenska grammatiker som Hultman (2003:48f) presenterar genus som en grammatisk kategori bestående av *utrum* (*n*-ord) och *neutrum* (*t*-ord). Utöver genus har svenska substantiv enligt Hultman också egenskaper som *animation* (substantiv med *animat* eller *inanimat* betydelse) och *sexus* (animata substantiv som antingen kan vara *maskulina* eller *feminina*). *Sexus* har endast en begränsad grammatisk betydelse i standardsvenskan. Det påverkar pronomenvalen *hon/han* när människor eller djur som betraktas som animata åsyftas. Maskulinum kan i vissa fall också uttryckas med suffixet *-e* i bestämd form singularis av adjektiv: *denne starke unge man* (ibid. 50).

Esaias Tegnér's pionjärbete från 1886 anses fortfarande vara den mest omfattande kvalitativa studien av grammatiskt genus i svenskan. Den har senare kompletterats av

Herbert Davidson (1990) med en kvantitativ undersökning. Som framkommit tidigare hade svenskan historiskt ett tregenussystem med *feminina*, *maskulina* och *neutrala* substantiv. Till exempel var ordet *bok* feminint, *båt* maskulint och *hus* neutralt (SAOB). Fram till slutet av 1800-talet, och i viss mån fortfarande idag, användes pronomenen *hon* och *han* om inanimata referenter som man idag använder *den* för (Davidson 1990:31). *Hon* hänvisade till substantiv med feminint grammatiskt genus och *han* till substantiv med maskulint grammatiskt genus (*det* hänvisade som idag till neutrala substantiv). Detta pronomenbruk kan vi fortfarande se i språk som isländska, färöiska och tyska. Från och med 1500-talet har svenskans tre grammatiska genus, *femininum*, *maskulinum* och *neutrum* så småningom omformats till tvågenussystemet i dagens standardsvenska, d.v.s. *utrum* och *neutrum*. Samtidigt har *hon* och *han* ersatts av *den*, som ursprungligen endast användes som ett demonstrativt pronomen (Davidson 1990:13–15).

Tegnér (1886:23f.) påpekar att pronomenen *hon* och *han* åtminstone på 1500-talet hade den primära funktionen att referera till referentens *grammatiska genus* och endast sekundärt till referentens eventuella könstillhörighet, även då det var fråga om mänskliga referenter. Tegnér hänvisar till ett manuskript från år 1528 där skribenten, Olaus Petri, refererar till kung Gustaf I som *jdher nådhe* och senare omtalar kungen med pronomenet *hon* eftersom ordet *nåd(he)* har feminint genus: *haffuer nw jdher nådhe hört then regle, som hon sich epter rätta skal* (Tegnér 1886:23). På ett liknande sätt omtalade man i Danmark samma år kung Christian II med pronomenet *hun*: *thersom e[ther] n[adhe] wil laden vdlegge for seg, tha skal hun forwundre seg stuorligen* (ibid. 23f.). Likväl hänvisar Tegnér till en 1700-talskälla där detta språkbruk ses som förklenande: ”När Feminina brukas om manfolk... betyda de intet godt” (ibid. 26).

Svenskans grammatiska genus är arbiträrt (se avsnitt 2.2.1 ovan), d.v.s. det beror varken på substantivets form eller semantiska betydelse (jfr Davidson 1990:25; Tegnér 1886:101f.). Som Davidson (1990:24) konstaterar har ”pronomen, som utvisar kön hos levande varelser, kommit att sammanfalla med sådana som betecknar grammatiskt genus hos föremål och abstrakta begrepp” i indoeuropeiska språk. Det kan alltså vara en tillfällighet att pronomen som hänvisar till ett visst grammatiskt genus samtidigt råkar

hänvisa till människor av ett visst kön. Forskare är dock oeniga om hur grammatiskt genus har uppkommit (se Davidson 1990:25–29).

3.1.2 Könsneutrala pronomen i svenska

Tidigare rekommenderades det att man använder *han* i generisk betydelse när referentens kön är okänt eller inte relevant i sammanhanget (Hultman 2003:96). Denna rekommendation har emellertid kritiserats bl.a. för att den osynliggör kvinnor (Edlund, Erson & Milles 2007:185f). Därför har det generiska *han* börjat ersättas med uttryck som *han eller hon*, *hon eller han*, *den*, *denne*, *vederbörande* eller med omformuleringar som innebär att man inte använder något pronomen i singularis. Josephson (2013:174) jämför dessa undvikandestrategier med svenskarnas ”konstrande för att slippa välja mellan *du* och *ni*” tidigare på 1900-talet. Rekommendationen har sedan dess ändrats och exempelvis *Språkriktighetsboken* (2005:80) förespråkar användning av pronomenet *den* eller könsneutrala omskrivningar i stället. Samordningar som *han eller hon*, *hon eller han* anses emellertid vara ”lätt otympliga” om de återkommer för ofta i en text (ibid.).

Språkbrukarna avstod från det generiska *han* tidigare än språkvårdarna. Josephson (2013:174) konstaterar att ”[t]iden när *han* kunde fungera störningsfritt som könsneutralt pronomen tog slut någon gång på 70-talet när kvinnorna definitivt trätt ut på arbetsmarknaden”. Redan i Himanens (1987) korpusundersökning om svenskt tidningsspråk från 1960-talet fram till 1980-talet förekommer generiskt *han* sparsamt: i texterna från 1965 hade 10 av 300 analyserade belägg på *han* en allmän syftning och i texterna från 1976 förekommer inga belägg (av 300) på *han* med allmän syftning (ibid. 99). Himanen undersökte också med hjälp av en enkät hur man omtalar en neutral referent i tal och skrift. Bara ca 10 % av informanterna uppgav att de använder generiskt *han* i tal medan över 60 % sade sig använda samordningen *han eller hon*. I skrift var andelen som sade sig använda generiskt *han* endast 1,6 % av informanterna. Intressant nog var den grupp där andelen var störst modersmåls lärare (ibid. 141ff). Enligt Himanen (ibid. 142) kan detta ”möjligen tolkas så att han är normenligt och kan relateras till deras [lärarnas] roll som språkvårdare”. Eftersom det var fråga om en enkätundersökning säger resultatet emellertid mer om attityder än det faktiska språkbruket. Det är dock intressant att notera att det finns en märkbar kontrast mellan resultaten och den då gällande rekommendationen.

Språkvårdsperspektivet syns också i Pilkes (1997) undersökning av hur finskspråkiga studenter som har svenska som huvudämne vid Vasa universitet översätter *hän* till svenska i vetenskapliga artiklar. Syftet med Pilkes undersökning var att utreda om studenterna känner till skillnaderna mellan finska och svenska pronomenen och hur bra de har lärt sig reglerna i grammatikböcker om dem. I könsneutrala sammanhang använder studenterna, som Pilke (1997:249f) konstaterar, ”störande” och ”föga eleganta” uttryck som *han eller hon* i stället för ”det enkla *han*”. Pilke hänvisar till rekommendationen i Thorells *Svensk grammatik* från 1973. Som framkommit ovan är det emellertid det generiska *han* som redan från och med 1970-talet inte kunnat användas störningsfritt som könsneutralt pronomen. Pilkes informanter använde alltså pronomenen på det sätt som man då faktiskt gjorde på svenska då undersökningen ägde rum.

Strävan efter neutralare språk har lett till ett behov av ett nytt, könsneutralt pronomen i svenska. Under de senaste åren har pronomenet *hen* fått en allt större spridning till exempel i tidningsspråk och bloggar (Milles 2013a, 2013b; Ledin & Lyngfelt 2013). Å ena sidan ersätter *hen* det generiska *han* och dess motsvarigheter i sammanhang där referentens kön är okänt eller irrelevant. Å andra sidan används *hen* om personer som varken identifierar sig med *hon* eller *han* (Milles 2013b:108; jfr Ledin & Lyngfelt 2013:145). *Hen* används inte bara i skrift utan också i tal: enligt Rancken (2015:182) är *hen* väl etablerat bland personer med queer identitet. Språkrådet (2013) erkänner användningen av *hen* i dessa två sammanhang men konstaterar att ”det kan finnas en risk att ordet drar uppmärksamhet från texten” och att *hen* ”inte [kan] ses som ett omarkerat och kommunikativt neutralt val i alla sammanhang” eftersom mottagaren kan uppfatta det som ett starkt normkritiskt värdeord som väcker irritation hos många språkbrukare (jfr Friis & Permats 2013; SVT 20.8.2014). Därför kan *hen*, trots att det är fullständigt könsneutralt, ännu inte ses som en exakt motsvarighet till finskans *hän* som är omarkerat och neutralt och hör till konventionellt standardspråk.

I offentligt bruk har *hen* i viss utsträckning börjat användas till exempel i akademiska texter och i tidningsspråk (Milles 2013b:132ff) och till och med i lagspråk på Åland (*Nya Åland* 26.5.2015). I skönlitteratur låter etableringen av *hen* emellertid fortfarande vänta på sig. Det har utkommit enstaka skönlitterära verk som endast använder

pronomenet *hen* i stället för *hon* och *han*, till exempel Åsa Maria Krafts prosabok *Självpornografi, Akt 1* (2012) och Jesper Lundqvists barnbok *Kivi och Monsterhund* (2012). I verk som dessa är könsneutralitet ofta ett självändamål och verken har en uttalad avsikt att experimentera med språket: ”Vad händer med berättelsen om personerna inte kallas *han* och *hon* utan *hen*?” (Kraft 2012, pärmtext). Ingen av böckerna har översatts till finska.

Studierna kring bruket av *hen* har gällt främst offentligt språkbruk. Information om hur *hen* används i skönlitteratur på svenska i könsneutrala sammanhang vid sidan av de könsdikotoma pronomenen *hon* och *han* finns inte tillgänglig (jfr Milles 2013b:109). Detsamma gäller frågan hur *hen* i dessa fall översätts till t.ex. finska. I mitt empiriska material finns det inga belägg på *hen* och därför analyseras inte heller översättningen av pronomenet *hen* i avhandlingen. I exemplet nedan från Riikka Pulkkinens roman *Totta* (PU-fi) och dess svenska översättning *Sanningen* (PU-sv) hade *hen* kunnat användas – men används inte. Janina Orlovs översättning av *Sanningen* kom ut 2012 som var just det år *hen* började slå igenom. I exemplet används det finska pronomenet *tämä* för en okänd eller allmän referent (se avsnitt 3.2) och en passande översättningsmotsvarighet på svenska hade här varit det könsneutrala *hen*. Översättaren har valt det längre, men kanske stilistiskt neutralare substantivet *person*. Personen Anna (*hon* i exemplet) beskrivs som ung universitetsstudent med feministiska värderingar så det är inte otänkbart att hon skulle kunna använda ord som *hen*.

Exempel 1

PU-fi Hän poimii jonkun kadunkulmassa tai raitiovaunussa, kuvittelee *tämän* päivät, ilot ja surut. (28)

PU-sv Hon väljer ut någon i gathörnet eller i spårvagnen, och fantiserar fram *personens* liv, glädjeämnen och sorger. (28)

Exemplet nedan är från Stieg Larssons *Män som hatar kvinnor* (LA-sv) och dess översättning till finska (LA-fi). Exemplet illustrerar undvikande av pronomen i singularis för att skapa könsneutralt språk. Berättaren döljer könet avsiktligt innan huvudpersonen Mikael känner igen nykomlingen; det är här fråga om ett litterärt stilmedel. Därför måste den svenska berättaren upprepa substantivet *nykomlingen* på ett

sätt som är mindre typiskt för svenska. Den finska översättaren använder här pronomenet *hän*.

Exempel 2

LA-sv Mikael klev upp på relingen och höll ut en hand för att markera att han kunde ta emot. *Nykomlingen* gjorde en sista kursändring och gled perfekt fram till aktern på Scampin, nästan helt utan fart. Det var först i det ögonblick då *nykomlingen* skickade tampen till Mikael som de kände igen varandra och brast ut i förtjusta leenden. (22)

LA-fi Mikael kiipesi veneen laidalle ja ojensi kätensä osoittaakseen että voisi ottaa vastaan. *Tulija* muutti viimeisen kerran kurssia ja liukui täsmälleen Scampin perään melkein vauhditta. Vasta kun *hän* heitti köyden Mikaelille, he tunnistivat toisensa ja kummankin kasvoille levisi innostunut hymy. (22)

3.2 Personliga pronomen i finska

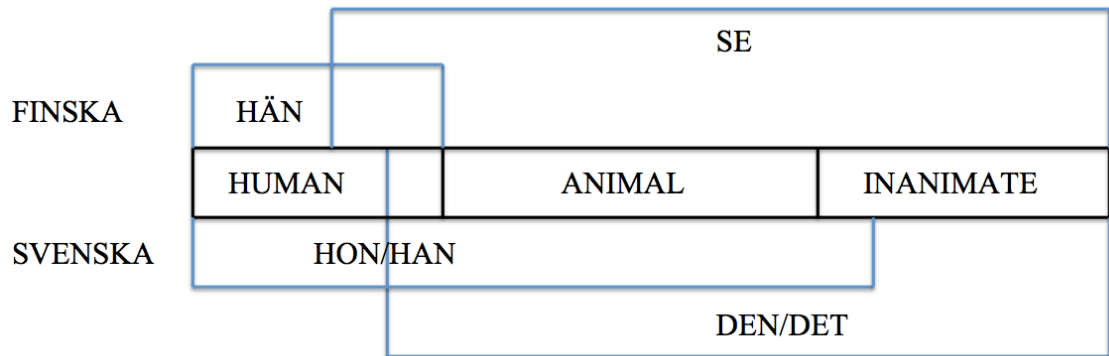
Finska hör till de finsk-ugriska språken som inte har något grammatiskt genus eller annan grammatisk könsmarkering. Personliga pronomen i tredje person, som i de indo-europeiska språken särskiljer mellan feminina och maskulina former, är alltid *könsneutrala*. En närmare analys på finsk grammatik i ett könsperspektiv presenteras av Engelberg (2002:112ff).

Det pronomen som i standardspråket och i ordböcker som *Stora finsk-svenska ordboken* (2004) motsvarar både *hon* och *han* är *hän*. Till skillnad från de svenska pronomenen används *hän* i standardspråket endast om människor (figur 2). Pronomenet *se* 'den, det' används i standardspråket om djur och inanimata referenter, men i ledigt eller dialektalt språkbruk används *se* ofta om såväl människor och djur som animata och inanimata referenter (VISK §717, 720 1469f). Då är pronomenet inte bara könsneutralt utan till och med *artneutralt*:

Exempel 3

LA-sv Jag kopierade skitrapporten åt *honom* i går kväll och ser att den ligger på skrivbordet framför dig. (41)

LA-fi Minä kopioin sen paskaraportin *sille* eilen illalla, ja näen, että se makaa tuossa sinun kirjoituspöydälläsi. (42)

Figur 2. Animathet hos svenska och finska personliga pronomen i 3 pers. sg. (Pålke 1997:243, Forsgren 1992:58)

Andra pronomen i tredje person singularis är *tämä* 'den här, det här' och *tuo* 'den där, det där'. *Tuo* kan användas för att hänvisa till personer som är närvarande men som inte aktivt deltar i diskussionen eller för att fokusera en person (VISK §720, 722, 1426). *Tämä* syftar grammatiskt på den person som sist har omtalats i den omedelbara kontexten (VISK §720), speciellt om flera personer nämns i samma mening:

Exempel 4

Äiti lauloi lapselle unilaulua, ja lopulta *tämä* nukahti.

'Mamma sjöng till barnet tills det [barnet] somnade.'

Äiti lauloi lapselle unilaulua, ja lopulta *hän* nukahti.

'Mamma sjöng till barnet tills hon [mamma] somnade.' (Kielitoimiston ohjepankki)

I praktiken används *hän* och *tämä* ofta parallellt om kontexten visar vilket satsled som åsyftas. Enligt VISK (§1432) används *tämä* oftast bara en eller högst två gånger i rad, varefter referenten åsyftas med *hän* eller något annat. Det är också vanligt att lämna bort subjektet när samma referent åsyftas i flera på varandra följande satser, vilket kallas *nollanafor* (VISK §1431) eller *ellips* (VISK §1179–83) (markerad med Ø):

Exempel 5

PU-fi Martti oli nukahtanut kuitenkin, vaikka Ø oli illalla ajatellut ettei Ø uskaltaisi ummistaa silmiään. (7)

PU-sv Martti hade somnat i alla fall, trots att *han* på kvällen hade tänkt att *han* inte skulle våga sluta ögonen. (7)

Också substantiv eller adjektiv med allmän betydelse kan ibland användas pronominellt (VISK §1432), vilket behandlas i avsnitt 3.2.1 nedan.

3.2.1 Substantiv med pronominell funktion

Också substantiv eller adjektiv med en allmän betydelse kan få en pronominell funktion i finska (VISK §1432). VISK nämner *tyttö* 'flicka', *mies* 'man', *edellinen* 'föregående' och *jälkimmäinen* 'senare' som exempel. Särskilt det pronominella bruket av ordet *mies* har noterats i kontexter där man kunde förvänta sig ett personligt pronomen (Rossi 2010, Engelberg 2011a:24ff). Grammatiskt är *mies* fortfarande ett substantiv men ordet används pronominellt så ofta att det skulle kunna ses som ett *kvasipronomen*⁴. Trots samma semantiska betydelse är det inte här fråga om ett generellt pronomen i likhet med det svenska pronomenet *man* utan ett personligt (kvasi)pronomen i tredje person singularis i likhet med det svenska *han*. Det pronominella bruket av *mies* är mest typiskt för journalister: det har sitt ursprung i idrottsjournalistik men har spridits till övriga genrer (Rossi 2010:144ff.). Rossis exempel nedan är från Finlands största dagstidning *Helsingin Sanomat* (HS; översättningarna mina):

Exempel 6

”(- -) On tietysti aina mukava juosta ja voittaa”, Lahtio sanoo. *Miehen* seuraava etappi on ensi viikonlopun Suomi–Ruotsi-maaottelu. (HS 26.8.2009; Rossi 2010:146)
 [”(- -) Självklart är det alltid roligt att löpa och vinna”, säger Lahtio. *Mannens* nästa etapp är Sverigekampen nästa helg.]

Exempel 7

Paavo Haavikon kohutusta elämäkerrasta käy ilmi, että myyttisen ulkokuorensa takana *mies* suri jatkuvasti puolisonsa kuolemaa. (HS 27.9.2009; Rossi 2010:146)
 [Det framgår i den mycket omskrivna biografien om Paavo Haavikko att *mannen* hela tiden sörjde sin makas död bakom sitt mytiska yttre.]

Exempel 8

Elton Johnin Red Piano on *miehen* viihdyttävin show vuosiin. (rubrik i HS-nätutgåva 11.10.2009; Rossi 2010:147)
 [Elton Johns Red Piano är *mannens* mest underhållande show i många år.]

⁴ Begreppet ”kvasipronomen” är från Dahl (2013) och avser ”ord eller uttryck som används som pronomen men som grammatiskt snarast hänger kvar i en annan kategori”. Som exempel på svenska *kvasipronomen* nämner Dahl t.ex. *undertecknad* i första person och *vederbörande* i tredje person – och *hen*, som enligt Dahl ännu inte fullt grammatikaliserats.

I exemplen används substantivet *mies* i kontexter där man normalt skulle använda pronomenet *hän*. I kontexterna vet läsaren att löparen Mikko Lahtio, författaren Paavo Haavikko och musikern Elton John är män; man behöver inte framhäva detta med ett maskulint omtalsord. Rossi (2010:145) antar att det pronominella bruket av *mies* har att göra med att man vill stärka och betona manlighet och maskulinitet. I Elton Johns fall förmodar Rossi (ibid. 147) att skribenten möjligtvis framhäver manligheten för att berättiga sin entusiasm för den homosexuella musikerns uppträdande. Enligt Engelberg (2011a:25) används *mies* pronominellt emellertid också i neutrala eller negativa sammanhang, som t.ex. följande:

Exempel 9

Vartijoiden lisäksi [Anders] Behring Breivik saa tavata ainoastaan asianajajaansa ja vankilapappia. Toistaiseksi *mies* ei kuitenkaan ole halunnut tavata vankilan sielunpaimenta. (*Metro* 29.7.2011)
[Utöver vaktarna får A.B.B. endast träffa sin advokat och fängelseprästen. Än så länge har *mannen* dock inte velat träffa själaherden.]

Engelberg (ibid.) konstaterar med hänvisning till Karppinen (2001:187) att ordet *mies* hör till samma register som personnamn, det personliga pronomenet *hän* och det demonstrativa pronomenet *tämä*, vilka man kan välja emellan när man talar om kända och namngivna män i en text. Det pronominella bruket av *mies* ökar det maskulina könets lexikaliska synlighet i språket jämfört med det feminina könet (Engelberg 2011a:25). Ordet *nainen* 'kvinna' används sällan på ett liknande sätt (ibid. 26, Rossi 2010:144). Som Engelberg (2011a:26) konstaterar kan asymmetrin mellan det pronominella bruket av *mies* och *nainen* bero på att ordet *nainen* ensam kan enligt Engelberg ha affektiva konnotationer till t.ex. låg status eller sexualitet. Däremot kan ordet *mies* ha mer positiva konnotationer. VISK (§1432) exemplifierar fenomenet med orden *tyttö* och *mies*, inte *nainen*. Ordet *tyttö* förekommer ofta pronominellt också i mitt empiriska material, men inte *nainen*. Att Rossi och Engelberg bara diskuterar bruket av *mies* men inte *tyttö* kan bero på att de undersökte journalistiska texter där man ofta eftersträvar en neutralare stil och ord som *tyttö* används sällan.

Mihailov (2005:90–92), som gjort en korpusundersökning av skillnader mellan skönlitterär översättningsfinska med ryska som källspråk och skönlitterära texter med finska som originalspråk, konstaterar att både orden *mies* 'man(nen)' och

nainen 'kvinna(n)' är mer frekventa på finska än motsvarande ord med samma betydelse på ryska. Mihailov ger tre möjliga förklaringar till detta. För det första används orden *nainen* och *mies* i översättningarna där det i det ryska originalet finns ett könande pronomen eller en könande böjningsform. Översättaren använder då könande substantiv antingen för att klargöra vilken av personerna som omtalas eller för att skriva ut mer explicit vilket kön personen har. För det andra används könande substantiv i många finska ordspråk eller idiomatiska uttryck (se Engelberg 2010:167). Till exempel översätts det ryska tilltalsuttrycket *добрый человек* 'god människa' till finska som *hyvä mies* 'god man' i Mihailovs (2005:90) material. För det tredje används finskans *mies* också i betydelsen 'äkta man' eller 'make', medan man på ryska använder två skilda ord för 'man' och 'make'.

I Mihailovs material är *mies* och *nainen* ännu mer frekventa i de finska originaltexterna än i texterna som översatts till finska. En möjlig förklaring till detta är att det är idiomatiskt att använda särskilt ordet *mies* med en pronominal funktion, vilket kanske inte är lika vanligt i indoeuropeiska språk med könsdikotoma personliga pronomen. Forskning om finska som översättningspråk, d.v.s. jämförelser mellan finska originaltexter och texter översatta till finska från ett annat språk, visar att språkinslag som är unika för finska är mindre frekventa i översättningar (Tirkkonen-Condit 2005), där språket generellt är enklare än i finska originaltexter (Nevalainen 2005). Just bruket av orden *mies* och *nainen* utgjorde dock inte forskningsobjekt i de aktuella undersökningarna.

Ett sätt att tolka bruket av *mies* som kvasipronomen är att finska ersätter de avsaknade könsdikotoma pronomenen med detta slags pronominala bruk av könande substantiv. Trots att finska saknar grammatiskt könande finns det sålunda andra tendenser till pronominal könsdikotomi i form av pronominalt använda könande substantiv.

3.2.2 Är finska ett könsneutralt språk?

Trots att finska i stort sett är lexikaliskt könsneutralt är konnotationer för ord som används inte alltid det. Engelberg (2002:118–124) talar om *dold maskulin vinkling* (eng. *covert male bias*) och konstaterar att skenbart könsneutrala ord som *ihminen* 'människa'

väcker maskulina konnotationer hos språkbrukare (jfr Cameron 1992:119f). Samma gäller pronomenet *hän* 'hon/han' som i Engelbergs undersökning (2011a:26ff) oftast tolkades som en man om könet inte avslöjades i kontexten; endast flickor på grundskolans lågstadium tolkade *hän* betydligt oftare som en kvinna än en man. Den maskulina tolkningen gäller emellertid den människa som man anser att *hän* syftar på, vilket inte betyder att *hän* betydelsemässigt skulle motsvara endast *han* i svenska.

I fråga om könsneutrala pronomenen skiljer sig finska från de flesta europeiska språk och de största världsspråken. Påverkan från språk med könsdikotoma pronomen är dock konstant och äger rum från många håll och på alla livets områden, vilket kan ha lett till det pronomina bruk av könande substantiv som beskrivits i avsnitt 3.2.1. Det är kanske inte heller oväntat att det flera gånger dykt upp mer eller mindre allvarliga förslag om att införa könsdikotomi även i det finska pronomensystemet. Detta har inte bara föreslagits då det finska skriftspråket i slutet av 1800-talet etablerades utan också så sent som på 1990- och 2000-talen (Engelberg 2011a:23f, 2011b). Engelberg (2011a:23) konstaterar att de som föreslagit införande av könsdikotoma pronomen alltid varit män och oberoende av hur allvarliga eller "halvhumoristiska" förslagen än varit har de alla utgått från att det gamla pronomenet *hän* skulle fortsätta att hänvisa till män medan det skulle bildas ett nytt pronomen – till exempel *hen* – som skulle hänvisa till kvinnor. I diskussionen har nästan ingen ifrågasatt att *hän* skulle syfta på män och det nykonstruerade pronomenet på kvinnor och inte tvärtom. Förslagen om att konstruera ett nytt feminint pronomen visar att *hän* för vissa språkbrukare är icke-feminint och möjligtvis har en dold maskulin vinkling (ibid. 29).

Behovet för nya pronomen kommer kanske lättast fram vid skönlitterär översättning, vilket redan Sadeniemi (1945:290) konstaterade. När James Joyces *Ulysses* publicerades i ny översättning till finska (2012) bestämde översättaren Leevi Lehto att använda det nybildade pronomen *hen* som översättningsmotsvarighet för det feminina pronomenet *she* och det normalt könsneutrala *hän* som motsvarighet för det maskulina *he*. Lehto (2012:8) motiverade sitt val med att ett könsneutralt bruk av *hän* på grund av Joyces komplexa och kreativa engelska (Joyce leker också själv med pronomen) skulle göra det oklart vem som åsyftas. Lösningen väckte mycket diskussion och kritiserades även då Lehtos översättning kom ut (se t.ex. Kantola 2012). I den tidigare finska

översättningen av *Ulysses* har Pentti Saarikoski, som allmänt anses vara en skicklig författare och språkbrukare⁵, klarat sig utan konstruerade nya pronomen. Han har i stället använt formuleringar som är mer typiska för finska: han utnyttjar t.ex. ellips (jfr kap. 3.2 ovan) och personnamn. Utdragen nedan visar ett avsnitt i Joyces *Ulysses* på originalspråket engelska och de två finska översättningarna av romanen:

Joyce 1922/2008:472f (kursiv i original)

ZOE
Ladies first, gentlemen after.
(*She crosses the threshold. He hesitates. She turns and, holding out her hands, draws him over. He hops. [--]*)

Joyce 1964:472 (finsk översättning av Pentti Saarikoski)

ZOE
Naiset ensin, herrat sitten.
(*Astuu kynnyksen yli. Bloom epäröi. Zoe kääntyy, ojentaa kätensä ja vetää hänet sisäpuolelle. Hän hypähtää. [--]*)

Joyce 2012:547 (finsk översättning av Leevi Lehto, kursiv i original)

ZOE
Naiset ensin, herrasmiehet perään.
(*Hen astuu kynnyksen yli. Hän epäröi. Hen kääntyy ja kätensä ojentaen vetää hänet sisään. Hän hypähtää. [--]*)

Problemet med Leevi Lehtos feminina *hen* i den senare översättningen är detsamma som med det könsneutrala *hen* på svenska (se avsnitt 3.1.2): det är inte omarkerat, läsaren är inte van vid det och det väcker andra konnotationer än det som avsetts, till och med irritation.

Även om det är lätt att hitta motargument till Lehtos lösning att använda ett konstruerat pronomen måste man dock konstatera att det är fråga om ett konstnärligt val i en enskild romanöversättning. Översättarens avsikt har inte varit att införa ett nytt pronomen i

⁵ Trots att Pentti Saarikoski anses vara en av de största moderna finska författarna ses hans översättningar ibland som mindre lyckade och belastade av många rena felöversättningar. Samma gäller också hans översättning av *Ulysses*. Till exempel säger Leevi Lehto i en intervju (Luoma-aho 2009) att Saarikoskis *Odyssesus* är en helt annan bok än Joyces *Ulysses*. Trots detta ses Saarikoskis översättning i många recensioner som mer flytande och naturligare än Lehtos (delvis, men absolut inte enbart, pga. Lehtos kontroversiella konstruerade pronomen). Lehtos översättning anses dock vara felfri och närmare Joyces original (jfr Niskanen 2013, Tuomioja 2012).

finska. Lösningen illustrerar dock hur könsneutrala pronomen utgör en utmaning för översättare och hur översättare kan använda sig av varierande och mer eller mindre lyckade metoder för att hantera detta.

4 Översättningsteori

I det här kapitlet redogör jag för de viktigaste översättningsteorier som jag stöder min undersökning på. Först definierar jag begreppen *ekvivalens* och *trogenhet* och diskuterar översättningens subjektiva natur i avsnitt 4.1. I avsnitt 4.2 redogör jag för fenomenet *översättningsbyte* som har presenterats av Catford (1965) och tillämpats i praktiken bl.a. av Huhtala (1995). I avsnitt 4.3 presenterar jag en forskningsöversikt över översättning av personliga pronomen i svenska och finska.

4.1 Ekvivalens och trogenhet

Ekvivalens är en term som ofta är svår att definiera i översättningsteorier. Termen, som är hämtad från fysik och kemi, används traditionellt i översättningsvetenskap för att diskutera hur likvärdig måltexten är med källtexten. Nida (1964:159f) presenterar begreppet *dynamisk ekvivalens* som betyder att en översättningsmotsvarighet i praktiken fyller samma roll som uttrycket i källtexten (jfr Reiß & Vermeer 1984:31, Ingo 2007:154). Dynamisk ekvivalens utgör en motpol till *formell korrespondens* som betyder att översättningsmotsvarigheten så långt som möjligt efterliknar källtexten formellt. Reiß och Vermeer (1984) utvidgar Nidas idé om dynamisk ekvivalens i den så kallade *skoposteorin* enligt vilken översättningens intention (*skopos*) är viktigast och överordnad den semantiska och formella likvärdigheten. Enligt Reiß och Vermeer är det *skopos* som definierar graden av ekvivalens. Nord (1988:32) tillägger den etiska aspekten av *lojalitet*: i vår kultur förväntas man sig att översättaren är trogen både mot måltextens läsare och mot källtextens författare.

Vilket *skopos* en översättning anses ha och hur översättaren så ska uppnå *skopos* är dock en subjektiv bedömning. Den individuella översättarens person samt de principer hen följer och de beslut hen fattar påverkar alltid översättningen (Ingo 2007:18, 335ff). Trots att översättaren förväntas vara lojal mot läsaren och författaren (Nord 1988:32), är översättaren i faktiska översättningssituationer sällan direkt i kontakt varken med författaren eller läsaren. Därför blir översättarens egna (ibland omedvetna eller från

uppdragsgivaren erhållna) intentioner och värderingar avgörande också när det gäller lojalitet. Simon (1996:12–14) ifrågasätter till och med hela begreppet trogenhet och konstaterar att det alltid är beroende av vem som översätter och varför. Om man i efterhand analyserar trogenheten eller ekvivalensen i en översättning påverkar också forskarens person analysen. En och samma översättningsmotsvarighet kan vara trogen i ett perspektiv och inte trogen i ett annat. Som Ingo (2007:160) konstaterar är exakta och spegelbildslika översättningar i skönlitteratur omöjliga. Därför definierar han (ibid. 15) översättning som ”att på målspråket uttrycka det som uttryckits på källspråket på ett pragmatiskt, stilistiskt, semantiskt och strukturellt välfungerande och även med hänsyn till situationella faktorer så långt som möjligt likvärdigt sätt”. Hur omfattande denna definition än är lämnar den fortfarande rum för subjektiva tolkningar: bedömningen av vad som är ”välfungerande” och ”så långt som möjligt likvärdigt” är också subjektiv.

I motsats till tidigare översättningsteoretiker som lade fokus på hur en översättning och en översättare ska vara ser Toury (2012:20ff) i sin *deskriptiva översättningsteori*, som han först presenterade 1980, översättningar som kulturella fakta i målspråket. Det som har översatts har översatts och utgör en existerande text på målspråket. Därför menar Toury (ibid. 112f) att den hypotetiska graden av exakthet är oviktig också för översättningsforskare: det finns alltid ekvivalens mellan källtexten och måltextern eftersom en reell översättare har valt att översätta källtexten med det som har blivit måltextern. Enligt Toury är det därför viktigt att forska i översättningar som faktiskt finns eftersom de är riktiga texter på målspråket och har sin plats och sin roll i målkulturen.

4.2 Obligatoriska och frivilliga översättningsbyten

Även om det enligt Toury (2012:112f) alltid finns ekvivalens mellan källtexten och måltextern kan man som översättningsforskare dock inte förbise att det ofta finns avvikelser från formell korrespondens mellan källtexten och måltextern. Catford (1965:73) kallar dessa avvikelser för *översättningsbyten* (eng. *translation shifts*) och konstaterar att de beror på att språk alltid är oidentiska. Det finns inte alltid formellt exakta översättningsmotsvarigheter, vilket leder till översättningsbyten. Det kan vara

fråga om till exempel ordföljdsbyten eller byten från kasusändelser till prepositioner eller något annat som beror på språkens olika struktur. Nord (1988:32) ser översättningsbyten som *bearbetning* (ty. *Bearbeitung*). I tillägg till *obligatoriska översättningsbyten* (ty. *obligatorische Bearbeitung*) som beror på formella skillnader mellan språken kan översättningens skopos eller översättarens lojalitet mot måltextens läsare enligt Nord ibland kräva också *frivilliga översättningsbyten* (ty. *fakultative Bearbeitung*). Samma indelning görs av Huhtala (1995), som jag hämtar de svenska begreppen från. Orsaken till ett frivilligt översättningsbyte kan vara till exempel stilfrågor eller anpassning till målkulturen, men ofta är det omöjligt att slå fast orsakerna i efterhand (Huhtala 1995:39). Huhtala indelar frivilliga översättningsbyten i byten där antingen ett element saknar direkt motsvarighet i originalet eller i översättningen, d.v.s. *bortfall* och *tillägg*, och byten där ett element i originalet har en motsvarighet i översättningen. Det senare inkluderar bl.a. *uttrycks-*, *informations* och *stilnyansbyten*.

Eftersom könsdikotoma pronomen på svenska och könsneutrala pronomen på finska inte har någon exakt motsvarighet i det andra språket är alla översättningsbyten som gäller personliga pronomen på sätt och vis obligatoriska: det är inte möjligt att använda en översättningsmotsvarighet med exakt formell korrespondens även om man använder ordboksmotsvarigheten. Översättning av pronomenet *hon* eller *han* med pronomenet *hän* ser Huhtala dock inte alls som ett översättningsbyte. Huhtala (1995:47, 81f) kategoriserar däremot ändringar av ordklass (t.ex. pronomen till substantiv) som *uttrycksbyte* som är en underkategori under frivilliga översättningsbyten. De fall där översättningsbytet leder till att referentens kön antingen byts eller inte längre uttrycks kan man kategorisera som ett *informationsbyte* (ibid. 48f, 85f). Om översättaren använder en motsvarighet som har ett annat stilistiskt värde än originalet är det fråga om ett *stilnyansbyte* (ibid. 50). Det finns också frivilliga översättningsbyten där ett element saknar direkt motsvarighet i originalet respektive i översättningen, nämligen *bortfall* och *tillägg*.

Indelningen i ”obligatoriska” och ”frivilliga” byten kan alltså lämna rum för tolkning. Tillämpar man Tourys (2012) målspråksinriktade perspektiv är indelningen inte ens relevant. Eftersom käll- och målspråket alltid är icke-identiska och eftersom måltexten

är en faktisk text på målspråket (Toury 2012:17–25) är alla översättningsbyten lika obligatoriska och alla översättningslösningar egentligen översättningsbyten. Speciellt i min undersökning är alla lösningar byten eftersom det inte finns en formellt, semantiskt och stilistiskt identisk motsvarighet för *hän* respektive *hon/han*. Att det sker ett byte är alltså alltid obligatoriskt, men vilken typ av lösning översättaren väljer är frivilligt.

4.3 Tidigare jämförelser av personliga pronomen vid översättning mellan finska och svenska

Problemen vid översättning av personliga pronomen från indoeuropeiska språk till finska är bekanta sedan länge. Redan Sadeniemi (1945) konstaterar att alla som har översatt skönlitterär text från ett främmande språk till finska känner till problemet. I stället för att konstruera nya könande pronomen (jfr kap. 3.2.2) förespråkar Sadeniemi kreativa lösningar av översättarna; det könsneutrala pronomenet *hän* kan till och med ge översättaren en fördel som originalförfattaren inte har. Samma slags resonemang har också moderna finska översättare fört (Ryömä 2005:134f, Viitanen 2005:140).

Personliga pronomen har tangerats inom forskning som gäller översättningsbyten mer generellt. Som konstaterats ovan (kap. 4.2) tar Huhtala (1995:47, 81f) upp personliga pronomen i samband med *uttrycksbyten* som i hennes material är en av de vanligaste typerna av frivilliga översättningsbyten. Huhtala (ibid. 157) ställer sig frågan om tendenserna är desamma då man översätter från svenska till finska. Hon diskuterar också om språkparet spelar en roll för frekvensen för översättningsbyten. I Rautalins (2015) studie om frivilliga översättningsbyten i skönlitteratur vid översättning från finska till svenska är det mest frekventa översättningsbytet *klassbyte*, en underkategori av uttrycksbyten. Rautalin presenterar flera exempel på substantiv på finska som bytts ut mot ett pronomen på svenska. Exemplet nedan är från barnboken *Tatu ja Patu työn touhussa* av Aino Havukainen och Sami Toivonen (2006), som översatts till svenska av Janina Orlov med titeln *Sixten och Blixten går till jobbet* (2009). Yrkebenämningen *leipuri* är formellt könsneutral men har översatts till *han* på svenska.

Exempel 10

”Mitäs te pojat oikein touhuatte sen taikinan kanssa?” *leipuri* ihmettelee. (s. 4)
 – Vad gör ni egentligen med degen, pojkar? undrar *han*. (s. 4) (Rautalin 2015:31)

I Rautalins studie förekommer också exempel på fall där originalets författare utnyttjat *hän*-pronomenets könsneutralitet. Då har den svenska översättaren löst problemet genom att använda ett icke-könande substantiv i stället. Exemplet nedan är från samma bok som exempel 10. Översättaren har velat bevara könsneutraliteten trots att substantivet *läraren* då behöver upprepas. Också *hen* kunde ha varit ett alternativ som översättningsmotsvarighet för *hän* här (se avsnitt 3.1.2).

Exempel 11

Opettaja opettaa ja kasvattaa lapsia ja nuoria koulussa. Opettamisen lisäksi *hän* valmistelee oppitunteja, korjaa kokeita ja arvioi oppilaiden osaamista. (s. 23)

Läraren undervisar barn och unga i skolan. Förutom att undervisa, förbereder *läraren* sina lektioner, rättar prov och sätter betyg. (s. 23) (Rautalin 2015:32)

Den som mest ingående utrett personliga pronomen i svenska och finska är Tuuli Forsgren. Forsgren (1992) presenterar en kvantitativ undersökning av hur *hän* översatts till svenska i korpusar med både skönlitteratur och sakprosa. Hon konstaterar att det i skönlitteratur finns betydligt flera förekomster på *hän* än i sakprosa och att *hän* i de allra flesta fall översatts med antingen *hon* eller *han* (ibid. 60). *Hon* och *han* förekommer dock nästan dubbelt så ofta som *hän* i den skönlitterära delen av korpusen. I Forsgrens skönlitterära korpus (original på finska och samma texter översatta till svenska) som består av 16 639 löpord finns det 447 förekomster av *hän* jämfört med sammanlagt 750 förekomster av antingen *hon* eller *han* (ibid. 62f). Om man jämför endast översättningsmotsvarigheterna, motsvaras de 447 förekomsterna av *hän* 341 gånger av *hon*, 86 gånger av *han*, 6 gånger av substantiv och 14 gånger av något annat (ibid. 60). *Hän* översatts alltså nästan konsekvent med *hon/han*.

I senare forskning har Forsgren (1995:48f, 1997:29–40, 49–62) utrett orsaken till varför *hon* och *han* är så pass mycket frekventare på svenska än *hän* på finska. I en korpusundersökning av skönlitteratur från 1960- och 1970-talen (Forsgren 1997:82) i båda översättningsriktningarna mellan finska och svenska kom det igen fram att pronomenen ökar vid översättning från finska till svenska: det förekom endast ca 60

belägg på *hän* per 100 belägg på *hon/han* i materialet. I översättningarna från svenska till finska förekom det däremot ca 75 belägg på *hän* per 100 belägg på *hon/han*. Forsgren förmodar att skillnaden kan bero på interferens från det svenska originalet i den översatta finska texten.

Forsgren (1997: 29–40, 49–62) diskuterar varifrån alla ”extra” *hon/han* kommer på svenska. Hon räknar de fall då *hon/han* inte motsvaras av *hän* på finska och kategoriserar beläggen i fem kategorier enligt översättningsmotsvarighet (Forsgren 1995:49; Forsgren 1997:29, 49):

1) strykningar	31,1 % (sv→fi)	17,5 % (fi→sv)
2) satsmotsvarigheter	23,6 % (sv→fi)	8,6 % (fi→sv)
3) substantiv	6,2 % (sv→fi)	15,2 % (fi→sv)
4) språkparsbundet	14,4 % (sv→fi)	30,7 % (fi→sv)
5) övrigt	24,6 % (sv→fi)	28,0 % (fi→sv)

Forsgrens kategori 4 (”språkarsbundet”) innehåller alla de fall som beror på språkens olika struktur, d.v.s. det som Huhtala (1995) kategoriserar som *obligatoriska översättningsbyten* (se avsnitt 4.2). Hit hör t.ex. alla de fall där finska använder något annat kasus än nominativ: fi. *Hänellä oli äidin punainen kylpytakki*, sv. *Hon hade mammas röda badrock* (Forsgren 1997:33). Kategori 5 (”övrigt”) inkluderar frivilliga översättningsbyten som inte är så direkt kopplade med strukturella skillnader som fallen i kategori 4. Hit hör t.ex. nominaliseringar: fi. *näkeminen tekisi peruuttamattomaksi sen, mikä nyt tapahtuisi*, sv. *om hon såg skulle det som nu skedde bli oåterkalleligt* (ibid. 36). En annan underkategori i Forsgrens kategori 5 är modulationer, ”dvs. innehållet återgivet ur en annan vinkel än den originalet har”: fi. *ja kämmänpohjissa rasahti kuiva sora*, sv. *och han kände det torra gruset... krasa under handflatorna* (ibid. 38f).

Tidigare forskning har alltså visat att de personliga pronomenen *hon* och *han* är mer frekventa på svenska än pronomenet *hän* är på finska. Oftast motsvarar *hon/han* och *hän* varandra vid översättning mellan finska och svenska, men det är också vanligt att det förekommer frivilliga översättningsbyten som uttrycksbyten, klassbyten och strykningar vid översättning av de personliga pronomenen.

5 Analys

I detta kapitel presenterar jag min analys av det empiriska materialet. Först redogör jag för det exciperade materialet i siffror och diskuterar mina metoder. I avsnitt 5.1 redogör jag för hur jag har indelat beläggen i könande och icke-könande element. I avsnitt 5.2 analyserar jag beläggen från Riikka Pulkkinens och Stieg Larssons romaner och deras översättningar.

Med ett belägg avser jag ett relevant element i källtexten och dess översättningsmotsvarighet i måltexten. Jag har gått igenom de ca 50 första sidorna i båda romanerna och därtill exciperat ca 50 belägg i stickprov senare i verken: I romanen *Sanningen* av Riikka Pulkkinen har jag exciperat 141 belägg på de 53 första sidorna i originalet och motsvarigheterna i översättningen samt 49 belägg som stickprov. I romanen *Män som hatar kvinnor* av Stieg Larsson fick jag 170 belägg på de 48 första sidorna och exciperade därefter 47 belägg i stickprov senare i boken. Sammanlagt har jag alltså 190 belägg från Pulkkinens roman och den svenska översättningen samt 217 från Larssons roman och den finska översättningen. Det framkom inga synbara skillnader mellan stickproven och beläggen från de första ca 50 sidorna.

Personliga pronomen hör till grundelementen i språket så det var inte svårt att hitta tillräckligt med belägg. Det allra vanligaste fallet är att *hon/han* utgör en översättningsmotsvarighet för *hän* (jfr Forsgren 1992:60) men dessa oproblematiska fall har jag exkluderat ur mitt material i enlighet med Forsgren (1995:49) och Huhtala (1995)⁶. Jag har dock inkluderat några belägg på *hon/han* och *hän* som inte är entydiga och oproblematiska utan illustrerar t.ex. ett informationsbyte. Största delen av materialet består av belägg där något annat ord eller uttryck än *hän* motsvaras av *hon/han* i den svenska texten. På det sättet kan jag delvis jämföra mina resultat med resultaten från

⁶ Forsgren (1995:49) exkluderar alla förekomster av *hän* som finsk motsvarighet för *hon/han*. Däremot räknar Forsgren med böjda former av *hän*, t.ex. *hänellä* och *hänen*. Huhtala (1995) ser inte översättningar från *hän* till *hon/han* som översättningsbyten eftersom de lexikaliskt och formellt motsvarar varandra.

Forsgrens (1995, 1997) kvantitativa undersökning som också fokuserar på belägg på *hon/han* som inte har *hän* som finsk motsvarighet. Min kvalitativa analys skiljer sig dock lite från Forsgrens (se avsnitt 4.3). Av metodologiska skäl räknar Forsgren endast med grundformerna *hon*, *han* och *hän*; i min undersökning tar jag med alla böjningsformer: *hon/henne/hennes*, *han/honom/hans*, *hän/hänen/häntä* etc. (för tydlighetens skull hänvisar jag ändå till pronomenen med grundformer i den löpande texten). Forsgren exkluderar alla de fall där *hon/han* direkt motsvaras av *hän*; jag inkluderar däremot vissa fall av *hon/han* som motsvaras av *hän*. Forsgren diskuterar inte heller kön som står i fokus i min undersökning. På grund av dessa skillnader i frågeställningar och metoder har jag inte använt Forsgrens kategorisering direkt utan har skapat min egen som jag presenterar i avsnitt 5.2. Forsgrens material härstammar från 1960- och 1970-talen då översättningsprinciperna möjligtvis var annorlunda än på 2000-talet, vilket kan också ha lett till skillnader mellan Forsgrens och mina resultat. Man kan dock se några samma tendenser. Till exempel är strykningar vanligast (31,1 % av 305 belägg) vid översättning från svenska till finska och vid översättning från finska till svenska utgör strykningar 17,5 %. I mitt material utgör strykningar ca 24 % (sv→fi) och 33 % (fi→sv). (Forsgren 1995:49, 1997:68).

Beläggen i materialet består av enskilda ord och deras översättningsmotsvarigheter men i analysen försöker jag ta hänsyn till en större kontext omkring det aktuella belägget. När man vill redogöra för vilken person som åsyftas med ett pronomen räcker det ofta inte att utreda detta endast genom att beakta en mening utan man måste observera en större kontext, som kan vara ett längre avsnitt eller ett kapitel. Båda romanerna i materialet har en berättare i tredje person men det handlar inte om en ”allvetande” berättare utan perspektivet ligger hos en viss person. På finska kan detta realiseras till exempel så att man hänvisar till perspektivpersonen med *hän* medan andra personer i samma scen omtalas med namnet. På svenska kan man syfta på olika personer med samma pronomen till och med inom samma sats, vilket är mindre vanligt i de finska texterna i materialet. I vissa exempel i analysen markerar jag därför syftningar på olika personer med kursiv och fetstil.

I analysen ligger fokus på om den finska texten är lika könande som den svenska texten med *hon/han*. I avsnitt 5.1 redogör jag för hur jag har indelat elementen i *könande* och

icke-könande och vilka skillnader det finns mellan översättning från svenska till finska och från finska till svenska. En annan aspekt jag fokuserar på är *uttrycksbyten*, som enligt Huhtala (1995:47, 81f) betyder att ett element i texten översätts med en översättningsmotsvarighet som lexikaliskt och formellt inte stämmer överens med elementet i originalet men innehållsmässigt motsvarar det i den aktuella kontexten men inte nödvändigtvis i en annan kontext. Uttrycksbyten realiserar ofta som *klassbyten*, d.v.s. byte från en ordklass (som pronomen) till en annan (som substantiv). Därför är det relevant att kategorisera beläggen också enligt ordklass, vilket jag presenterar i avsnitt 5.2.

I kapitlet använder jag följande förkortningar: Pulkkinens roman på finska = PU-fi, Pulkkinens roman på svenska = PU-sv, Larssons roman på svenska = LA-sv och Larssons roman på finska: LA-fi.

5.1 Indelning i könande och icke-könande element

Tabell 1 visar frekvensen för könande och icke-könande element i mitt material. Vid indelningen av beläggen i *könande* eller *icke-könande* utgår jag från mina egna observationer av de enskilda ordens explicita konnotationer med utgångspunkt i deras form och betydelse. Ord som jag har räknat som könande är de könsdikotoma pronomenen *hon* och *han* men också ord som *mamma* och *flickan* på svenska och *mies* 'mannen' och *tyttö* 'flickan' på finska. Icke-könande element i mitt material utgörs av finska könsneutrala pronomen som *hän* 'hon/han/hen' och *tämä* 'denna' samt formellt könsneutrala substantiv som *toimittaja* 'redaktör' och *lääkäri* 'läkare'. Också avsaknanden av en direkt motsvarighet till ett element i antingen översättningen eller originalet, d.v.s. bortfall och tillägg, har räknats som icke-könande. Jag tar inte ställning till om de könande konnotationerna är feminina eller maskulina eftersom bytena sker just mellan könande och icke-könande element och inte mellan feminina och maskulina konnotationer. Jag är medveten om att också formellt neutrala ord som *medborgare* kan ha en implicit maskulin konnotation (Cameron 1992:119f), men i denna avhandling räknar jag endast explicita, formellt könande konnotationer.

De flesta traditionella förnamnen i finsk och svensk kultur har en konnotation till ett visst kön. Jag utgår från att både den finska och den svenska läsaren uppfattar namnen i romanerna som antingen kvinno- eller mansnamn. Men samtidigt är en persons namn i vissa fall det mest neutrala sättet att hänvisa till en individ. De finska texterna i mitt material innehåller betydligt flera belägg på namn än de svenska texterna: i PU-fi är till och med över hälften av de ord som kan räknas som könande personnamn. Efternamn har jag räknat som icke-könande eftersom de i princip kan hänvisa till alla med samma efternamn, även om man oftare tilltalar män med efternamn än kvinnor och även om ett visst efternamn i mitt material endast hänvisar till en viss person. Därför finns det ett mindre antal förnamn i tabell 1 än namn överhuvudtaget i tabell 2 i avsnitt 5.2. Namn kategoriseras grammatiskt som substantiv men deras antal och andel är mycket avhängig av texten så att det är omöjligt att dra allmänna slutsatser enligt antal och andel personnamn i en eller två romaner.

I Pulkkinens roman har jag excerperat 190 belägg på något annat ord än *hän* med *hon/han* som den svenska översättningsmotsvarigheten. Därtill har jag excerperat 11 belägg där ett finskt personligt pronomen har översatts till något annat än *hon/han*. I Larssons roman excerperade jag 217 belägg på *hon/han* som har något annat än *hän* som översättningsmotsvarighet, och därtill 15 belägg på *hän* i den finska översättningen som går tillbaka på något annat än *hon/han* i det svenska originalet. I analysen har jag svenskans *hon/han* som utgångspunkt: antalet belägg på *hän* som inte har *hon/han* som motsvarighet är för litet för en närmare analys. Kvalitativa exempel ges emellertid i slutet av avsnitt 3.1.2.

Tabell 1. Antalet könande och icke-könande element i det empiriska materialet. Oproblematiska fall på *hon/han* som motsvaras av *hän* har exkluderats ur materialet.

<i>hon/han</i> motsvaras av	LA-fi	%	PU-fi	%	tot.	%
könande element	46	21,2	34	17,9	80	19,7
icke-könande element	90	41,5	98	51,6	188	46,2
förnamn	47	21,7	57	30,0	104	25,6
efternamn	34	15,7	1	0,5	35	8,6
tot.	217	100	190	100	407	100

Enligt tidigare forskning (se avsnitt 4.3) motsvaras *hon/han* oftast av *hän* på finska; då är den finska motsvarigheten icke-könande och den svenska är könande. I mitt material har också de fall på *hon/han* som inte motsvaras av *hän* oftast en icke-könande motsvarighet på finska (tabell 1). Om man inte beaktar namnen är den finska motsvarigheten för *hon/han* könande i ca 21 % av beläggen vid översättning från svenska till finska (LA-fi) och ca 18 % vid översättning från finska till svenska (PU-fi). Skillnaden är inte stor men texten med finska som originalspråk har en aning färre könande element än texten som är översatt från svenska till finska. Ca 37 % av beläggen i LA-fi är antingen för- eller efternamn, motsvarande andel i PU-fi är ca 30 %. Om man bortser från namnen kan man se att det ändå finns betydligt flera icke-könande element i PU-fi än i LA-fi och att det finns mindre könande element i PU-fi än i LA-fi. Eftersom den svenska motsvarigheten i materialet alltid är könande (*hon/han*) kan det handla om interferens vid översättningen p.g.a. att könande pronomen översatts med könande uttryck. Exempel 12 och 13 visar belägg på *hon/han* som motsvaras av könande element i LA-fi respektive PU-fi. Exempel 14 och 15 visar *hon/han* som motsvaras av icke-könande element i LA-fi respektive PU-fi; i dessa fall handlar det om ellips, d.v.s. det saknas en direkt motsvarighet för *hon/han*. I exempel 12 och 13 är den finska motsvarigheten ett substantiv, *mies* 'mannen' och *mummo* 'mormor'.

Exempel 12

LA-sv Hon hade uppfattat *honom* som en maktmänniska som gillade att dominera, inte som en fullfjärdad sadist. (253)

LA-fi Hän oli pitänyt *miestä* mahtailijana joka halusi hallita, ei täysverisenä sadistina. (241)

Exempel 13

PU-fi *Mummo* kuiskasi, Anna tajusi että *mummo* soitti isoisältä salaa. Yhtä minä vielä haluaisin, *mummo* sanoi. (36)

PU-sv *Hon* viskade, Anna gissade att *hon* ringde i smyg för morfar. Det är en sak jag skulle vilja, sa *hon*. (35)

Exempel 14

LA-sv Det var först nu, då processen var över, som obehaget sköljde över *honom*. (19)

LA-fi Vasta nyt, kun prosessi oli ohi, epämiellyttävä olo sai vallan. (19)

Exempel 15

PU-fi Elsa kehotti häntä usein ajamaan hitaammin, että näkisi paremmin taivaan. (9)

PU-sv Elsa bad *honom* ofta köra långsammare, så att *hon* skulle se himlen bättre. (9)

5.2 Analys enligt ordklass

I tillägg till att notera om det finska ordet eller uttrycket är könande kategoriserar jag också byten mellan ordklasser. Jag lägger särskild fokus på *mies* och andra könande substantiv med en pronomnell funktion (se avsnitt 3.2.1). Därför är det relevant att analysera förändringar i ordklass. Jag diskuterar Pulkkinens och Larssons romaner parallellt i analysen och kategoriserar beläggen enligt det element som motsvarar det svenska könsdikotoma pronomenet i originalet eller i översättningen:

- 1) Pronomen: t.ex. *hon* → *hän*; *se* → *hon*; *han* → *tämä*
- 2) Substantiv:
 - a. personnamn: t.ex. *hon* → *Salander*; *Martti* → *han*
 - b. könande substantiv: t.ex. *han* → *mies*; *tyttö* → *hon*; *äiti* → *hon*
 - c. icke-könande substantiv: t.ex. *lääkäri* → *han*; *hon* → *tähti*
- 3) Satsmotsvarighet och fras på finska vid bisats på svenska:
 - a. finska infinitiver och particip: t.ex. *menettäneensä* → *att hon förlorat*; *att han skulle ge* → *antamaan*
 - b. nominalfras på finska vid bisats på svenska: *Martti oli aluksi vastustellut kotiinpaluuta* → *Först hade Martti varit emot att hon kom hem*
- 4) Direkt motsvarighet saknas i originalet eller i översättningen:
 - a. bortfall/tillägg: t.ex. *Eero hengitti vieressä* → *Eero andades bredvid hennes*
 - b. passiv i finska vid aktiv form av verbet i svenska: t.ex. *Sytöstaatteja oli annettu vain muutama viikko* → *Hon hade bara fått cytostatika i ett par veckor*
- 5) Övrigt: *ennen kuin oivallus tuli* 'innan insikten kom' → *innan hon hann säga något*

Beläggen i kategori (1) omfattar inte oproblematiska fall av *hon/han* som motsvaras av *hän* utan utgör exempel med demonstrativa pronomen, skillnader mellan animathet i svenska och finska pronomen eller andra intressanta fall.

Det finns ofta flera personliga pronomen i samma mening som inte nödvändigtvis översatts på samma sätt. Dessa har jag räknat separat. Tabell 2 visar analyskategorierna och deras andel av det empiriska materialet. Vid översättning från svenska till finska är andelen substantiv (1) som motsvarighet för *hon/han* ca 14 % större än vid översättning från finska till svenska. Vid översättning från finska till svenska är andelen satsmotsvarigheter (3) och sådana fall där en direkt motsvarighet saknas (4) större än i den motsatta riktningen. Jag diskuterar och exemplifierar kategorierna i de följande avsnitten. Parallellt med analysen av ordklass analyserar jag också könande element i uttrycken.

Tabell 2. Analyskategorierna och deras andel i det empiriska materialet.

<i>hon/han</i> motsvaras av	fi ← sv %		fi → sv %	
	(Larsson)		(Pulkkinen)	
1 pronomen	24	11,1	22	11,6
2 substantiv	136	62,7	92	48,4
2a personnamn	80	36,9	57	30,0
2b könande subst.	47	21,7	34	17,9
2c icke-könande subst.	9	4,1	1	0,5
3 satsmotsvarighet	5	2,3	13	6,8
3a infinitiver och particip	3	1,4	10	5,2
3b nominalfras	2	0,9	3	1,6
4 direkt motsv. saknas	52	24,0	62	32,6
5 övrigt	0	0,0	1	0,5
tot.	217	100 %	190	100 %

5.2.2 Pronomen som motsvarighet till *hon/han*

Det allra vanligaste fallet är som framkommit att *hon/han* utgör en översättningsmotsvarighet för *hän* (jfr Forsgren 1992:60). Dessa ordboksöversättningar är oftast oproblematiska och räknas inte alls som översättningsbyten till exempel av Huhtala (1995). I min undersökning fokuserar jag på avvikelser från den här typen av ordboksöversättning. Beläggen inkluderar dock några fall av *hon/han* och *hän* som inte är entydiga och oproblematiska utan där det sker till exempel ett informationsbyte. Dessa fall diskuteras i avsnitt 5.2.1.5. Andra finska pronomen som förekommer i mitt empiriska material som motsvarighet till *hon/han* är *tämä*, *tuo* och *se*. Jag inleder med att diskutera dem i avsnitt 5.2.1.1–5.2.1.4. Jag presenterar också det idiomatiska uttrycket ”he X:n kanssa” ’de med X’, som grammatiskt är pluralis på finska men ofta översätts till en konstruktion i singularis på svenska, t.ex. ”X och Y”. Pronomen är lika vanliga i båda översättningsriktningarna och utgör 11,1 % av beläggen i riktningen *fi*←*sv* och 11,6 % av beläggen i riktningen *fi*→*sv*.

5.2.2.1 *Tämä*

Pronomenet *tämä* ’denna’ syftar grammatiskt på den person som har omtalats sist i den närmaste kontexten (VISK §720; kap. 3.2). *Tämä* i olika böjningsformer förekommer 7 gånger i PU-*fi* och 4 gånger i LA-*fi*. *Tämä* är i skriftspråket ett stilistiskt neutralt alternativ för ett personligt pronomen och bruket är typiskt för finska. Dess lexikaliska svenska motsvarighet *denna/denne* hör däremot ”främst hemma i tämligen formellt skriftspråk” (Hultman 2003:107). Svenskans *denna/denne* och finskans *tämä* används alltså i olika stilregistrar, vilket kan vara orsaken till att *tämä* p.g.a. lexikalisk interferens förekommer mer sällan vid översättning från svenska till finska (LA-*fi*) än i texten med finska som originalspråk (PU-*fi*).

I exempel 16 omtalas två personer, Eleonoora och ”mannen som tog bilden”. På finska omtalas endast Eleonoora med *hän*. Mannen omtalas två gånger med *mies* (i illativ respektive genitiv) och en gång med *tämä* (i elativ). På svenska åtskiljs referenterna med *hon* och *han*. Alla syftningarna till båda personerna är könande på svenska. På finska är *hän* och *tämä* icke-könande, medan *mies* (och *Eleonoora*) är könande. Den senare förekomsten av *mies*, som motsvaras av *han* i den svenska meningen, kan ses

som pronominell (se avsnitt 3.2.1). Jag har markerat syftningarna på Eleonoora med kursiv och syftningarna på mannen med fetstil.

Exempel 16

PU-fi *Eleonoora* ei ollut koskaan tutustunut **mieheen** joka oli ottanut valokuvan. *Hän* oli tavannut **miehen** silloin tällöin, mutta ei voinut sanoa tietävänsä **tästä** mitään. (18)

PU-sv *Eleonoora* hade aldrig lärt känna **mannen** som tog bilden. *Hon* hade träffat **honom** då och då. Men *hon* kunde inte säga att *hon* visste något om **honom**. (18)

Exempel 17 nedan visar att det inte är nödvändigt på svenska att åtskilja mellan två olika referenter; det är möjligt att referera till två olika personer med samma pronomen i samma mening. På finska åtskiljs däremot referenterna med *hän* och *tämä*. *Hän* syftar på Eleonoora medan Anna omtalas med *tämä* (i genitiv) och personnamnet *Anna*. På svenska omtalas båda referenterna med *hon* och personnamnet i fråga. Här vet läsaren vem som avses p.g.a. satskontexten. Om man inte räknar med personnamnen finns det bara icke-könande uttryck i den finska meningen. I den svenska meningen åsyftas båda personerna med det könande *hon*. Könet har ingen åtskiljande funktion här eftersom båda personerna omtalas med ett feminint pronomen. Den finska texten skiljer alltså mer explicit åt referenterna trots att den bara använder könsneutrala pronomen. Jag har markerat syftningarna på Eleonoora med kursiv och syftningarna på Anna med fetstil.

Exempel 17

Pu-fi *Eleonoora* vilkaisi **Annaa**, tunnisti **tämän** katseessa saman avuttomuuden, jota oli niin usein tuntenut **Annan** kivun äärellä. Uuninluukkupäivänä kun **Anna** oli lapsi, päivänä jona **Anna** kertoi maanneensa lattialla yli viikon.

Hän näki **Annan** emminnen ennen kuin sulki silmänsä ja antoi maailman olla hetken omillaan. (125)

Pu-sv *Eleonoora* kastade en blick på **Anna** och kände igen samma hjälplöshet i **hennes** blick som *hon* själv hade upplevt inför **Annas** smärta. Dagen med ugnsluckan när **hon** var ett barn, dagen då **Anna** berättade att **hon** legat på tamburgolvet i mer än en vecka.

Hon såg fortfarande **Annas** tvekan när *hon* slöt ögonen och för en stund lät världen klara sig på egen hand. (124)

I den pronomentäta meningen i exempel 18 hänvisar det svenska *han* till både Dragan Armanskij och Holger Palmgren. I den finska översättningen har det *han* som syftar på Palmgren översatts med *tämä*. *Henne* i den svenska meningen har översatts med substantivet *tyttö* 'flickan' som har en pronominell funktion och hänvisar till Lisbeth Salander. I samma mening används *han* två gånger om två olika personer och *hon* en

gång om en tredje person; könet är alltså den åtskiljande egenskapen i endast ett fall medan de två andra personerna åtskiljs endast av satskontexten. På finska är referenserna mer explicita. Bruket av det ibland nedlåtande ordet *tyttö* uttrycker perspektivpersonen Dragan Armanskij's personliga attityd mot den yngre kvinnan. Jag har markerat syftningarna på Armanskij med kursiv och på Palmgren med fetstil.

Exempel 18

LA-sv *Han* drog sig till minnes **Holger Palmgrens** ord då **han** skickat henne till *honom*. (44)

LA-fi *Hän* muisti **Holger Palmgrenin** sanat, kun **tämä** oli lähettänyt tytön *hänen* luokseen. (43)

5.2.2.2 *Tuo*

Pronomenet *tuo* 'den där' kan hänvisa till en person som är närvarande men inte aktivt deltar i diskussionen. *Tuo* kan också användas för att fästa uppmärksamhet på en person som inte befinner sig närmast dem som talar (se kap. 3.2). Exempel 19 utgör ett exempel på det senare fallet. *Tuo* har översatts med *hon*.

Exempel 19

Pu-fi –Entä tuo nainen, isoisa kysyy ja nyökkää nurkkapöydän suuntaan. –Mitä me kerromme hänestä?
–Kuka?
–*Tuo* joka syö suklaakakkua.

Pu-sv –Vad sägs om den där kvinnan? Frågar han och nickar mot ett hörnbord. Vad kan vi berätta om henne?
–Vem?
–*Hon* som äter chokladtårta.

5.2.2.3 *Se*

Det finns vissa skillnader i fråga om animathet hos de personliga pronomenen i svenska och i finska (se avsnitt 3.1 och 3.2 samt figur 1). Svenskans *hon* och *han* refererar till såväl människor som djur och förmänskligade föremål. På standardfinska används däremot *hän* endast om människor och *se* om djur och föremål. Exempel 20 nedan visar skillnaderna mellan de två språkens användning av personliga pronomen. På svenska är det vanligt att säga *hon* eller *han* om en docka, men på finskt standardspråk är en docka ett föremål, inte människa, och omtalas därför med *se* 'den, det'. Namnet *Molla* kan

associeras med trasdockor, fi. *mollamaija* (Kielitoimiston sanakirja). Även om namnet kan väcka feminina konnotationer på finska är uttrycket på svenska mer explicit könande. Huvudpersonen i kontexten är Eleonooras dotter Anna, som i det finska originalet omtalas med *tyttö* 'flickan, dottern'. Eftersom pronomenet *hon* inte gör någon skillnad mellan Anna och dockan kan det bli oklart vem som omtalas. Detta förklarar numerusbytet där singularisformen *tyttö* har blivit pluralisformen *flickornas*. Betydelseskillnaden är emellertid inte stor eftersom Annas syster Maria finns med.

Exempel 20

- PU-fi Tytön lempinukke oli ollut Eleonooran vanha silmäpuoli Molla. *Se* oli kärsinyt leikeissä, *sitä* oli parsittu, *sille* oli syötetty jäätelöä ja mansikoita monena kesänä, retuutettu *sitä* mukana pulkkamäessä. (33)
- PU-sv Eleonooras gamla, enögda trasdocka Molla hade blivit flickornas favorit. *Hon* hade varit med om ett och annat i lekarna, *hon* var stoppad och lappad och många somrar i rad hade *hon* blivit matad med glass och jordgubbar, *hon* hade även fått hänga med i kälbacken. (33)

Exempel 21 handlar om en katt som på svenska omtalas med *hon* och på finska med *se*. Den finska texten tar inte ställning till kattens kön. På finska används det demonstrativa pronomenet *se* om djur (se kap. 3.2) men på svenska använder man ofta de animata pronomenen *hon* eller *han*. Om djurets kön är obekant bestäms pronomenet ofta enligt stereotypa föreställningar om djuren eller ordets form (se kap. 3.1). Historiskt är ordet *katt* maskulint på svenska (SAOB) men katter uppfattas ofta stereotypt som feminina. I LA-sv är könet den egenskap som skiljer åt djuret och människan, i LA-fi är det valet mellan *hän* och *se* samt personnamnet *Mikael* och artnamnet *kissa*. Det enda som kan associeras med kön i den finska texten är namnet *Mikael* medan den svenska texten könar både huvudpersonen och djuret. Jag har markerat syftningarna till katten med kursiv och till Mikael med fetstil.

Exempel 21

- LA-sv Vid notiden kom den brunspräckliga *katten* förbi och strök sig mot **hans** ben. **Han** lyfte upp *henne* och kliade *henne* bakom öronen.
"Då är vi två som har långtråkigt på midsommarafton", sa **han**.
När det kom några regnstänk gick **han** in och lade sig. *Katten* ville stanna ute. (350)
- LA-fi Yhdeksältä ruskealaikkuinen *kissa* hiippaili paikalle ja hieroi kylkiään **Mikaelin** säariin. **Mikael** nosti *kissan* syliinsä ja rapsutteli *sitä* korvien takaa.
"Ei ole hurraamista kummankaan juhannusaatossa", **hän** totesi.
Kun sade alkoi, *Mikael* meni sisään ja heittäytyi pitkäkseen. *Kissa* jäi ulos. (334)

Pronomenet *se* kan i ledigt språkbruk också hänvisa till människor (se figur 2 och kap. 3.2). I Pulkkinens roman är också dialogen standardspråklig men dialogen i Larssons roman har ibland talspråksenliga drag. Exempel 22 visar en replik av Lisbeth Salander, som beskrivs som en människa som inte lever upp till alla samhällets normer vilket syns också i språkbruket. I den sista meningen förekommer *se* tre gånger (i genitiv, allativ respektive nominativ). Först fungerar *se* som ett demonstrativt pronomen, därefter som personligt pronomen som hänvisar till en människa och sist som ett demonstrativt pronomen som hänvisar till rapporten. På svenska omtalas personen i fråga med explicit maskulina uttryck (*gubbe, han*) men uttrycken på finska (*tyyppi, se*) är formellt könsneutrala. Ordet *tyyppi* 'typ' kan dock ha implicita maskulina konnotationer.

Exempel 22

LA-sv ”Du har en gubbe som ägnat tre veckor åt att skriva en fullkomligt värdelös rapport om den där yuppies som de tänker rekrytera som styrelseordförande för det där dot.com-företaget. Jag kopierade skitrapporten åt *honom* i går kväll och ser att den ligger på skrivbordet framför dig.” (42)

LA-fi ”Sinulla on täällä tyyppi, jolta on mennyt kolme viikkoa varsinaisen nollaraportin kirjoittamiseen siitä jupista, jonka ne aikovat palkata hallituksen puheenjohtajaksi siihen it-yritykseen. Minä kopioin *sen* paskaraortin *sille* eilen illalla, ja näen, että *se* makaa tuossa sinun kirjoituspöydälläsi.” (41)

I några belägg ingår *se* i en opersonlig konstruktion på finska som motsvarar en personlig konstruktion på svenska. I exempel 23 hänvisar det finska *se* (i allativ) till en inanimat referent, i detta fall *riehakkuus* 'sprallighet'. Den svenska översättaren har däremot använt det personliga pronomenet *hon* som hänvisar till en levande referent, här *mamma*. Den svenska personliga konstruktionen är mer könande än den finska opersonliga konstruktionen.

Exempel 23

PU-fi Oli keskikesä, he olivat Sammon leikkipuistossa, äiti oli heittänyt kengät jalastaan ja otti vauhtia. Eleonoora oli kuusivuotias, hämmästeli äidin riehakkuutta, nauroi *sille*. (14)

PU-sv Det var högsommar, de var i Sampo lekpark, mamma hade kastat av sig skorna och tog fart. Eleonoora var sex år gammal, hon var förvånad över mammas sprallighet och skrattade åt *henne*. (14)

5.2.2.4 *Elsa och han – he Elsan kanssa*

I exempel 24 översätts det plurala pronomenet *he* 'de' till *han*. Syftningen åt Elsa och Martti sker i den finska meningen genom ett idiomatiskt uttryck med den formella betydelsen 'de med Elsa'. Uttryckssättet är relativt vanligt på finska och förekommer tre gånger i PU-fi. I LA-fi förekommer det en gång (exempel 25). För att använda det idiomatiska uttryckssättet har översättaren lagt till *tytön kanssa* 'med flickan' som inte har en direkt motsvarighet i källtexten: *He olivat olleet tytön kanssa hyvät ystävä* 'De med flickan hade varit goda vänner.' Tillägget gör den finska meningen mer könande; dock är könet för alla personer i kontexten redan bekant.

Exempel 24

PU-fi *He saisivat olla Elsan kanssa hetken kahdestaan.* (161)

PU-sv *Elsa och han skulle få bara på tumanhand ett slag.* (159)

Exempel 25

LA-sv *De hade varit goda vänner.* (17)

LA-fi *He olivat olleet tytön kanssa hyvät ystävä.* (17)

5.2.2.5 *Hän*

Även om *hon* och *han* översätts med *hän* i ordböcker är valet inte alltid oproblematiskt. Detta är till exempel fallet vid bipersoner som framträder endast en gång som botanikern i exempel 26. I fall som detta måste den finska översättare fatta beslut om huruvida könet är en viktig situationell egenskap (se avsnitt 2.3) i just denna kontext. I exempel 26 omtalas botanikern med pronomenet *hon* på svenska och med *hän* på finska. Den finska texten ger henne inte något kön. Å ena sidan är könet inte viktigt och botanikern omtalas inte senare i boken. Den finska texten är mindre könande och lämnar rum för läsarens egna uppfattningar. Å andra sidan kan författaren vilja visa att botanikern är en kvinnlig forskare, vilket inte kommer fram i den finska texten. Morfologiskt könsneutrala ord (som *kasvititeilijä* 'botaniker') kan ge maskulina konnotationer (Cameron 1992:119ff) och därför kan pronomenet *hon* vara en medveten intervenering i androKönande, d.v.s. överrepresentation av det manliga könet (jfr Wojahn 2015:74ff). Pronomenet *hän* kan dessutom i formellt könsneutrala sammanhang

ha en dold maskulin vinkling (Engelberg 2002:118ff; se avsnitt 3.2.1). Det är alltså möjligt att den finska läsaren tolkar textavsnittet mera maskulint än den svenska läsaren.

Exempel 26

LA-sv I sitt utlåtande konstaterade *Uppsalabotanikern* att om Desert Snow var ovanlig i Australien så var den direkt sällsynt i Skandinavien. *Hon* hade själv aldrig sett något exemplar, men efter att ha rådfrågat kollegor visste *hon* att det hade gjorts försök att introducera plantan vid en trädgård i Göteborg [– –]. (6)

LA-fi Lausunnonsaan *Upsalan kasvitiiteilijä* totesi, että jos Desert Snow oli jokseenkin harvinainen Australiassa, niin Skandinaviassa se oli suorastaan kummajainen. *Hän* itse ei ollut koskaan nähnyt ainuttakaan, mutta kollegoiltaan *hän* oli kuullut, että sitä oli yritetty siirtää erääseen göteborgilaispuutarhaan [– –]. (6)

Exempel 27 visar hur samhällets heteronorm (se avsnitt 2.1) syns också i pronomenbruket. Martti berättar för en okänd person i sjukhuscafeterian att han älskat också någon annan än sin fru Elsa, som nu ska dö. Den okända personen frågar på svenska vad *hon* hette utan att veta vem det är. Martti har tidigare berättat om sin fru, men likväl behöver den andra älskaren inte nödvändigtvis ha varit en kvinna. I Pulkkinens originaltext på finska tar *hän* (i genitiv) inte ställning till den andras kön. Här är den svenska texten både mer könande och mer heteronormativ.

Exempel 27

PU-fi Hän kuuli sanovansa sen. Jostain syystä sitä ei ollut ollenkaan vaikeaa sanoa:
– Vaikeinta oli kun rakasti toista.
Nainen ei näyttänyt yllättyneeltä, nyökkäsi vain.
– Mikä *hänen* nimensä oli, sen toisen?
– Eeva. (51)

PU-sv Han hörde sig säga det. Av någon anledning var det inte alls svårt att säga:
– Det svåraste var att älska en annan.
Kvinnan såg inte överraskad ut, hon bara nickade.
– Vad hette *hon*, den andra?
– Eeva. (51)

På svenska använder man pronomenet *hon* för att hänvisa till ordet *människa* med generisk referens (se avsnitt 3.1). I exempel 28 använder den svenska översättaren *hon* på det här sättet. Perspektivet i textavsnittet är dock Marttis. I den finska texten är det oklart om *hän* syftar på Martti eller om det har en allmän syftning till vem som helst. Presensformen, som avviker från det löpande berättandet i preteritum, tyder på att det är snarare en allmän referens till vem som helst. Kontrasten mellan det generiska *hon* och referenten *Martti* kan möjligtvis väcka tankar kring kön i den svenska läsaren; här

skulle möjligtvis pronomenet *hen* varit en passande översättningsmotsvarighet (jfr avsnitt 3.1.2). Det finska uttrycket är könsneutralt.

Exempel 28

PU-fi Yhtenä hetkenä *ihminen* vain herää ja huomaa olevansa vanha. Astuu raitiovaunuun ja huomaa itselleen tarjottavan paikkaa istua. Enhän minä ole rampa, *hän* ajattelee. Ja tajuaa sitten: mutta minä olen vanha. (47)

PU-sv *Människan* vaknar helt enkelt en morgon och märker att *hon* är gammal. Stiger på spårvagnen och inser att *hon* erbjuds sittplats. Jag är ju inte invalid, tänker *hon*. Och inser sedan: men jag är gammal. (46f)

5.2.3 Substantiv som motsvarighet för *hon/han*

Den vanligaste motsvarigheten för *hon/han* på finska (i de fall då det oproblematiska *hän* inte används) är substantiv. Substantiv är lite vanligare vid översättning från svenska till finska än vid den motsatta riktningen: 62,7 % av de excerperade belägg på *hon/han* i Larssons roman har översatts till ett substantiv. I materialet från Pulkkinens roman går 48,4 % av beläggen på *hon/han* tillbaka på ett substantiv. Oftast är substantivet ett personnamn eller ett könande substantiv och bara sällan ett icke-könande substantiv. I studier av översättning mellan svenska och finska har dessa *klassbyten* från pronomen till substantiv eller tvärtom visat sig vara de vanligaste översättningsbytena (jfr Huhtala 1995:81, Rautalin 2015:31; se avsnitt 4.3). Klassbyte är en underkategori till *uttrycksbyte* (se avsnitt 4.2) som uppstår när ett element i texten översätts med en översättningsmotsvarighet som lexikaliskt och formellt inte stämmer överens med elementet i originalet men innehållsmässigt motsvarar elementet i originalet i den aktuella kontexten men inte nödvändigtvis i en annan kontext (Huhtala 1995:47, 81f). Detta slags motsvarigheter kallas också *bruksmotsvarigheter* (Ingo 2007:169).

5.2.3.1 Personnamn

Vid översättning från svenska till finska utgör personnamn 36,9 % av beläggen och vid översättning från finska till svenska 30,0 % av beläggen. I beläggen ingår både för- och efternamn. Förnamnen i materialet har en konnotation till ett visst kön och därför kan de räknas som könande; efternamnen gör det inte. Förnamnet hänvisar dock till en bestämd individ medan de könsdikotoma pronomenen i princip kan hänvisa till vem som helst av

ett visst kön och könet kan vara den enda egenskapen som skiljer åt personerna. Därför är det möjligt att tolka meningar med *hon/han* som mer könande än de med ett förnamn.

I exempel 29 omtalas Martti en gång med sitt förnamn och en gång med *hän*. Elsa omtalas tre gånger med *Elsa* och en gång med *vaimo* 'hustru'. Bortsett från förnamnen är ordet *vaimo* 'hustru' det enda könande ordet i den finska texten. På svenska omtalas Martti en gång med *Martti* och två gånger med *han*. Däremot omtalas Elsa bara en gång med sitt namn och tre gånger med *hon*. Jag har markerat syftningarna på Martti med kursiv och syftningarna på Elsa med fetstil.

Exempel 29

PU-fi *Martti* oli aluksi vastustellut kotiinpaluuta, ei siksi, ettei olisi halunnut **vaimo**aan viereensä. Kaikkea muuta – **Elsa** kuului tähän. Tässä **Elsa** oli ollut yli viisikymmentä vuotta. Mutta *hän* oli pelännyt, että löytäisi **Elsan** jonakin aamuna kuolleena vierestään, jalat kylmenneinä. (7)

PU-sv Först hade *Martti* varit emot att **hon** kom hem, inte för att *han* inte ville ha sin **hustru** invid sig. Fattas bara – **Elsa** hörde hemma här. **Hon** hade ju funnits här i femtio år. Men *han* hade varit rädd för att en morgon hitta **henne** död vid sin sida, med kallnande fötter. (7)

I exempel 30 syftar alla 5 förekomster av *hän* på Martti. Elsa omtalas med sitt förnamn eller med opersonliga satskonstruktioner på finska. Att endast Martti omtalas med *hän* kan bero på att berättarperspektivet ligger hos Martti som klart är huvudpersonen i kontexten; trots att berättelsen återges i tredje person sker berättandet ur Marttis synvinkel på ett sätt som påminner om en berättare i första person. I översättningen förekommer *hon* 4 gånger och *han* 5 gånger; det finns alltså nästan dubbelt så många personliga pronomen i texten på svenska än i texten på finska (jfr avsnitt 4.3). Alla förekomster av *hän* översätts med *han*. Elsa omtalas på svenska både med sitt förnamn och med *hon*. I den svenska texten är könet den åtskiljande egenskapen mellan Martti och Elsa; i de två sista meningarna förekommer både *hon* och *han* men inga personnamn. I den finska texten skiljs personerna åt genom satskontexten. Jag har markerat syftningarna på Martti med kursiv och syftningarna på Elsa med fetstil.

Exempel 30

PU-fi *Hän* otti pöydällä olevalta lautaselta keksin, se oli domino. Se oli kostunut nahkeaksi, *hän* piti sen mausta, se sopi tänne.
Elsa tuli sisään.

- Keitetään kahvit, *hän* sanoi.
 - Poika on purkanut puoli saunaa, **Elsa** sanoi hilpeästi.
 - Jos se on mätä, se pitää purkaa.
 - Jos se oli mätä alun alkaen, **Elsa** sanoi.
- Hän* etsi **Elsan** katseesta merkkiä vastalauseesta, tuttua, loukkaantumista ilmaisevaa ryppyä kulmien välissä.
Hän veti **Elsan** lähelleen. (162)

- PU-sv *Han* tog ett kex från ett fat på bordet, det var Domino. Det var segt av fukt, *han* gillade smaken, den passade här.
Elsa kom in.
 – Vi kokar kaffe, sa *han*.
 – Pojken har rivit halva bastun, sa **Elsa** muntert.
 – Om den är rutten måste den rivas.
 – Om den var rutten från första början, sa **hon**.
Han letade efter ett tecken på motsägelse i **hennes** blick, den bekanta rynkan mellan ögonbrynen som signalerade att **hon** var sårad.
Han drog **henne** intill sig. (160)

Som vi ser i exempel 30 tål finska texter upprepning av namn till och med i längre avsnitt, medan svenska texter föredrar personliga pronomen. Detsamma kan vi se i exempel 31 där den finska översättaren använder namn i stället för pronomenen. I LA-sv förekommer *hon/han* 18 gånger i exemplet. Inga andra sätt att hänvisa till personerna används här. I LA-fi används *hän* 6 gånger, personnamn 8 gånger och substantivet *tyttö* 'flickan' tre gånger. I LA-fi åsyftas Lisbeth Salander med förnamnet och Dragan Armanskij med efternamnet. Användning av förnamn om kvinnor och efternamn om män avspeglar samma stilregister som bruket av ordet *tyttö*. Förnamnet ger möjligtvis pejorativa konnotationer till kön och ålder; å andra sidan kan användningen av förnamn vara ett tecken på närhet. Denna aspekt saknas ändå i den svenska originaltexten som endast använder pronomen här. Jag markerar syftningarna på Salander med kursiv och på Armanskij med fetstil.

Exempel 31

- LA-sv *Hon* hade suttit med ryggen mot **honom** och inte vänt sig om en enda gång och var till synes helt omedveten om att **han** fanns där. **Han** kände sig märkligt störd av *hennes* närvaro och när **han** efter en stund rest sig för att omärkligt slinka iväg hade *hon* plötsligt vridit huvudet och tittat rakt på **honom**, precis som om *hon* hela tiden varit medveten om att **han** satt där och haft **honom** i sin radar. *Hennes* blick hade kommit så plötsligt att den kändes som en attack och **han** hade låtsats att **han** inte sett *henne* och lämnat serveringen med raska steg. *Hon* hade inte hälsat men följt **honom** med blicken, och först då **han** svängt runt hörnet hade den slutat bränna i **hans** ryggtavla. (46)
- LA-fi *Lisbeth* oli istunut selin eikä ollut kääntynyt kertaakaan eikä siis oletettavasti tiennyt, että **Armanski** oli kahvilassa. *Tytön* läsnäolo jotenkin häiritsti **Armanskia**, ja kun **hän** jonkin ajan kuluttua oli noussut livahtaakseen tiehensä, *Lisbeth* oli yhtäkkiä kääntänyt pänsä ja

katsonut suoraan **häneen** aivan kuin olisi koko ajan tiennyt, että **Armanski** istui kahvilassa ja näkyi *hänen* tutkassaan. *Tytön* katse oli ollut kuin yhtäkkinen hyökkäys, mutta **Armanski** ei ollut ollut näkevinään vaan lähtenyt kahvilasta ripein askelin. *Lisbeth* ei ollut huikannut **hänen** peräänsä mutta oli seurannut **häntä** katseellaan, ja vasta kun **Armanski** oli kääntynyt kulman taakse, *tytön* katse oli lakannut polttamasta **hänen** selkäänsä. (45)

I exempel 32 har efternamnet *Pennanen* översatts med *han*. Personen omtalas några sidor senare tillsammans med Martti som *miehet* 'männen'. Implicit uttrycks könet också genom beskrivningen professor som speciellt i scenens 1960-talskontext typiskt associeras med män. Det är också oftare män som omtalas och tilltalas med sitt efternamn medan kvinnor tilltalas och omtalas med sitt förnamn (Cameron 1992:105). Personen Kerttu könas i exemplet endast genom sitt förnamn. Könsuttrycken i den finska texten är alltså mer implicita än i den svenska texten men, bortsett från det enda *hän* i avsnittet, är de inte könsneutrala. Den svenska översättningen är emellertid mer explicit könande.

Exempel 32

PU-fi Kerttu tulee äkkiarvaamatta. Hän tulee *Pennasen*, viinaan menevän sosiologian apulaisprofessorin kanssa. [– –] He tuovat mukanaan jättimäisen porsaankyljen, viiniä ja Koskenkorvaa. *Pennanen* hivelee porsasta, kehuu saaneensa parhaan palan. *Hän* katsoo Kerttua. Kerttu mulkaisee *Pennasta* enkä tiedä mitä heidän välillään on meneillään, vihaa vai pelkkää pilailua vai vielä jotakin muuta. (211)

Pu-sv Kerttu kommer oväntat. Hon anländer tillsammans med *Pennanen*, en biträdande professor i sociologi som gillar brännvin. [– –] De har med sig en jättelik grisbog, vin och Koskenkorva. *Pennanen* smeker grisen, skryter att *han* har fått den bästa biten. *Han* ser på Kerttu. Hon blänger på *honom* och jag vet inte vad som pågår mellan dem, hat eller bara skoj eller något annat. (206)

5.2.3.2 *Könande substantiv*

Som konstaterats omfattar mitt empiriska material inte de oproblematiska fall då *hon/han* motsvaras av *hän*. Bland de övriga motsvarigheterna för *hon/han* som mitt material består av utgör könande substantiv 21,7 % av beläggen vid översättning från svenska till finska och 17,9 % vid översättning från finska till svenska. I båda översättningsriktningarna är könande substantiv det tredje vanligaste fallet i materialet efter personnamn och avsaknad av direkt motsvarighet (se tabell 2 i avsnitt 5.2). En förklaring till detta är möjligtvis att vissa allmänna substantiv ibland används

pronominellt på finska och då ofta är könande ord som *mies* 'man(nen)' eller *tyttö* 'flicka(n)' (se avsnitt 3.2.2).

I exempel 33 omtalas Eleonoora med *hän* på finska medan hennes mamma, Elsa, omtalas alltid med *äiti* 'mamma'. Det är en tolkningsfråga om ordet *äiti* är ett substantiv med allmän syftning eller om det snarare används som ett namn. Kapitlet i romanen berättas ur Eleonooras perspektiv och hon omtalas oftast med *hän*. Därför är det möjligt för läsaren att förstå meningar som utanför kontexten vore svårtolkade: *Isälle äiti ei koskaan kiukutellut, aina hänelle* (PU-fi, 24). På svenska omtalas både Eleonoora och mamma med *hon* men syftningarna blir ändå inte oklara i formellt mångtolkade meningar som *Hon grälade aldrig på pappa, alltid på henne* eller *Ändå fick hon sitta i hennes famn* (PU-sv, 23). I de svenska meningarna omtalas alltså två olika personer (av samma kön) med samma pronomen. Här kan man se att det är möjligt att på svenska använda flera personliga pronomen i samma mening inte bara då referenterna är av olika kön utan även då man omtalar flera referenter av samma kön med samma personliga pronomen. Könet är alltså inte nödvändigtvis den situationella egenskap som skiljer åt olika referenterna utan satskontexten. På finska omtalas Eleonoora tre gånger med sitt förnamn och sju gånger med pronomenet *hän* (pronomenet *se* i bisatsen *että se oli purkautunut kyynelinä* [sv. att hon började gråta] hänvisar till tacksamheten och inte Eleonoora). Mamma omtalas alla åtta gånger med *äiti*. På svenska omtalas Eleonoora två gånger med sitt förnamn och tolv gånger med *hon*; mamma omtalas sex gånger med *mamma* och tre gånger med *hon*. Det finns alltså 7 *hän* på finska och 15 *hon* på svenska i exemplet. Jag markerar syftningarna på Eleonoora med kursiv och syftningarna på mamma med fetstil.

Exempel 33

PU-fi *Eleonoora* oli siinä istuessaan muistanut **äidin** tuiman ilmeen, kun *hän* oli lapsena käyttäytynyt kylässä huonosti. Ilme kuin seinä; *hän* luuli menettäneensä **äidin** hyväksynnän ja hellyyden loppuiäksi. Kotimatalla **äiti** otti *hänet* silti raitiovaunussa syliinsä. **Äidin** pehmeät, hiukan hikiset reidet, *hänen* oma nihkeä ihonsa niitä vasten. *Hän* oli tuntenut niin suurta kiitollisuutta **äidin** hellyydestä, että se oli purkautunut kyynelinä.

Miten ne päivät tuntuivat olevan lähellä, kun **äiti** oli kuningatar jonka suopectta *hän* janosi. Nyt **äiti** kiukutteli *hänelle*, esitti vaatimuksia kuin lapsi, penäsi vastaan, oikutteli. Isälle **äiti** ei koskaan kiukutellut, aina *hänelle*. (23f)

PU-sv Där *hon* satt, mindes *Eleonoora* **mammas** stränga min då *hon* som barn hade uppfört sig illa när de varit på besök hos någon. Ett uttryck som en vägg; *hon* trodde att *hon* förlorat **mammas** ömhet och godkännande för resten av livet. Ändå fick *hon* sitta i **hennes** famn

på hemvägen i språrvagnen. **Mammas** mjuka, lite svettiga lår och *hennes* egen klubbiga hud emot dem. *Hon* var så tacksam över **mammas** ömhet att *hon* började gråta.

Så nära de kändes, dagarna när **mamma** var en drottning vars barmhärtighet *hon* törstade efter. Nu grälade **mamma** på *henne*, **hon** ställde krav som ett barn, sa emot och trilskades. **Hon** grälade aldrig på pappa, alltid på *henne*. (23)

Samma typ av syftningar förekommer i exempel 34. Både Eleonoora och Anna omtalas med *hon* i samma mening. Anna omtalas en gång med *tyttö* 'flickan'. Ordet *tyttö* används pronominellt i stället för *hän*, *tämä* eller ett förnamn (se avsnitt 3.2.2). Ordet *tyttö* kan ibland ha affektiva konnotationer (jfr Engelberg 2011a:26) men det har också betydelsen 'dotter' (Kielitoimiston sanakirja), som kan vara aktuell här eftersom Eleonoora är Annas mamma. Också betydelsen 'dotter' är dock hierarkisk eftersom det är fråga om relationen förälder–barn. Även om man tolkar ordet *tyttö* som 'dotter' och inte som 'flicka' är ordet alltså inte helt fritt från affektiva eller hierarkiska konnotationer. På svenska omtalas båda personerna med pronomenet *hon* som däremot är stilistiskt neutralt. Både Eleonoora och Anna omtalas på svenska med könande uttryck (*hon*). På finska omtalas endast Anna med könande uttryck (*tyttö*). I PU-sv används samma pronomen i samma mening för att syfta på två olika personer; i PU-fi åtskiljs personerna med personnamn och pronominella substantiv. I den finska texten förekommer ordet *hän* inte alls, men det finns tre förekomster av *hon* i den svenska översättningen. Jag har markerat syftningarna på Eleonoora med kursiv och syftningarna på Anna med fetstil.

Exempel 34

PU-fi *Eleonoora* näki **Annan** onnen, jossa oli hiven liikaa yritystä, niin kuin **tyttö** olisi halunnut vakuutella onnensa aitoutta. (19f)

PU-sv *Eleonoora* såg **Annas** lycka, hur **hon** liksom försökte lite för mycket, som ville **hon** övertyga *henne* om att den var äkta. (19)

I exempel 35 uttrycks könet genast med förnamnet Irja så att ordet *tyttö* 'flickan' inte ger någon ny information om könet. Ordet *tyttö* har emellertid andra konnotationer som det personliga pronomenet *hon* i översättningen inte har i fråga om t.ex. ålder och berättarens attityd eller inställning till personen i fråga. Berättarperspektivet är, trots perspektivet i tredje person, Marttis, som är en åldrande man som här berättar om sin barndom. Användningen av ordet *tyttö* kan bero på Marttis attityd till hembiträdet eller kvinnor i allmänhet. Det kan också vara fråga om klass: Marttis familj hade eget hembiträde och tillhörde därför en högre socioekonomisk grupp. Omtalssättet kan alltså

härstamma från klasshierarkier. Den svenska översättningsmotsvarigheten *hon* är däremot stilistiskt neutralt. I den finska meningen omtalas endast Martti med *hän* och det kan vara orsaken till att hembiträdet inte omtalas med samma pronomen.

Exempel 35

PU-fi Kun pommitukset olivat ohi, *hän* oli nähnyt painajaisia. Heidän kotiapulaisensa – Irja oli ollut sen **tytön** nimi – oli ostanut *hänelle* mustasta pörssistä hiilikyniä ja paperia, sanonut: piirrä ne, ehkä se auttaa. Ja *hän* oli piirtänyt. (48)

PU-sv När bombningarna var över, drömde *han* mardrömmar. Deras hembiträde – Irja hette **hon** – hade köpt kolpennor och papper åt *honom* på svarta börsen och sagt: rita det, det kanske hjälper. Och *han* hade ritat. (48)

I exempel 36 syftar *hän* i alla fall på Anna på finska medan *hon* på svenska syftar på både Anna, hennes mamma och hennes syster Maria. Som i exemplen 33 och 34 är det också här satskontexten som avgör vem *hon* syftar på: *Hon hade velat ta henne i sin famn. Anna och Maria* är förnamn med könande konnotationer och också *äiti* 'mamma' är ett könande substantiv. De könande pronomenen i PU-sv framhäver dock könet mer än namn och släktskapsord. Jag har markerat syftningarna på Anna med kursiv, syftningarna på mamma med fetstil och strukit under syftningarna på Maria.

Exempel 36

PU-fi Eilen **äiti** kokosi astiat, meni keittiöön, laittoi lautaset tiskikoneeseen, antoi ilmeensä valahtaa. *Anna* oli yhtäkkiä kuin vailla käsiä. *Hän* olisi halunnut ottaa **äidin** syliinsä.

Hän haluaisi kaiken aikaa lohduttaa **äitiä** niin kuin lasta lohdutetaan pahan unen jälkeen, mutta ei löydä sanoja. Marialla on utteruutensa, käytännölliset eleensä ja konstailemattomat sanat. *Anna* on lohdussaan avuton, *hänellä* ei ole muuta kuin kömpelöt kädenojennuksensa, jotka jäävät puoliväliin. (25)

PU-sv Igår samlade **mamma** ihop kärnen, gick till köket, placerade tallrikarna i diskmaskinen och gav efter för sorgen, det syntes i ansiktet. *Anna* stod där plötsligt som handfallen. *Hon* hade velat ta **henne** i sin famn.

Hon ville hela tiden trösta **mamma** som man tröstar ett barn efter en ond dröm, utan att kunna finna de rätta orden. Maria är flitig, hennes gester praktiska och hennes tal okonstlat. *Anna* är hjälplös i sin tröst, *hon* sträcker klumpigt ut armarna men når bara halvvägs. (25)

I exempel 37 visar kontexten att huvudpersonen Mikael och hans kollega är journalister. Scenen handlar om en intervju och också det efterställda attributet *från TV4* syftar på redaktörsyrket. Kollegan ges inget annat namn än *Hon från TV4* eller bara *TV4*. Den finska översättningen är explicitare, *TV4:n Naistoimittaja* 'den kvinnliga redaktören från TV4'. Förledet *nais-* 'kvinno-' är relativt vanligt på finska om man vill eller det är

nödvändigt att framhäva det feminina könet (Harjuniemi 2014:141) – ehuru inte rekommenderat (Finska språknämnden 2007). Könet är dock en väsentlig del av originalförfattarens ordval, *Hon från TV4*, och nästan den enda egenskap den onamnigvna personen i fråga får. Ordet *Naistoimittaja* är lika explicit könande som *hon* men ger också information om personens yrke, som dock redan framgått av kontexten och genitivattributet *TV4:n*. Motiveringen för bruket av en yrkesbenämning som översättningsmotsvarighet i stället för t.ex. bara *nainen* 'kvinna' kan vara att ordet *nainen* ensam kan ha affektiva konnotationer till t.ex. låg status eller sexualitet (Engelberg 2011a:26). Bara ordet *toimittaja* 'redaktör' kunde däremot ge manliga konnotationer. Senare i meningen översätts dock pronomenet *hennes* till finska med *tytön* 'flickan' (i genitiv), som kan ge liknande konnotationer som *nainen* och också ge konnotationer till en viss (ung) ålder. Ordvalen har en annan stilistisk nivå än i LA-sv men är inte omotiverade ur huvudpersonen Mikael's perspektiv. Tillägget *tytön kanssa* 'med flickan' är ett idiomatiskt uttryck på finska som inte har någon direkt motsvarighet i LA-sv (jfr kap. 5.1.1.4). I den svenska texten i exemplet finns det 7 belägg på *hon/han* men i den finska texten bara ett belägg på *hän*. På grund av ord som *tyttö* och *naistoimittaja* är den finska texten emellertid lika könande som den svenska texten i fråga om den kvinnliga redaktören. Huvudpersonen Mikael omtalas däremot inte med könande uttryck på finska bortsett från förnamnet. Jag har markerat syftningarna på Mikael med kursiv och syftningarna på "Hon från TV4" med fetstil.

Exempel 37

LA-sv "Men du glömde bort att man som journalist faktiskt måste kunna belägga sina påståenden", sa **Hon från TV4** med en antydning till skärpa i rösten. Påståendet kunde knappast förnekas. De hade varit goda vänner. **Hennes** ansikte var neutralt men *Mikael* tyckte sig kunna urskilja en antydning till besviket avståndstagande i **hennes** ögon.

[--]

TV4 ställde *honom* utanför dörren till rådhuset och drog sina frågor separat framför kameran. **Hon** var vänligare än vad *han* förtjänade och det blev tillräckligt många pratminuter för att alla reportrar skulle bli nöjda. Storyn skulle resultera i rubriker – det var oundvikligt – men *han* tvingade sig att komma ihåg att det faktiskt inte var årets största mediehändelse det handlade om. (17)

LA-fi "Taisit unohtaa, että toimittajana sinun täytyy pystyä todistamaan väitteesi", sanoi **TV4:n Naistoimittaja** aavistuksen verran terävästi. Väitettä tuskin saattoi kiistää. He olivat olleet **tytön** kanssa hyvät ystävät. Nyt **tytön** kasvot olivat ilmeettömät, mutta *Mikael* oli erottavinaan **hänen** katseessaan häivähdyksen vieroksuntaa ja pettymistä.

[--]

TV4 vei *Mikaelin* raatihuoneen ovelle ja teki kysymyksensä erikseen kameran edessä. **Tyttö** oli ystävällisempi kuin mitä *Mikael* olisi ansainnut ja kysymyksiin saatiin toimittajien tyydytykseksi riittävän monta suoraa lainausta vastaukseksi. Juttu nousi

otsikoihin – se olisi välttämätöntä – mutta *Mikael* pakotti itsensä ajattelemaan, että kyse ei sentään ollut vuoden suurimmasta mediatapahtumasta. (17)

Exempel 38, 39 och 40 presenterar användningen av allmänna, könande substantiv i pronominellt bruk (se avsnitt 3.2.2). De substantiv som är mest frekventa i materialet är just *tyttö* och *mies* som är också de exempel som VISK (§ 1432) anger. Det pronominella bruket av substantiv beror på berättarens perspektiv: huvudpersonen i kontexten omtalas inte med allmänna substantiv utan med sitt namn eller pronomenet *hän*. Exempel 38 är från prologen som har en allvetande berättare: därför kan båda männen omtalas gemensamt med *miehet* 'männen'. Exempel 39 berättas ur Lisbeth Salanders perspektiv. Salander själv omtalas med *hän* medan den andra personen omtalas med *mies* 'mannen'. I exempel 40 är Mikael Blomqvist huvudpersonen och omtalas med *Mikael* medan hans kollega omtalas med *tyttö* 'flickan'. Bruket av ett allmänt substantiv kan alltså markera distans mellan huvudpersonen och andra personer. Med *hän* kommer huvudpersonen närmare läsaren än med ett allmänt substantiv.

Exempel 38

LA-sv När *de* hade sagt adjö [– –] (9)

LA-fi Kun *miehet* olivat toivottaneet toisilleen kaikkea hyvää [– –] (9)

Exempel 39

LA-sv *Han* hade hållit henne fjättrad i handbojor hela natten. (253)

LA-fi *Mies* oli pitänyt häntä käsirautoissa koko yön. (241)

Exempel 40

LA-sv *Hon* var vänligare än vad han förtjänade och det blev tillräckligt många pratminus för att alla reportrar skulle bli nöjda. (17)

LA-fi *Tyttö* oli ystävällisempi kuin mitä Mikael olisi ansainnut ja kysymyksiin saatiin toimittajien tyydytykseksi riittävän monta suoraa lainausta vastaukseksi. (17)

I exempel 41 har de stilistiskt neutrala pronomenen *han* och *hon* översatts med *kaveri* 'kompis, grabb' och *muija* 'kärring, brud'. *Kaveri* är inte entydigt könande och har en ganska neutral men vardaglig stilnivå. *Muija* är ett slangord som ofta har en pejorativ betydelse men som i slangkontexten kan också användas med neutral intention i betydelsen 'kvinna, flicka, hustru' (Kielitoimiston sanakirja). Även om enstaka uttryck i LA-sv här skiljer drastiskt från översättningsmotsvarigheterna i LA-fi kan man dock

konstatera att motsvarigheterna passar in i den stilistiska helheten. Den som talar är Lisbeth Salander, som beskrivs som utbildad samt antingen omedveten om eller ointresserad av samhällets beteendenormer: därför är hennes repliker ibland slangaktiga. Man kan emellertid finna skillnader i könande: den person som varit objekt för en personundersökning omtalas i LA-sv med könande ord som *grabben* och *han*, men med *tyyppi* 'typ' och *hän* 'hen' i LA-fi. Inte heller privatdetektiven omtalas med formellt könande ord på finska medan den svenska texten använder pronomenet *han*. Jag har markerat syftningarna på mannen i texten med kursiv och syftningarna på kvinnan med fetstil.

Exempel 41

LA-sv Men poängen är alltså att ditt skämt till privatdeckare har gjort en helt värdelös personundersökning. Han har missat att *grabben* har grymma spelskulder och snortar kokain som en dammsugare och dessutom att *hans flickvän* sökt skydd hos kvinnojouren sedan *han* bankat skiten ur **henne**. (43)

LA-fi Mutta pointti on siinä, että tämä sinun typerä nuuskijasi on tehnyt nollatutkimuksen ja unohtanut mainita, että tutkittavalla *tyypillä* on tuhottomat pelivelat ja että *hän* vetää kokaiinia kuin pölynimuri ja että *hänen tyttöystävänsä* pakeni turvataloon, kun *kaveri* oli nuijinut **muijan** muusiksi. (42)

Sammanfattningsvis kan man konstatera att könande substantiv vid sidan av kön uttrycker också hierarkier och attityder mellan personerna. De svenska *hon* och *han* är stilistiskt neutrala och har endast egenskapen kön. De könande substantiven som motsvarigheter på finska har däremot vid sidan av kön också implicita konnotationer till egenskaper som ålder och klass. Allmänna substantiv används aldrig endast pronominellt om huvudpersonen i materialet utan de visar snarare huvudpersonens förhållande eller attityd till den omtalade personen. Det pronominella bruket av allmänna substantiv är vidare ett sätt att markera distans mellan läsaren och den omtalade personen. I romaner där berättarperspektivet växlar mellan olika personer, så som Pulkkinens *Totta* och Larssons *Män som hatar kvinnor*, hjälper det läsaren att kunna notera att berättandet inte längre sker ur samma persons synvinkel utan att man nu ska betrakta personen i fråga med andra ögon.

5.2.3.3 *Icke-könande substantiv*

Antalet substantiv utan könande konnotationer är relativt litet som motsvarighet till de könsdikotoma pronomenen i materialet: vid översättning från svenska till finska utgör

de endast 4,1 % och vid översättning från finska till svenska 0,5 % av beläggen. I fall som exempel 42 och 43 nedan uttrycker den finska texten inte explicit kön medan den svenska motsvarigheten oundvikligen tar ställning till personens kön. Exempel 44 och 45 visar hur finska ofta föredrar opersonliga konstruktioner. Exempel på hur svenska använder icke-könande substantiv för att undvika könande ges i kapitel 3.1.2.

Exempel 42 handlar om en biperson (läkaren) i Pulkkinens roman som inte namnges och som inte uppträder senare i romanen. PU-fi refererar till läkaren endast med den formellt könsneutrala yrkesbenämningen *lääkäri* 'läkare'. Översättaren har däremot valt att använda det könsdikotoma pronomenet *han*. Fallet är jämförbart med exempel 26 ovan. Yrkesbenämningar som *lääkäri* kan dock ha en dold maskulin vinkling som kan ha lett till valet av *han* som översättningsmotsvarighet. Den svenska översättningen uttrycker maskulinitet explicit med *han* men den finska originaltexten är formellt könsneutralt. I den svenska texten förekommer *han* dessutom flera gånger och refererar till två olika personer som åtskiljs endast av satskontexten; ett *hän* har däremot bytts till *Martti* för klarhetens skull. Även i den finska originaltexten åtskiljs personerna endast av satskontexten och *hän* syftar bara på Martti. Jag har markerat hänvisningarna till läkaren med kursiv och hänvisningarna till Martti med fetstil.

Exempel 42

PU-fi *Lääkäri* totesi **hänet** terveeksi: teillä on kuusikymmenvuotiaan verenkierto. *Lääkäri* kysyi Elsasta. **Hän** oli jo vuodattanut sydämensä sairaalan kanttiinissa, **hän** ei halunnut tehdä sitä enää uudestaan. (53)

PU-sv *Läkaren* förklarade **honom** frisk: ni har en sextioåringens blodomlopp. *Han* frågade om Elsa. **Martti** hade redan utgjutit sitt hjärta i cafeterian, **han** ville inte göra det igen. (53)

I exempel 43 använder originalförfattaren ordet *skådespelerska*, som innehåller femininavledningen *-ska*. Femininavledningar används fortfarande i svenska bl.a. i konstnärsbeteckningar (Harjuniemi 2014:63). Också i finska lever femininavledningar kvar nästan uteslutande i konstnärsbeteckningar (ibid. 135) men den finska översättaren har ändå valt att inte använda den formella motsvarigheten *näyttelijätär*. Ordet *skådespelerska* har i stället översatts könsneutralt till *filmitähti* 'filmstjärna'. Den finska översättningen är här mindre könande än den svenska originaltexten trots att en formell, könande översättningsmotsvarighet hade varit tillgänglig. Det är oklart om den dolda maskulina vinklingen (Engelberg 2002:118–124, Cameron 1992:119f) gäller också ord

som *filmitähti* men den finska översättaren har uppenbarligen medvetet undvikit femininavledningar som inte rekommenderas (Finska språknämnden 2007, Harjuniemi 2014:65f). Översättarens beslut kan här handla om könsneutralisering som feministisk språkförändringsstrategi (Wojahn 2015:38ff). Det är värt att notera att den finska översättningen i exemplet inte använder några könande uttryck om personen i fråga, trots att personen omtalas med explicit feminina uttryck i den svenska originaltexten. Översättarens beslut kan därför ses som språklig aktivism inte bara mot hierarkier mellan kvinnor och män utan också mot cis- och tvåKönande (se avsnitt 2.2). Referenten omtalas tre gånger med *hon* på svenska: en gång har *hon* översätts till *tähti* 'stjärnan', en gång till *hän* 'hen', och en gång saknas en direkt motsvarighet. I LA-sv är alltså alla referenser till skådespelaren könande men LA-fi använder endast könsneutrala uttryck.

Exempel 43

- LA-sv Milton Security var dessutom samarbetspartner med liknande välrenommerade företag i andra europeiska länder och USA, och hanterade säkerheten för flera internationella gäster på Sverigebesök; till exempel *en känd amerikansk skådespelerska* som under två månader spelade in film i Trollhättan och vars agent ansåg att *hennes status* var sådan att *hon* behövde livvakter då *hon* tog sina sällsynta promenader runt hotellet. (37)
- LA-fi Milton Security toimi lisäksi yhteistyössä arvostettujen saman alan yritysten kanssa Euroopassa ja USA:ssa ja hoiti kansainvälisten vieraiden turvallisuuden heidän Ruotsin-vierailuillaan, esimerkkinä *eräs tunnettu amerikkalainen filmitähti*, joka oli filmannut kaksi kuukautta Trollhättanissa, ja agentin mielestä *tähdien status* vaati ehdottomasti henkivartijoita, kun *hän* silloin tällöin käveli hotellin ympäri. (36)

I exempel 44 och 45 syns finskans tendens att vara mer opersonlig än svenska (jfr Forsgren 1992:65). I LA-sv omtalas människor men den finska översättaren skriver om företag (*firma* 'företag', *kahvila* 'café'). Trots att det sker ett byte i ordklass och i referentens natur, är den faktiska referenten densamma. De icke-mänskliga substantiven *firma* och *kahvila* är icke-könande. I exempel 44 har jag markerat syftningarna på Salander med kursiv och syftningarna på Armanskij med fetstil. I exempel 45 är syftningarna på Mikael markerade med kursiv och på Susanne med fetstil.

Exempel 44

- LA-sv Under de fyra år *hon* arbetat för **honom** hade *hon* inte schabblat på något enda uppdrag eller lämnat en enda medioker rapport. (38)
- LA-fi Neljän vuoden aikana, jotka *Salander* oli työskennellyt **firmassa**, *hän* ei ollut sössinyt ainuttakaan tehtävää eikä jättänyt yhtä ainutta keskinkertaista raporttia. (37)

Exempel 45

LA-sv *Mikael Blomkvist* lämnade **Susannes Brokafé** då **hon** stängde klockan två på lördagen. (254)

LA-fi *Mikael Blomkvist* lähti **Susannen siltakahvilasta** lauantaina kahdelta, jolloin **kahvila** meni kiinni. (242)

5.2.4 Satsmotsvarighet och nominalfras som motsvarighet för *hon/han*

Bisatser på svenska motsvaras på finska ibland av s.k. satsmotsvarigheter, som bildas av infinita former av verb, d.v.s. infinitiver och particip (Häkkinen 2004:90), t.ex. *tietävänä* 'att hen visste' (exempel 46) eller *palattuaan* 'efter att ha återvänt' (exempel 47). På ett liknande sätt kan svenska bisatser motsvaras av nominalfraser på finska, t.ex. *kotiinpaluu* 'hemkomst' som i PU-sv har översatts med *att hon kom hem* (exempel 51). I finsk grammatik är satsmotsvarigheter och nominalfraser två helt olika fenomen men i översättningar liknar de varandra – båda översätts ofta med bisatser till svenska – och därför har jag inkluderat dem i samma kategori här. Finska satsmotsvarigheter och nominalfraser saknar ett grammatiskt subjekt men de är bundna till en tidigare eller senare nämnt referent. Därför är de inte formellt könande. Satsmotsvarigheter och nominalfraser hör till de drag som gör finskan mer opersonlig än svenskan: den mostavarande svenska bisatsen har alltid ett subjekt.

Satsmotsvarigheter och nominalfraser förekommer oftare som motsvarigheter för *hon/han* vid översättning från finska till svenska (6,8 % av beläggen) än vid översättning från svenska till finska (2,3 %) i materialet. Orsaken till den större andelen vid översättning från finska till svenska kan vara att texter översatta till finska tenderar att ha mindre för finskan unika element än texter som har finska som originalspråk (Tirkkonen-Condit 2005).

5.2.4.1 Infinitiver och particip

Exempel 46 visar satsmotsvarigheten *tietävänä* som har översatts till svenska med bisatsen *att hon visste*. Den finska satsens subjekt är *hän* (här Eleonoora) i början av meningen och den svenska bisatsen innehåller subjektet *hon*. Bisatsen är sålunda mer könande än participfrasen (trots att det faktiska subjektet är detsamma). I PU-fi finns

endast en referens till subjektet med *hän* men på svenska omtalas subjektet tre gånger med *hon*. Notera också *miehen* 'mannen' som har översatts med *honom* (jfr avsnitt 5.2.2.2). Sammanlagt förekommer *hon/han* 5 gånger på svenska och *hän* bara en gång på finska. Ordet *mies* är det enda könande elementet i PU-fi. I exempel 47 är endast förnamnen *Elsa* och *Ella* könande i PU-fi medan det i PU-sv finns tre könande pronomen (*han/hon*).

Exempel 46

PU-fi Hän oli tavannut miehen silloin tällöin, mutta ei voinut sanoa *tietävänsä* tästä mitään. (18)

PU-sv Hon hade träffat honom då och då. Men hon kunde inte säga *att hon visste* något om honom. (18)

Exempel 47

PU-fi Hän oli inhonnut myös tapaa jolla Elsa huolsi Ellaa *palattuaan kotiin*. (165)

PU-sv Han hade också avskytt hur hon tog hand om Ella *när hon återvände från sina resor*. (163)

Exempel 48 innehåller två satsmotsvarigheter. Subjektet i den första, *istuessaan*, är *Eleonoora*. I den svenska bisatsen *där hon satt* är *hon* subjekt. Satsföljden har ändrats i den svenska översättningen som inleds med bisatsen. I den andra satsmotsvarigheten *menettäneensä* är subjektet *hän* (*Eleonoora*). Den svenska översättningsmotsvarigheten är bisatsen *att hon förlorat*. I hela avsnittet förekommer *hän* 2 gånger i PU-fi och *hon* 4 gånger i PU-sv. De två ”extra” pronomenen i PU-sv finns i de bisatser som motsvarar satsmotsvarigheterna i PU-fi. De opersonliga finska konstruktionerna är här mindre könande än de svenska bisatserna med *hon*.

Exempel 48

PU-fi Eleonoora oli *siinä istuessaan* muistanut äidin tuiman ilmeen, kun hän oli lapsena käyttäytynyt kylässä huonosti. Ilme kuin seinä; hän luuli *menettäneensä* äidin hyväksynnän ja hellyyden loppuiäksi.

PU-sv *Där hon satt*, mindes Eleonoora mammas stränga min då hon som barn hade uppfört sig illa när de varit på besök hos någon. Ett uttryck som en vägg; hon trodde *att hon förlorat* mammas ömhet och godkännande för resten av livet.

Exempel 49 och 50 visar hur också bisatser i svenska originaltexter kan översättas med satsmotsvarigheter. Satsmotsvarigheten *antamaan* i exempel 49 motsvarar bisatsen *att han skulle ge* i LA-sv. *Han* i bisatsen hänvisar till Armanskij. Det finns inga personliga

pronomen i LA-fi; också *henne* har översatts till *tyttö* 'flickan' (se avsnitt 5.2.2.2). Den opersonliga satsmotsvarigheten är också här mindre könande än bisatsen med *han*.

Exempel 49

LA-sv Palmgren hade vädjat till Armanskij om *att han skulle ge* henne en chans, vilket Armanskij motvilligt hade lovat. (41)

LA-fi Palmgren oli houkutellut Armanskin *antamaan* tytölle tilaisuuden, ja Armanski oli suostunut pitkin hampain. (40)

I exempel 50 är satsmotsvarigheten *kuolevansa* samma referativstruktur som i exempel 46. Perspektivet i den finska meningen är ett annat än i den svenska: *att han tänkte döda henne* har översatts med *kuolevansa* 'att [hon] ska dö'. Medan subjektet i LA-sv är *han* är *Lisbeth* subjektet i LA-fi. Båda de könande elementen (*han* och *henne*) saknar direkt motsvarighet i den opersonliga finska satsmotsvarigheten. I hela avsnittet finns en enda förekomst av *hän* i LA-fi men 6 förekomster av *hon/han* i LA-sv. Ett *han* har översatts med *mies* (se avsnitt 5.2.2.2).

Exempel 50

LA-sv Flera gånger hade hon trott *att han tänkte döda henne* och vid ett tillfälle hade han tryckt en kudde över hennes ansikte till dess att hon hade domnat bort och nästan förlorat medvetandet. (253)

LA-fi Lisbeth oli useampaan otteeseen luullut *kuolevansa*. Kerran mies oli painanut tyynyn hänen kasvoilleen ja pidellyt sitä niin kauan että Lisbeth oli jo melkein menettänyt tajuntansa. (241)

Satsmotsvarigheter är typiska för finskan och innehållsmässigt motsvarar de en hel sats. Därför motsvaras de ofta av en bisats på svenska. Satsmotsvarigheterna är opersonliga och därför icke-könande medan de svenska bisatserna ofta innehåller det könsdikotoma pronomenet *hon/han*.

5.2.4.2 Nominalfraser

I översättningar beter finska nominalfraser sig ibland på ett liknande sätt som satsmotsvarigheter: då och då motsvarar en nominalfras på finska en (bi)sats på svenska. Nominalfraserna är ofta icke-könande (t.ex. *kotiinpaluu* 'hemkomst') men kan också vara könande (t.ex. *tyttönä* 'som flicka'). I exempel 51 har ordet *kotiinpaluu* översatts med bisatsen *att hon kom hem* med en pronominell referens till Elsa. Det finska

uttrycket är opersonligt och icke-könande, det svenska personbestämt och könande. I exempel 52 är däremot det finska uttrycket *tyttönä* lika könande som den svenska bisatsen med *hon*.

Exempel 51

PU-fi Martti oli aluksi vastustellut *kotiinpaluuta*, ei siksi, ettei olisi halunnut vaimoaan viereensä. Kaikkea muuta – Elsa kuului tähän. (7)

PU-sv Först hade Martti varit emot *att hon kom hem*, inte för att han inte ville ha sin hustru invid sig. Fattas bara – Elsa hörde hemma här. (7)

Exempel 52

PU-fi Elsa oli hämmästellyt voimiaan, syönyt pähkinäsuklaata puoli levyä ja laskenut mäen riehakkaasti kuin *tyttönä*. (8)

PU-sv Elsa var förvånad över sina krafter, hon åt en halv kaka nötchoklad och skidade utför backen lika våghalsigt som *när hon var ung*. (8)

Exempel 53 innehåller två nominalfraser som båda är opersonliga på finska. Perspektivet i kontexten är dock Mikael, vilket inte är oklart för läsaren. Nominalfraserna innehåller många framförställda attribut som är typiska för finskan. Bisatsen *att han kanske riskerade att förlora lägenheten* har översatts med *asunnon menettämisen vaara* 'risken att förlora lägenheten'. Bisatsen *att han yrkesmässigt hade gått på en rejäl snyting* har översatts med *työelämässä saatuun tälliin* 'den i yrkeslivet fångna snytingen'. De två beläggen på *han* gör LA-sv mer könande än LA-fi som inte har några könande uttryck alls här.

Exempel 53

LA-sv Men *att han kanske riskerade att förlora lägenheten* var ingenting i jämförelse med *att han yrkesmässigt hade gått på en rejäl snyting*, vars skadeverkningar det skulle ta lång tid att reparera. (20)

LA-fi *Asunnon menettämisen vaara* ei ollut kuitenkaan mitään verrattuna *työelämässä saatuun tälliin*, minkä seurauksia kestäisi korjata hyvinkin kauan. (20f)

5.2.5 Direkt motsvarighet saknas i originalet eller översättningen

På finska är det relativt vanligt att använda nollanafor eller ellips, d.v.s. låta bli att upprepa subjektet (se kap. 3.2). I mitt material, som exkluderar oproblematiska fall då

hon/han motsvaras av *hän*, saknar 32,6 % av beläggen på *hon/han* en direkt finsk motsvarighet vid översättning från finska till svenska. I den motsatta riktningen är andelen 24 %. Eftersom det könande pronomenet inte har något direkt motsvarighet här är den svenska texten mer könande än den finska texten.

I exempel 54 används *hän* inte alls på finska medan *han* förekommer två gånger på svenska. Subjektet i satsen är *Martti* på båda språken. På samma sätt saknar de två beläggen på *hon* i exempel 55 en finsk motsvarighet; subjektet är *hon* i LA-sv och *hän* i LA-fi. I exempel 55 finns det inga könande element i LA-fi och i exempel 54 bara förnamnet *Martti*. I båda exemplen är den svenska texten alltså mer könande. Jag har markerat nollanaforen med Ø.

Exempel 54

PU-fi Martti oli nukahtanut kuitenkin, vaikka Ø oli illalla ajatellut ettei Ø uskaltaisi ummistaa silmiään. (7)

PU-sv Martti hade somnat i alla fall, trots att *han* på kvällen hade tänkt att *han* inte skulle våga sluta ögonen. (7)

Exempel 55

LA-sv Dessutom fick hon rykte om att plötsligt kunna skifta dramatiskt i humör om *hon* fick för sig att någon drev med *henne*, vilket inte var helt okänt inslag i den allmänna jargongen på arbetsplatsen. (42)

LA-fi Sitä paitsi hän oli äkkinäisen maineessa, kun Ø arveli jonkun pelleileivän Ø kanssaan, mikä ei ollut aivan outoa työpaikan jokapäiväisessä huulenheitossa. (41)

Att finska är mer opersonligt än svenska syns också i att vissa konstruktioner på finska fungerar utan objekt medan motsvarande svenska konstruktioner har objekt, som i exempel 56. Exempel 57 visar ett liknande fall. Verbet *hjälp*a får *henne* som objekt i PU-sv så att det finns två belägg på *hon* efter varandra som syftar på olika personer: då är det satskontexten som skiljer åt personerna. Exempel 58 visar hur samma kan ske också vid översättning från svenska till finska. De finska texterna är mer opersonliga och mindre könande p.g.a. det avsaknade pronomenet.

Exempel 56

PU-fi Eero hengitti vieressä. (15)

PU-sv Eero andades bredvid *henne*. (15)

Exempel 57

- PU-fi Hän auttaa vetoketjun kiinni, hellästi, hellästi. (41)
 PU-sv Hon hjälper *henne* med blixtlåsen, ömt så ömt. (41)

Exempel 58

- LA-sv Det var dock inte Lisbeth Salanders anmärkningsvärda brist på emotioner som störde *honom* mest. (40)
 LA-fi Lisbeth Salanderin suunnaton tunnekylmyys ei kuitenkaan ollut kaikkein häiritsevin tekijä. (39)

5.2.6 Övriga fall

I mitt empiriska material var det överraskande lätt att kategorisera nästan alla beläggen i de kategorier som jag presenterat och exemplifierat ovan. Ett belägg på *hon* har jag emellertid kategoriserat som ”övrigt”. I exempel 59 nedan används den opersonliga konstruktionen *ennen kuin oivallus tuli* ’innan idén kom till’ i den finska originaltexten. Den svenska översättaren har här använt en annan konstruktion och bytt perspektiv: i stället för att tala om idén som Martti inte får talar översättningen om kvinnan som inte hinner säga något. Detta belägg hade kunnat kategoriserars som ”direkt motsvarighet saknas”, men eftersom konstruktionen är en helt annan har jag valt att kategorisera den som ”övrigt”. Den svenska översättningsmotsvarigheten är mer könande eftersom kvinnan omtalas med *hon*. Kvinnan omtalas dock tidigare explicit med *nainen* ’kvinna’ i den finska originaltexten.

Exempel 59

- PU-fi Hän ei ehtinyt kuulla, mitä naisella oli sanottavana, hän heräsi aina *ennen kuin oivallus tuli*. (7)
 PU-sv Men han lyckades inte höra vad hon ville för han vaknade alltid *innan hon hann säga något*. (7)

6 Sammanfattande diskussion

I den här avhandlingen har jag undersökt hur de könsdikotoma personliga pronomenen *hon* och *han* på svenska översätts till finska och vilka finska ord och uttryck som översätts med *hon* och *han* vid skönlitterär översättning. Det binära könssystemet med dikotomin kvinnor/män är en del av den västerländska kulturen och många forskare betraktar kön som performativt och diskursivt. De indoeuropeiska språken har könsdikotoma personliga pronomen som *hon/han* men det finns också andra pronomensystem i många språk. Även indoeuropeiska språk har olika sätt att uttrycka kön, vilket kan vara utmanande för översättare: översättaren måste välja vilka situationella egenskaper som är viktiga i kontexten eftersom det inte alltid är möjligt att ge en ordagrann översättning med exakt samma betydelse. Skillnaden mellan *hon/han* på svenska och *hän* på finska utgör ett exempel på hur olika språk kan vara i fråga om könande. En ordagrann översättning av *hon/han* till finska eller *hän* till svenska är omöjlig. Inte heller är det könsneutrala pronomenet *hen* en exakt motsvarighet till *hän* eftersom *hen* inte ännu är ett stilistiskt neutralt och etablerat uttryck i standardspråket.

Ur mitt empiriska material exkluderade jag de oproblematiska fall då *hon/han* motsvaras av *hän*. Som tidigare forskning (Forsgren 1995:48) visat är dessa klart de vanligaste motsvarigheterna för varandra. *Hon* och *han* förekommer dock nästan dubbelt så ofta i svenska texter som *hän* i finska texter (Forsgren 1992:62f). Jag valde därför att undersöka kvalitativt vad som motsvarar alla ”extra” *hon/han* i de finska texterna. Jag fokuserade särskilt på könande. Eftersom svenskans *hon* och *han* är könande antog jag att den motsvarande finska texten är mindre könande p.g.a. att finska formellt är ett könsneutralt språk. Det visade sig att icke-könande element är vanligare än könande element som motsvarighet till *hon/han* (avsnitt 5.1, tabell 1). Könande element utgör dock ca en femtedel av beläggen. Det finns en aning mer könande element i den finska text som är översatt från svenska jämfört med texten med finska som originalspråk.

När jag analyserade de belägg där ordklassen ändrats var substantiv de vanligaste motsvarigheterna för *hon/han* i bägge översättningsriktningarna. Över hälften av

substantiven var antingen för- eller efternamn. Förnamn är könande eftersom de associeras med ett visst kön, men samtidigt är en persons namn det mest neutrala sättet att omtala en individ. Därför fokuserade jag i analysen av könande på andra ord än personnamn. Bortsett från personnamnen är nästan alla substantiv i materialet klart könande: endast ca 4 % av substantiven som motsvarar *hon/han* vid översättning från finska till svenska och ca 0,5 % vid översättning från svenska till finska är icke-könande. De könande substantiven är ord som *äiti* 'mamma', *tyttö* 'flicka', *naistoimittaja* 'kvinnlig redaktör', *mies* 'man' eller *isoisä* 'mor-/farfar'. De icke-könande substantiven är yrkesbenämningar som *lääkäri* 'läkare' eller *filmitähti* 'filmstjärna' eller opersonliga substantiv som *firma* 'företag' eller *kahvila* 'kafé'.

De motsvarigheter för *hon/han* som inte är könande substantiv är i princip alltid icke-könande. Det kan handla om ett pronomen som *tämä* 'denna', satsmotsvarigheter som *tietävänsä* 'att hen visste' eller substantiv som i den svenska texten motsvaras av en bisats: *att han kanske riskerade att förlora lägenheten* har t.ex. översatts med *asunnon menettämisen vaara* 'risken att förlora lägenheten'. Bisatser kan dock också ha ett könande substantiv som motsvarighet: *tyttönä* 'som flicka' har översatts med *när hon var ung*.

I många fall används de könande substantiven på finska på ett sätt som påminner om pronomen, vilket tidigare konstaterats även av Rossi (2010) och Engelberg (2011a). I mitt material används t.ex. ordet *mies* 'man(nen)' eller *tyttö* 'flicka(n)' där man på svenska använder de könsdikotoma pronomenen *hon* eller *han*: *Han hade hållit henne fjättrad i handbojor hela natten* har översatts med *Mies oli pitänyt häntä käsirautoissa koko yön* 'Mannen hade hållit hen i handbojor hela natten'. Substantiv i pronominellt bruk förekommer i båda översättningsriktningarna, t.ex. *Eleonoora näki Annan onnen, jossa oli hiven liikaa yritystä, niin kuin tyttö olisi halunnut vakuutella onnensa aitoutta* 'Eleonoora såg Annas lycka, som hade lite för mycket försök, som om flickan hade velat övertyga om sin lyckas äkthet' som har översatts med *Eleonoora såg Annas lycka, hur hon liksom försökte lite för mycket, som ville hon övertyga henne om att den var äkta*. I den svenska översättningen är kön inte här den egenskap som skiljer åt de två personerna eftersom de båda omtalas med *hon*. Ordet *tyttö* ger inte heller mer

information om personen i fråga som redan är känd. Att ord som *mies* och *tyttö* vid översättning motsvaras av pronomenen *hon* och *han* stöder också Rossis och Engelbergs observation.

Det pronomina bruket av substantiv är i mitt material beroende på berättarperspektivet. När t.ex. Dragan Armanskij är huvudperson i en kontext omtalas han inte själv med *mies* utan med *Armanski* eller *hän* på finska. Däremot kan Lisbeth Salander här kallas för *tyttö*. I kontexter med Salander som huvudperson omtalas Salander på samma sätt inte själv med *tyttö* utan med sitt namn eller *hän*.

Resultatet visar klart det som också Forsgren (1997:79) konstaterat: förhållandet mellan *hon/han* och *hän* är inte så entydigt som man kunde förvänta sig. Det finns betydligt flera belägg på *hon/han* i svenska texter jämfört med belägg på *hän* i finska texter, och de översätts inte alltid direkt utan det uppstår översättningsbyten. Det är också möjligt att på svenska använda samma pronomen flera gånger i rad medan man på finska använder pronomen mer sparsamt. Som Huhtala (1995:155) konstaterar kan frivilliga översättningsbyten vara en faktor som avgör om en översättning ses som lyckad eller inte. Att våga avvika från originaltexten då det är stilistiskt motiverat är sålunda ett tecken på yrkesskicklighet. När en översättare använder sig av översättningsbyten måste hen dock vara medveten om de ideologier som (re)produceras genom språket, inte minst vid könande konstruktioner eller uttryck.

Det finns klart ett behov av mer forskning i det pronomina bruket av substantiv i finska, speciellt i könsperspektiv. Min översättningsvetenskapliga studie visar att könande substantiv som *mies* faktiskt används pronomina eftersom de i översättningar till andra språk ofta motsvaras av könande personliga pronomen. Det finns sålunda vissa drag av pronomina könsdikotomi även i finska trots att språket formellt är könsneutralt. När det svenska pronomenet *hen* etablerar sig i texter som översätts till finska vore det vidare intressant att undersöka vilka översättningsmotsvarigheter det får och om *hen* förekommer i texter som översätts från finska till svenska. Det vore därför också intressant att undersöka hur man omtalar personer som varken identifierar sig som kvinnor eller män både på finska och på svenska – eller finns sådana personer alls i skönlitteratur när personerna så ofta omtalas med könsdikotoma uttryck?

Litteratur

Material

- Larsson, Stieg, 2005: *Män som hatar kvinnor*. Stockholm: Norstedts.
 – 2006: *Miehet jotka vihaavat naisia*. Suomentanut Marja Kyrö. Helsinki: WSOY.
 Pulkkinen, Riikka, 2010: *Totta*. Helsinki: Otava.
 – 2012: *Sanningen*. Översättning Janina Orlov. Stockholm: Norstedts.

Litteratur

- Butler, Judith, 1990: *Gender trouble. Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
 Cameron, Deborah, 1992: *Feminism & Linguistic Theory*. Second Edition. New York: St. Martin's Press.
 Cameron, Deborah & Kulick, Don, 2003: *Language and Sexuality*. Cambridge: Cambridge University Press.
 Catford, J.C., 1965/1980: *A Linguistic Theory of Translation. An Essay in Applied Linguistics*. Sixth impression. Oxford: Oxford University Press.
 Cixous, Hélène, 1981: "Sorties". I: Marks, E. & de Courtivon, I. (red.): *New French feminisms: an anthology*. Harvester.
 Corbett, Gerville G., 1991: *Gender*. Cambridge textbooks in linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
 Davidson, Herbert, 1990: *Han hon den. Genusutvecklingen i svenskan under nysvensk tid*. Akademisk avhandling. Lund: Lunds universitet.
 Edlund, Ann-Catrine, Erson, Eva & Milles, Karin, 2007: *Språk och kön*. Stockholm: Norstedts.
 Engelberg, Mila, 2002: The communication of gender in Finnish. I: Hellinger, Marlis & Bußmann, Hadumod (eds.): *Gender Across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men, Vol. 2*. Amsterdam: John Benjamins. S. 109–132.
 – 2010: Kielten sukupuoli [Könen i språken]. I: Saresma, Tuija, Rossi, Leena-Maija & Juvonen, Tuula (toim.): *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino. S. 167–169.
 – 2011a: "Hän" – kuinka sukupuolineutraali? ["Hän" – hur könsneutralt?] I: *Naistutkimus–Kvinnoforskning*. 24:3. S. 21–32.
 – 2011b: "Hän" – nainen vai mies? ["Hän" – kvinna eller man?] I: *Kielikukkanen*. <<http://www.kielikukkanen.fi/2011/han - nainen vai mies 1111 4.html>> (18.2.2015)
 Fausto-Sterling, Anne, 2000: *Sexing the body. Gender politics and the construction of sexuality*. New York: Basic Books.
 Finska språknämnden, 2007: *Sukupuolineutraalin kielenkäytön edistäminen. Suomen kielen lautakunnan kannanotto 22.10.2007*. [Framhävandet av könsneutralt språkbruk. Finska språknämndens ställningstagande.] Helsingfors: Institutet för de inhemska språken. <http://www.kotus.fi/ohjeet/suomen_kielen_lautakunnan_suosituksia/kannanotot/sukupuolineutraalin_kielenkayton_edistaminen> (16.6.2015)
 Forsgren, Tuuli, 1992: Hän/hon/han: förekomst, fördelning och översättningsstrategier. I: Stenfors, Juhani (red.): *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium XII. Vörå*

- 8–9.2.1992. Publikationer av Forskargruppen för översättningsteori och fackspråk. Vasa: Vasa universitet. S. 56–66.
- 1995: Hän/hon/han: om folk och få, personligt och opersonligt. I: Sorvali, Irma (red.): *Kääntämisen tutkimuksen päivät Oulussa 13.–14.12.1994*. Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Uleåborg: Uleåborgs universitet. S. 44–52.
- 1997: *Finskan gör större skillnad på folk och få än på hon och han*. Meddelanden från Institutionen för finska vid Umeå universitet. Nr 8. Umeå universitet.
- Foucault, Michel, 1976/1979: *The History of Sexuality. Vol. 1: An Introduction*. Translated from the French by R. Hurley. London: Allen Lane.
- Friis, Anneli & Permat, Linda, 2013: *Han, hon, höna? En kvantitativ studie om attityder till det könsneutrala personliga pronomenet hen*. Examensarbete på kandidatnivå. Sociologi. Falun: Högskolan Dalarna.
- Guiora, Alexander Z. & Beit-Hallahmi, Benjamin & Fried, Risto & Yoder, Cecelia, 1982: Language environment and gender identity attainment. I: Larsen-Freeman, Diane (ed.): *Language learning: A journal of applied linguistics. Vol. 32, No 2*. Ann Arbor: University of Michigan. S. 289–304.
- Harjuniemi, Jenna, 2014: *Kön, språk och kognition. Semantiska och begreppsliga strukturer hos svenska femininavledningarna och deras finska och tyska ekvivalenter*. Akademisk avhandling. Uleåborgs universitet.
- Hellinger, Marlis & Bußmann, Hadumod, 2003. The linguistic representation of women and men. In: Hellinger, Marlis & Bußmann, Hadumod (eds.): *Gender Across Languages. The linguistic representation of women and men*. Volume 3. Amsterdam: John Benjamin's. S. 1–26.
- Himänen, Ritva, 1987: *Man, kvinna eller person? Könsbundna och könsneutrala personbeteckningar och pronomen i svenskan. Analys av tidningsspråk från 1960-tal till 1980-tal och en enkätundersökning*. Licenciatavhandling. Institutionen för nordiska språk. Uleåborgs universitet.
- Huhtala, Paula, 1995: *Från teori till praktik. Analys av översättningar från finska till svenska*. Akademisk avhandling. Uleåborg: Uleåborgs universitet.
- Hultman, Tor G., 2003: *Svenska Akademiens språklära*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Häkkinen, Kaisa, 2004: Finska. I: Iben Stampe Sletten (red.): *Nordens språk med rötter och fötter*. Köpenhamn: Nordiska ministerrådet. S. 75–96.
- Ingo, Rune, 2007: *Konsten att översätta*. Lund: Studentlitteratur.
- Jackson, Stevi, 2006: Heterosexuality, Sexuality and Gender. Re-thinking the intersections. I: Richardson, Diane & McLaughlin, Janet & Casey, Marc E. (eds.): *Intersections between Feminist and Queer Theory*. New York: Palgrave. S. 38–58.
- Josephson, Olle, 2013: "Ju". *Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Joyce, James, 1922/2008: *Ulysses*. Edited with an introduction and notes by Jeri Johnson. Oxford: Oxford University Press.
- 1964: *Odysseus*. Finsk översättning av Pentti Saarikoski. Helsinki: Tammi.
- 2012: *Ulysses*. Finsk översättning av Leevi Lehto. Helsinki: Gaudeamus.
- Karppinen, Kaisa, 2001: *Sanomalehtikielen mies-, nainen-, poika-, tyttö- ja tytär-sanojen käytön kvantitatiivis-kvalitatiivista tarkastelua* [Kvantitativ-kvalitativa observationer om bruket av orden *mies, nainen, poika, tyttö* och *tytär* i tidningsspråk]. Licenciatavhandling. Institutionen för finska, samiska och logopedi. Uleåborgs universitet.

- Kielitoimiston sanakirja*. Institutet för de inhemska språken.
<<http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/>> (21.11.2015)
- Kielitoimiston ohjepankki*: Pronominit: tämä vai hän taaksepäin viittaamassa? Institutet för de inhemska språken. <<http://www.kielitoimistonohjepankki.fi/haku/pronominit/ohje/550>> (18.11.2015)
- Kraft, Åsa Maria, 2012: *Självpornografi, Akt 1*. Pastoral prosa. Stockholm: Albert Bonniers.
- Laakso-Tammisto, Liisa, 2007: Sukupuoli käänöksessä [Kön i översättning]. I: *Kielikello 4/2007*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- Ledin, Per & Lyngfelt, Benjamin, 2013: Olika *hen*-syn. Om bruket av *hen* i bloggar, tidningstexter och studentuppsatser. I: *Språk och stil 23*. S. 141–174.
- Lehto, Leevi, 2012: Suomentajan sana [Översättarens ord]. I: Joyce, James: *Ulysses*. Helsinki: Gaudeamus. S. 7–12.
- Lyons, John, 1968: *Introduction to theoretical linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mihailov, Mihail, 2005: Venäjistä käänetyssä suomessa on enemmän ”hyvyyttä” [Det finns mera ”godhet” i finska översatt från ryska]. I: Mauranen, Anna & Jantunen, Jarmo H. (red.): *Käännösuomeksi. Tutkimuksia suomennosten kielestä*. Tampere: Tampere University Press. S. 85–101
- Milles, Karin, 2013a: Hen i Sverige och Finland. I: *Språkbruk 3/2013*. Helsingfors: Svenska avdelningen vid Institutet för de inhemska språken.
- 2013b: En öppning i en sluten ordklass? Den nya användningen av pronomenet *hen*. I: *Språk och stil NF*. S. 107–140.
- Nevalainen, Sampo, 2005: Köyhtyykö kieli käännettäessä? – Mitä taajuuslistat kertovat suomennosten sanastosta. [Blir språket fattigare vid översättning? – Vad kan frekvenslistorna berätta om ordförrådet i finska översättningar.] I: Mauranen, Anna & Jantunen, Jarmo H. (red.): *Käännösuomeksi. Tutkimuksia suomennosten kielestä*. Tampere: Tampere University Press. S. 139–160.
- Nida, Eugene A., 1964: *Toward a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Niskanen, Lauri, 2013: Kääntäjän Odysseia. James Joycen Ulyssesens suomenkieliset käänökset [Översättarens Odysseé. Finska översättningar av Joyces Ulysses]. I: *Kritiikki VII*. Helsinki: Nuoren Voiman Liitto.
- Nissen, Uwe Kjær, 2002: Aspects of translating gender. I: *Linguistik online 11, 2/02*. S. 25–37.
- Nord, Christiane, 1988: *Textanalyse und Übersetzen. Theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse*. Heidelberg: Groos.
- Oyèwùmí, Oyèrónké, 1997: *Invention of Women: Making an African Sense of Western Gender Discourses*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Pilke, Nina, 1997: Hän – hon eller han? I: Detlef, Wilske (red.): *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium XVII. Våren 22–23.2.1997*. Publikationer av Forskargruppen för översättningsteori och fackspråk. Vasa universitet. S. 242–256.
- Rancken, Alexis, 2015: Ett ”knepig” men ”fenomenalt” pronomen. Förhållningssätt till *hen* hos personer med queer identitet i Sverige och Finland. I: Magnusson, Jenny, Milles, Karin, Nikolaidou, Zoe (red.): *Könskonstruktioner och språkförändringar. Rapport från den åttonde nordiska konferensen om språk och kön*. Södertörns högskola. S. 167–184.
- Rautalin, Matti, 2015: *Frivilliga översättningsbyten i skönlitterära texter*. Avhandling pro gradu. Nordiska språk. Åbo universitet.
- Reiß, Katharina & Vermeer, Hans J., 1984: *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Rosenthal, Jack, 1990: Gender benders. I: Eschholz, P., Rosa, A. & Clark, V. (eds.): *Language Awareness*. St Martins Press.

- Rossi, Leena-Maija, 2010: ”Mies” ei ole pronomini – vaikka siltä saattaa näyttää. [”Mies” är inte pronomen – fast det kan se så ut] I: Kyrölä, Katariina (red.): *Journalismikritiikin vuosikirja 2010. Media & Viestintä 1/2010*. Tampere: Journalismin tutkimusyksikkö.
- Ryömä, Liisa, 2005: Kääntäjän ohje kirjailijalle [Översättarens instruktioner till författaren]. I: Rikman, Kristiina (toim.): *Suom. huom. Kirjoituksia kääntämisestä*. Helsinki: WSOY. S. 132–138.
- Sadeniemi, Matti, 1945: Kääntäjät ja vieraiden kielten pronominit. [Översättare och pronomen på främmande språk.] I: *Virittäjä* 49. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 290–292.
- SAG 2 = Teleman, Ulf & Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik. Del 2. Ord*. Stockholm: Svenska Akademien.
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok*. Webbversionen. <<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>>
- Simon, Sherry, 1996: *Gender in translation: cultural identity and the politics of transmission*. London: Routledge.
- Språkrådet, 2013-05-07: *Pronomenet hen*. Stockholm: Institutet för språk och folkminnen. <<http://www.sprakochfolkminnen.se/download/18.4aec91b214565240e191148/1398839699856/pronomenet-hen.pdf>> (8.5.2015)
- Språkriktighetsboken*, 2005. Utarbetad av Svenska språknämnden. Stockholm: Norstedts.
- Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*, 2012. A–L. 1 uppl. Stockholm: Svenska Akademien.
- Suursanakirja suomi–ruotsi/Stora finsk–svenska ordboken*, 2004. Helsingfors: WSOY.
- Tegnér, Esaias, 1886: *Om genus i svenskan*. Stockholm: Kungl. boktryckerie.
- Thorell, Olof, 1973: *Svensk grammatik*. Stockholm: Esselte Studium.
- Tirkkonen-Condit, Sonja, 2005: Häviävätkö uniikkiaineekset käännössuomesta? [Försvinner de unika språkinslagen i översättningsfinskan?] I: Mauranen, Anna & Jantunen, Jarmo H. (red.): *Käännössuomeksi. Tutkimuksia suomennosten kielestä*. Tampere: Tampere University Press. S. 123–137.
- Toury, Gideon, 2012: *Descriptive Translation Studies – and beyond*. Revised edition. Amsterdam: John Benjamins.
- Viitanen, Anna-Maija, 2005: Toisesta päästä. I: Rikman, Kristiina (toim.): *Suom. huom. Kirjoituksia kääntämisestä*. Helsinki: WSOY. S. 139–150
- VISK = *Iso suomen kielioppi. Verkkoversio* [Stor finsk grammatik. Nätupplaga], 2008. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <<http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php>>
- Wojahn, Daniel, 2015: *Språkaktivism: Diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015*. Akademisk avhandling. Institutionen för nordiska språk. Uppsala universitet.

Elektroniska källor

- Blomqvist, Mikaela, 2012: Riikka Pulkkinen – Sanningen. I: *Göteborgs-Posten* 2012-04-27. <<http://www.gp.se/kulturnoje/litteratur/1.928092-riikka-pulkkinen-sanningen>> (27.10.2015)
- Dahl, Östen, 2013: ”Hen” som kvasipronomen. *Lingvistbloggen* 22.01.2013. Stockholms universitet. <<http://lingvistbloggen.ling.su.se/?p=2196>> (15.11.2015)
- Denby, David, 2011: Lisbeth Salander: The movies have never had a heroine quite like her. I: *The New Yorker* 2011-12-27. <<http://www.newyorker.com/culture/culture-desk/lisbeth-salander-the-movies-have-never-had-a-heroine-quite-like-her>> (27.10.2015)
- Kantola, Janna, 2012: Liki kilo lisää James Joycea [Nästan ett kilo mer Joyce]. I: *Helsingin Sanomat* 2012-06-14. <<http://www.hs.fi/arviot/kirja/a1339554123305>> (10.5.2015)

- Luoma-aho, Veera, 2009: Found in translation. I: *Ylioppilaslehti* 2009-03-20.
<<http://ylioppilaslehti.fi/2009/03/found-in-translation/>> (10.5.2015)
- Nya Åland*, 26.5.2015: ”Hen” krävde omröstning i lagtinget. <<http://www.nyan.ax/hen-kravde-omrostning-i-lagtinget/>> (16.9.2015)
- Otavan kirjasaatio, 2015: Otavan Kirjasaatiön vuoden 2015 Erkki Reenpää -suomentajapalkinto on myönnetty suomentaja Marja Kyrölle.
<<http://otavankirjasaatio.fi/wp-content/uploads/Otavan-Kirjas%C3%A4%C3%A4ti%C3%B6-Erkki-Reenp%C3%A4-suomentajapalkinto-2015.pdf>> (19.11.2015)
- SVT, 20.8.2014: Könsneutrala hen ännu inte neutralt. *SVT Nyheter*. 2014-08-20.
<<http://www.svt.se/kultur/konsneutrala-hen-annu-inte-neutralt>> (8.5.2015)
- Tuomioja, Erkki, 2012: *James Joyce, Ulysses. Suomentanut Leevi Lehto, Gaudeamus, 857 s., Tallinna 2012*. Blogginlägg. <<http://tuomioja.org/kirjavinkit/2012/09/james-joyce-ulysses-suomentanut-leevi-lehto-gaudeamus-857-s-tallinna-2012/>> (10.5.2015)
- UKM = Undervisnings- och kulturministeriet, 2015: Minister Grahn-Laasonen delade ut statspriser. Pressmeddelande 19-11-2015.
<http://okm.fi/OPM/Tiedotteet/2015/11/valtioneupalkinnot_1911.html?lang=sv> (19.11.2015)

Lyhennelmä

Tässä tutkielmassa tutkin, miten ruotsin persoonapronominit *hon* ja *han* suomennetaan ja mitkä suomenkieliset rakenteet ruotsinnetaan näillä pronomineilla kaunokirjallisessa kääntämisessä. Vertailevan käännöstutkimuksen keinoin pyrin selvittämään, mitä käännösvaihdoksia aiheutuu siitä, että persoonapronominit ovat ruotsissa sukupuolittavia ja suomessa sukupuolineutraaleja. Aiempi tutkimus on osoittanut, että useimmiten ruotsin *hon/han* suomennetaan *hän*-pronominilla; toisaalta *hon* ja *han* esiintyvät ruotsinkielisissä teksteissä lähes kaksi kertaa niin usein kuin *hän* suomenkielisissä teksteissä (Forsgren 1995:48). Tässä tutkielmassa keskitynkin niihin tapauksiin, joissa *hon/han*-pronominin suomenkielisenä vastineena on jokin muu kuin *hän*. Mitä nämä muut vastineet ovat, ja ovatko ne yhtä sukupuolittavia kuin *hon* ja *han*?

Tutkimuskysymykseni ovat:

- Mitä muita käännösvastineita kuin *hän* ruotsin *hon* ja *han* saavat ruotsinkielisen kirjallisuuden suomennoksissa?
- Mitkä muut suomen sanat ja rakenteet kuin *hän* saavat suomenkielisen kirjallisuuden ruotsinnoksissa käännösvastineekseen *hon* tai *han*?
- Ovatko käännösvastineet enemmän tai vähemmän sukupuolittavia kuin lähdetekstin ilmaukset?

Ruotsi on indoeurooppalainen kieli, jonka pronominijärjestelmä perustuu sukupuolidikotomiaan: käytettäessä yksikön kolmannen persoonan pronomineja on valittava kahden sukupuolittavan ja toisensa poissulkevan vaihtoehdon, *hon* tai *han*, väliltä. Pronominien sukupuolidikotomia on tiiviissä kytköksissä siihen, miten sukupuolta tuotetaan kielen avulla ja diskursseissa (vrt. Butler 1990, Foucault 1976). Ruotsissa viime vuosina yleistynyt sukupuolineutraali pronomini *hen* murtaa kielen perinteistä sukupuolidikotomiaa, mutta ei ole vielä onnistunut vakiinnuttamaan asemaansa kaunokirjallisuudessa. Kahdesta romaanista ja niiden käännöksistä koostuvassa aineistossani *hen*-pronomini ei esiinny kertaakaan.

Suomen kielessä sukupuoli ei ole samalla tavalla rakenteellinen ominaisuus kuin ruotsissa, vaan sekä *hon-* että *han-*pronomien käännösvastineeksi annetaan sanakirjoissa *hän*. Vaikka tästä syystä suomi mainitaan Ruotsissa käydyssä keskustelussa usein malliesimerkkinä sukupuolineutraalista kielestä, ei sukupuolen puuttuminen rakenteellisena ominaisuutena kuitenkaan tarkoita, että suomi silti välttämättä olisi kielenä sen vähemmän sukupuolittava. Pikemminkin tämä on saattanut johtaa siihen, ettei kielen seksismistä ja osallisuudesta sukupuolen tuottamiseen ole käyty yhtä paljon keskustelua kuin esimerkiksi Ruotsissa (vrt. Engelberg 2002:111). Vaikka sukupuoli ei olekaan suomessa rakenteellinen ominaisuus, se näkyy kielessä muilla tavoin. Esimerkiksi Rossi (2010) ja Engelberg (2011a:24ff) ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että substantiivia *mies* käytetään usein erityisesti journalistisissa teksteissä persoonapronominin tavoin: ”(– –) On tietysti aina mukava juosta ja voittaa’, Lahtio sanoo. *Miehen* seuraava etappi on ensi viikonlopun Suomi–Ruotsi-maaottelu.” (Rossi 2010:146)

Tutkimuksen aineistona on yksi ruotsalainen ja yksi suomalainen romaani käännöksineen: Stieg Larssonin *Miehet jotka vihaavat naisia* (2005, suomennos Marja Kyrö 2006) ja Riikka Pulkkinen *Totta* (2010, ruotsinnot Janina Orlov 2012). Metodina vertaileva käännöstutkimus tarjoaa mahdollisuuden tarkastella paitsi käännösprosessia, myös kumpaakin kieltä erikseen. Aiempi tutkimus (kuten Forsgren 1997) on perustunut korpuksiin ja määrälliseen analyysiin, mutta tässä tutkielmassa analyysi on laadullista ja perustuu aineiston lähilukuun.

Sukupuoli ja kieli

Perinteisesti sukupuolta pidetään biologiaan ja ihmiskehoihin perustuvana ominaisuutena, mutta toisaalta monet biologit kuten Fausto-Sterling (2005:5) ovat todenneet, että biologian keinoin on mahdotonta yksiselitteisesti määritellä naisen ja miehen eroja. Nykyään vallitsevan sukupuolikäsityksen voikin katsoa olevan länsimaisen kulttuurin tuote ja sidoksissa aikaan ja paikkaan enemmän kuin yksiselitteinen ja yleismaailmallinen biologinen fakta (mts. 11–16, vrt. Oyëwùmi 1997:ix, 31). Sukupuolta voi kuvailla Butlerin (1990:24f) tavoin *performatiiviseksi* eli että sukupuolta tuotetaan diskurssien kautta sen sijaan, että jako kahteen sukupuoleen

perustuisi yksiselitteiseen biologiseen faktaan. Kielellä on ratkaiseva merkitys siinä, miten ihminen näkee itsensä ja kohtaa toiset ihmiset ja siinä, miten ihmisen sukupuoli-identiteetti rakentuu (Edlund, Erson & Milles 2007:23f, 30). Guiora, Beit-Hallahmi, Fried & Yoder (1982) totesivat, että sukupuolen kuuluminen kielen rakenteeseen vaikuttaa lasten sukupuoli-identiteetin omaksumiseen. Hebrean kielessä sukupuoli näkyy niin ensimmäisen, toisen kuin kolmannen persoonan pronomineissa ja verbimuodoissa, jolloin puhujan on jatkuvasti oltava tietoinen niin omasta kuin puhuteltavan ihmisen sukupuolesta. Tutkimuksessa hepreankieliset lapset saavuttivatkin ensimmäisenä vakaan sukupuoli-identiteetin verrattuna englannin- ja suomenkielisiin lapsiin (mts. 299)

Indoeurooppalaisten kielten sukupuolittavat persoonapronominit liittyvät kielihistoriallisesti kieliopilliseen sukuun, jolla tarkoitetaan substantiivien luokittelua niiden kieliopillisten ominaisuuksien perusteella esimerkiksi *feminiineihin*, *maskuliineihin* ja *neutreihiin* (Lyons 1968:283f). Cameron (1992:82ff) huomauttaa, että koko kieliopillisen feminiinisyyden tai maskuliinisuuden käsite on mielivaltainen ja että sanojen mahdolliset sukupuoliset miellelyhtymät ovat suhteellisia. Esimerkiksi aurinkoa tarkoittava sana on saksassa feminiini (*Sonne* f.), latinassa maskuliini (*sol* m.) ja venäjässä neutri (*солнце* n.) (Hellinger & Bußmann 2003:3). Cameronin mukaan kieliopillisen suvun käsite samoin kuin vastakohtaparit kuten *maskuliininen–feminiininen* ovat peräisin antiikin Kreikasta. Vastakohtapareihin sisältyy myös hierarkioita: kreikkalaisessa filosofiassa esimerkiksi *maskuliinisuus*, *hyvyys* ja *valo* ovat positiivisia ilmiöitä, kun taas *feminiinisyys*, *pahuus* ja *pimeys* ovat negatiivisia. Siksi ei ole täysin ongelmattonta, että kieliopillisia kategorioita kutsutaan feminiineiksi ja maskuliineiksi. Cameron (1992:97) huomauttaa, että varhaisten kielioppien kirjoittajilla on ollut suuri vaikutus siihen, miltä kielet nykyään näyttävät, vaikka ideologioiden kuten seksismin vaikutus kielitieteeseen usein kiistetäänkin.

Koska sukupuoli on monissa kielissä rakenteellinen ominaisuus, joka ilmenee eri kielissä eri tavoin, sillä on vaikutuksensa myös kääntämiseen. Sukupuoli onkin yksi niistä kielen piirteistä, jotka tekevät sanasanainen kääntämisen ja täsmälleen saman merkityksen toistamisen toisessa kielessä usein mahdottomaksi (vrt. Ingo 2007:160, Catford 1965:35–39). Ruotsin *hon/han* ja suomen *hän* ovat tästä hyvä esimerkki:

täsmällistä vastinetta täsmälleen samalla merkityksellä ei ole olemassa. Edes ruotsin sukupuolineutraali *hen*-pronomini ei ole täsmällinen vastine *han*-pronominille, sillä se ei ole (vielä) täysin vakiintunut ja neutraali.

Ruotsin persoonapronomit

Ruotsissa on perinteisesti kaksi persoonapronominia, *hon* ja *han*, joilla viitataan ihmisiin ja eläimiin. Valinta *hon*- ja *han*-pronominien välillä perustuu “faktiseen tai konventionaaliseen käsitykseen elollisen tarkoitteen sukupuolesta” (SAG 2:277). Perinteisesti ruotsin yksikön kolmannen persoonan persoonapronominien välillä vallitsee dikotomia, joka ei jätä tilaa niiden ulkopuolisille sukupuoli-identiteeteille eikä sukupuolineutraaliudelle.

Sukupuolittavat persoonapronomit ovat ruotsissakin aiemmin liittyneet kieliopilliseen sukuun. Historiallisesti ruotsin substantiivit voitiin jakaa indoeurooppalaisille kielille tyypillisesti feminiineihin, maskuliineihin ja neutreihin, ja *hon*- ja *han*-pronomineilla oli kieliopillinen tehtävä erisukuisiin substantiiveihin viittaamisessa. Kieliopillinen funktio oli ensisijainen ihmistarkoitteen oletettuun sukupuoleen nähden: esimerkiksi 1500-luvulla kuninkaaseen saatettiin *jdher nådhe* (‘teidän armonne’) -puhuttelun jälkeen viitata *hon*-pronominilla, sillä sana *nådhe* oli kieliopilliselta suvultaan feminiini (Tegnér 1886:23). Kuitenkin viimeistään 1700-luvulta lähtien tällaista kielenkäyttöä on pidetty epäsopivana (mts. 26). Nykyruotsissa feminiini- ja maskuliinisuvut ovat sulautuneet yhteen, ja *hon/han*-pronomineja käytetään enää persoonapronomineina.

Feminiinistä *hon*-pronominia käytetään usein viitattaessa yleisellä tasolla sanaan *människa* ‘ihminen’. Muutoin yleisessä merkityksessä sukupuolesta riippumatta on varsinkin aiemmin käytetty *han*-pronominia. Miestä tarkoittavan *han*-pronominin käyttöä yleisessä merkityksessä on kuitenkin kritisoitu, ja sitä on alettu korvata esimerkiksi mainitsemalla molemmat pronomit tai kiertämällä yksikön kolmannen persoonan pronominien käyttö kokonaan. Viime vuosina sukupuolineutraalin *hen*-pronominin käyttö on yleistynyt niin kirjoitetussa (Milles 2013a, 2013b) kuin puhutussa kielessä (Rancken 2015:182), mutta kaunokirjallisuudessa sen käyttö ei ole vielä yleistynyt yksittäisiä teoksia lukuun ottamatta.

Suomen persoonapronominit

Suomessa sukupuoli ei ole kieliopin rakenteellinen ominaisuus, vaan kaikki pronominit ovat sukupuolineutraaleja. Sekä ruotsin *hon-* että *han-*pronominin sanakirjavastine on *hän*, joka yleiskielessä viittaa vain ihmisiin. Puhekielessä ihmisiin voi lisäksi viitata pronomiinilla *se*, joka yleiskielessä viittaa eläimiin ja elottomiin tarkoitteisiin. Muita yksikön kolmannen persoonan pronomineja ovat *tämä* ja *tu*.

Suomessa myös yleismerkityksinen substantiivi kuten *mies* tai *tyttö* voi esiintyä pronominin tavoin (VISK §1432). Rossi (2010) ja Engelberg (2011a:24ff) ovat kiinnittäneet huomiota erityisesti *mies*-sanana käyttöön pronominin tavoin journalistisessa kielessä: “Paavo Haavikon kohutusta elämäkerrasta käy ilmi, että myyttisen ulkokuorensa takana mies suri jatkuvasti puolisonsa kuolemaa.” (Rossi 2010:146) *Mies*-sana ei tuo lauseeseen lisätietoa, sillä lukijalla on jo muun kontekstin perusteella käsitys kohteen sukupuolesta. Rossi (2010:145) arvelee, että *mies*-sanana käytöllä halutaankin korostaa miehisyyttä ja maskuliinisuutta. *Nainen*-sanaa käytetään vastaavalla tavalla pronominin tavoin vain harvoin (mts. 144), mikä johtaa miessukupuolen suurempaan leksikaaliseen näkyvyyteen naissukupuoleen verrattuna (Engelberg 2011a:25). Engelberg (mts. 26) arvioi, että *nainen*-sanana vähäisempi käyttö voi johtua sanan mahdollisista affektiivisistä miellelyhtymistä esimerkiksi alempaan statukseen tai seksuaalisuuteen.

Vaikka suomi rakenteellisesti on sukupuolineutraali, monien sanojen miellelyhtymät eivät kuitenkaan aina ole sitä. Näennäisesti sukupuolineutraalit sanat kuten *ihminen* saatetaan tulkita mieheksi (vrt. Cameron 1992:119f). Engelbergin tutkimuksen mukaan (2011a:26ff) tämä koskee myös pronominia *hän*, joka ilman sukupuolta määrittelevää asiayhteyttä lähes kaikissa tutkimukseen osallistuneissa ikä- ja sukupuoliryhmissä tulkittiin useammin mieheksi kuin naiseksi.

Koska suomen sukupuolineutraalit pronominit eroavat useiden muiden kielten pronomineista, tämä on usein aiheuttanut kääntäjille päänvaivaa. Jotkut kääntäjät ovat

jopa päätyneet kehittämään suomeen uusia sukupuolittavia pronomineja käännöstyön helpottamiseksi (vrt. Engelberg 2011a:23, Joyce 2012).

Käännösteoria

Käännöstieteessä *ekvivalenssilla* tarkoitetaan sitä, kuinka hyvin lähde- ja kohdeteksti vastaavat toisiaan. Nidan (1964:159f) esittelemä *dynaaminen ekvivalenssi* tarkoittaa, että käännösvastine käytännössä täyttää saman tehtävän kuin lähdetekstin ilmaus. Sen vastakohtana on muodollinen vastaavuus eli että käännösvastine muodollisesti muistuttaa lähdetekstiä niin hyvin kuin mahdollista. Reiß & Vermeer (1984) laajensivat Nidan ajatuksia *skoposteoriaksi*, jonka mukaan semanttista ja muodollista vastaavuutta tärkeämpää on käännöksen tarkoitus eli *skopos*. Nord (1988:32) huomauttaa, että nykyään kulttuurissamme kääntäjän odotetaan lisäksi olevan uskollinen niin kohdetekstin lukijaa kuin lähdetekstin kirjoittajaa kohtaan. Käännöksen vastaavuuden arviointi, sen tehtävän täyttäminen ja uskollisuus ovat kuitenkin subjektiivisia käsitteitä, ja kääntäjän oma henkilö ajatuksineen ja periaatteineen vaikuttaa käännökseen (vrt. Ingo 2007:18, 335ff). Jälkikäteen vastaavuutta ja uskollisuutta arvioitaessa myös tutkijan henkilö vaikuttaa analyysiin. Simon (1996:12–14) kyseenalaistaakin koko uskollisuuden käsitteen. Uskollisuuden ja vastaavuuden aste riippuu aina siitä, kuka arvioi. *Deskriptiivinen käännöstutkimus* (Toury 2012) tutkiikin käännöksiä ilman vastaavuuden tai uskollisuuden asteen arviointia, sillä olemassaolevat käännökset ovat jo kohdekielen faktoja ja lähde- ja kohdeteksti vastaavat aina toisiaan, sillä todellinen kääntäjä on todellisessa käännöstilanteessa valinnut juuri kulloisenkin käännösvastineen (mts. 112f). Vaikka uskollisuuden astetta ei arvioikaan, voi tutkimuksessa silti kiinnittää huomiota poikkeamiin muodollisesta vastaavuudesta, joita Catford (1965:73) kutsuu käännösvaihdoiksi (engl. *translation shifts*). Käännösvaihdos syntyy, kun täsmällistä kohdekielen vastinetta ei ole tai kääntäjä muusta syystä päätyy käyttämään jotakin toista vastinetta.

Aiempi tutkimus persoonapronominien kääntämisestä

Huhtalan (1995) tutkimuksessa ruotsin ja suomen välisistä käännösvaihdoista *hon/han*-pronominien kääntäminen muulla tavoin kuin *hän*-pronominilla luokitellaan

ilmaisunvaihdokseksi (ruots. *uttrycksbyten*), joka on Huhtalan aineistossa yksi yleisimmistä vapaaehtoisista käännösvaihdoksista (mts. 47, 81f). Rautalinin (2015) kaunokirjallisuuden käännösvaihdoksia tutkivassa pro gradu -tutkimuksessa yleisimpiä käännösvaihdoksia ovat sanaluokan vaihdokset, joita ovat usein *hon/han*-pronominien vaihtuminen substantiiviin. Forsgrenin korpustutkimuksissa (1992, 1995, 1997) käy ilmi, että *hon/han*-pronomineja esiintyy ruotsinkielisissä teksteissä lähes kaksi kertaa niin paljon kuin *hän*-pronomineja suomenkielisissä teksteissä. Forsgrenin aineistossa yleisimpiä muita suomenkielisiä vastineita kuin *hän* ruotsin *hon/han*-pronomineille ovat suomenkielisen vastineen puuttuminen kokonaan tai lauseenvastike (Forsgren 1995:49). Forsgren sisällyttää kuitenkin aineistoonsa vain *hon-*, *han-* ja *hän*-pronominien perusmuodot eikä lainkaan taipuneita muotoja. Siksi Forsgrenin määrällinen analyysi ei ole suoraan verrannollinen oman laadullisen tutkimukseni kanssa.

Analyysi

Aineistoa varten kävin läpi molemmista romaaneista ja niiden käännöksistä noin 50 ensimmäistä sivua, minkä lisäksi poimin satunnaisotannalla esiintymiä myöhemmin teoksissa. Täten aineistoksi koostui Riikka Pulkkisen *Totta*-romaanista ja sen käännöksestä 190 ja Stieg Larssonin *Miehet jotka vihaavat naisia* -romaanista ja sen käännöksestä 217 *hon/han*-pronominin esiintymää. Laskin esiintymiksi ne tapaukset, joissa ruotsinkielisen tekstin *hon/han*-pronominia vastaa suomenkielisessä tekstissä jokin muu sana kuin *hän*. Mukana on joitakin yksittäisiä *hän*-sanoja, jos ratkaisu on muulla tapaa tutkimuksen kannalta relevantti eikä kääntäjän valinta ole ollut yksiselitteinen. Lasken esiintymiksi kaikki taivutusmuodot (*hon–henne–hennes* ym.). Esiintymiä tarkastellessani pyrin ottamaan huomioon laajemman asiayhteyden kuin vain yksittäiset sanat. Analyysissä kiinnitän huomiota sanaluokkien vaihdokseen sekä sukupuolen ilmenemiseen ja sen eroihin eri kielten välillä.

Jaoin esiintymät sukupuolittavaan ja ei-sukupuolittavaan ainekseen. Jätin jaon ulkopuolelle erisnimet, sillä vaikka useimmilla etunimillä onkin miellelyhtymä johonkin tiettyyn sukupuoleen, pidän nimiä kuitenkin neutraaleimpana tapana viitata ihmiseen. Larssonin teoksen suomennoksessa n. 37 % aineistossa esiintyneistä *hon/han*-sanoista sai käännösvastineekseen erisnimen, Pulkkisen teoksen ruotsinnoksessa n. 30 %

hon/han-sanoista oli käänkösvastineena alkutekstin erisnimelle. Pulkkinen teoksesta kerätyssä aineistossa 17,9 % *hon/han*-pronomineista vastasi sukupuolittavaa sanaa tai ilmausta. Larssonin teoksessa vastaava luku oli 21,2 %, eli sukupuolittavia ilmauksia on jonkin verran enemmän Larssonin teoksen suomennoksessa *hon/han*-pronomien vastineena kuin alun perin suomeksi kirjoitetussa Pulkkinen teoksessa. Vastaavasti ei-sukupuolittavaa ainesta oli Pulkkisella hieman enemmän, 51,6 % *hon/han*-sanojen vastineista, kun taas Larssonin teoksessa vastaava luku on 41,5 %. Ei-sukupuolittavaa ainesta ovat mm. ei-sukupuolittavat substantiivit, pronominit, lauseenvastikkeet ja suoran vastineen puuttuminen. Esimerkki 1 tarjoaa esimerkin erisnimestä, esimerkki 2 sukupuolittavasta ilmauksesta ja esimerkki 3 ei-sukupuolittavasta ilmauksesta. Esimerkeissä 1 ja 2 henkilöiden sukupuoli käy ilmi muusta asiayhteydestä. Esimerkissä 3 lääkärin sukupuoli ei missään vaiheessa selviä suomenkielisestä tekstissä, kun taas ruotsinnoksen lääkäri on pronominin perusteella mies.

Esimerkki 1

- PU-fi Tässä **Elsa** oli ollut yli viisikymmentä vuotta. Mutta hän oli pelännyt, että löytäisi **Elsan** jonakin aamuna kuolleen vierestään, jalat kylmenneinä. (7)
- PU-sv **Hon** hade ju funnits här i femtio år. Men han hade varit rädd för att en morgon hitta **henne** död vid sin sida, med kallnande fötter. (7)

Esimerkki 2

- LA-sv **Han** hade hållit henne fjättrad i handbojor hela natten. (253)
- LA-fi **Mies** oli pitänyt häntä käsirautoissa koko yön. (241)

Esimerkki 3

- PU-fi Lääkäri totesi hänet terveeksi: teillä on kuusikymmenvuotiaan verenkierto. **Lääkäri** kysyi Elsasta. Hän oli jo vuodattanut sydämensä sairaalan kanttiinissa, hän ei halunnut tehdä sitä enää uudestaan. (53)
- PU-sv Läkaren förklarade honom frisk: ni har en sextioåringens blodomlopp. **Han** frågade om Elsa. Martti hade redan utgjutit sitt hjärta i cafeterian, han ville inte göra det igen. (53)

Sanaluokittain jaoteltuna yleisintä aineistossa on, että *hon/han*-pronomina vastaa substantiivi (62,7 % Larssonin teoksessa, 48,4 % Pulkkinen teoksessa). Substantiiveista suurin osa on erisnimiä (36,9 % ja 30,0 %, ks. esimerkki 1 yllä), tämän jälkeen suurin osa on sukupuolittavia substantiiveja (21,7 % ja 17,9 %, esimerkki 2). Ei-sukupuolittavia substantiiveja on *hon/han*-pronomien vastineena vain vähän (4,1 % ja

0,5 %, esimerkki 3). Seuraavaksi yleisintä oli, että *hon/han*-pronomineilta puuttuu suora vastine suomenkielisessä tekstissä (24,0 % ja 32,6 %):

Esimerkki 4

- PU-fi Eero hengitti vieressä. (15)
 PU-sv Eero andades bredvid **henne**. (15)

Kummassakin romaanissa n. 11 % *hon/han*-sanoista oli vastineena pronominille. Esimerkissä 5 *tämä* käyttäytyy persoonapronominin tavoin. Esimerkissä 6 *hon*-pronominin käyttö *han*-pronominin käännösvastineena ei ole lainkaan itsestään selvää: ruotsinnoksessa kysyjä olettaa toisen rakastetun naiseksi, vaikka aiemmasta kontekstista sukupuoli ei selviä. Alkuteoksessa kysyjä ei aseta oletusta rakastetun sukupuolesta. *Hän*-sanon esiintymä on otettu mukaan aineistoon sen erityislaatuisuuden vuoksi.

Esimerkki 5

- LA-sv Han drog sig till minnes Holger Palmgrens ord då **han** skickat henne till honom. (44)
 LA-fi Hän muisti Holger Palmgrenin sanat, kun **tämä** oli lähettänyt tytön hänen luokseen. (43)

Esimerkki 6

- PU-fi Hän kuuli sanovansa sen. Jostain syystä sitä ei ollut ollenkaan vaikeaa sanoa:
 – Vaikeinta oli kun rakasti toista.
 Nainen ei näyttänyt yllättyneeltä, nyökkäsi vain.
 – Mikä **hänen** nimensä oli, sen toisen?
 – Eeva. (51)
- PU-sv Han hörde sig säga det. Av någon anledning var det inte alls svårt att säga:
 – Det svåraste var att älska en annan.
 Kvinnan såg inte överraskad ut, hon bara nickade.
 – Vad hette **hon**, den andra?
 – Eeva. (51)

Vähiten yleinen vastine *hon/han*-pronominille aineistossa on lauseenvastike (esimerkki 7) tai substantiivilauseke (esimerkki 8), yhteensä 2,3 % Larssonin ja 6,8 % Pulkkisen teoksessa. Olen luokitellut ne yhteen, kun ruotsinkielisenä vastineena on sivulause.

Esimerkki 7

- PU-fi Hän oli tavannut miehen silloin tällöin, mutta ei voinut sanoa **tietävänsä** tästä mitään. (18)
 PU-sv Hon hade träffat honom då och då. Men hon kunde inte säga **att hon visste** något om honom. (18)

Esimerkki 8

- LA-sv Men **att han kanske riskerade att förlora lägenheten** var ingenting i jämförelse med **att han yrkesmässigt hade gått på en rejäl snyting**, vars skadeverkningar det skulle ta lång tid att reparera. (20)
- LA-fi **Asunnon menettämisen vaara** ei ollut kuitenkaan mitään verrattuna **työelämässä saatuun tälliin**, minkä seurauksia kestäisi korjata hyvinkin kauan. (20f)

Esimerkeistä 2, 5 ja 7 näkyy sukupuolittavan substantiivin käyttö pronominin tavoin. Kyse on tutusta tarkoitteesta, jonka sukupuoli on lukijalle ennestään tiedossa. Aineistossani sukupuolittavia substantiiveja käytetään vain sivuhenkilöistä, ei kulloisenkin kontekstin päähenkilöstä, jolloin substantiivien pronominin kaltaisella käytöllä on oma tehtävänsä kaunokirjallisen kerronnan ja näkökulman rakentamisessa. Samoista esimerkeistä näkee myös, miten ruotsinkielisessä tekstissä voi käyttää useita peräkkäisiä persoonapronomineja samassa lauseessa. Erityisesti esimerkistä 5 näkee, että jopa sama pronomini (esimerkissä *han*) voi esiintyä useita kertoja peräkkäin viitaten eri henkilöihin ilman, että viittaussuhteet jäävät asiayhteydessä epäselviksi. Sen sijaan suomenkielisessä tekstissä *hän*-pronominia käytetään säästeliäämmin. Sukupuoli ei siis ole ainoa ero ruotsin ja suomen persoonapronominien välillä, vaan niiden käyttö eroaa muutoinkin toisistaan. Tulos vahvistaa Forsgrenin (1997:79) havainnon, ettei *hon/han*- ja *hän*-pronominiinien suhde olekaan aivan niin suora ja yksiselitteinen kuin voisi luulla. Tämä tuo oman haasteensa kääntäjälle, joka joutuu idiomaattisen kohdekielen saavuttamiseksi käyttämään käännösvaihtoksia sellaisissakin kohdissa, joissa lähdeteksti ei siihen välttämättä kannusta. Samalla kääntäjän on hyvä pitää mielessä taustalla vaikuttavat, sukupuoliin liittyvät ideologiat ja ne näkymättömätkin mielle yhtymät, jotka voivat liittyä *miehen* ja *tytön* kaltaisiin sanoihin kenties enemmän kuin *hon*- ja *han*-pronomineihin.